

44 1759

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET DE LA PRESSE

106. évfolyam

1990

3-4

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK KÖNYV-
ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

REVUE DE L'ACADÉMIE HONGROISE
DES SCIENCES POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET DE LA PRESSE

106. ÉVFOLYAM 1990/3—4. sz.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG — COMITÉ DE RÉDACTION

KÓKAY GYÖRGY
(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN
(társzerkesztő)

FÜLÖP GÉZA
NAGY LÁSZLÓ
REJTŐ ISTVÁN
TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG — RÉDACTION

1118 Budapest, Ménesi út 11—13.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

*Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL
ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.*

*

Terjeszti a Magyar Posta

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) 1900 Budapest XIII., Lehel u. 10/A., közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámára. Példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadó *Stúdium* Könyvesbolt Budapest V., Váci u. 22. és a *Magiszter* Könyvesbolt Budapest V., Városház u. 1. sz. alatti könyvesboltjaiban.

Előfizetési díj 1991-től egy évre: 240 Ft.

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat (H-1389 Budapest, Pf. 149.).

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt kéziratához 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrekcióra visszaküldésével egy időben.

Szent István királyá avatása és egyházszerzése Theotmar krónikájában

Törvénykönyvében Szent István királyunk „a kereszténység védőjének (defensor Christianitatis)” nevezi magát.¹ Ennek európai keretbe illeszkedő, legjobb magyarázata az, hogy „minden király és szuverén fejedelem az egyház védelmezője belső ügyekben éppúgy, mint kifelé, mindegyiküket *defensores ecclesiae*-nek nevezik. . .” A középkori császárságnak kizárólagosan sajátja volt a római egyház védőjének tiszte (defensio ecclesiae Romanae), s „mióta Nagy Károly császár lett, ez integráns és jellegzetes alkotóeleme a császári méltóságnak”. A tisztség egyetemes fontossága Róma és a világ (az *urbs* és az *orbis*) régi viszonyának hasonlításával jellemezhető.²

A VII. Gergely pápa előtti kor fogalmi szerint valamely uralkodó önállóságának biztos jele az volt, ha országában ő az egyházak védője, kormányzója, a *defensor ecclesiae* vagy *Christianitatis*, azaz hazájában az a szerepe, mint a birodalomban a császárnak. Ezt arról lehetett világosan felismerni, hogy ő adományoz, illetve alapít püspökségeket, vagyis olyan cselekményeket visz véghez, mint amilyeneket a császár. A 11. század közepének megítélése szerint (ennek tanúja Brémai Ádám krónikája) Dánia I. Ottó császár főhatalma alá vetettségének (*in sua ditione regnum Danicum tenuisse*) fontos bizonyítéka az volt, hogy ott ő püspökségeket is alapított.³

A császár és a királyok egyházon belüli, említett hasonló pozíciójának történelmi oka kétségtelenül abban keresendő, hogy a nyugatrómai birodalom romjain az új hont foglaló barbár népek királyai vezetésével katolizáltak, és valósították meg helyi egyházukat. Elméletileg és jogilag ennek a helyzetnek a következményeit a 829. évi párizsi zsinat vonta le. A zsinat szerint „tudjuk, hogy Isten szent egyházának . . . egész teste uralkodás dolgában két felséges személy közt oszlik meg, tudniillik a pap és a király közt (Principaliter . . . totius sanctae Dei . . . ecclesiae corpus in duas eximias personas, in sacerdotalem videlicet et regalem . . . divisum esse novimus)”⁴ Ezzel a meghatározással, amelyet számos zsinat ismételt, több évszázadra

¹ ZÁVODSZKY Levente: *A Szent István, Szent László és Kálmán-korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Bp. 1904. 145. I. decretum 13. cikk.

² Gerd TELLENBACH: *Römischer und christlicher Reichsgedanke in der Liturgie des frühen Mittelalters*. Heidelberg, 1934. 40, 4.

³ GERICS József: *A Hartvik-legenda mintáiról és forrásairól*. Magyar Könyvszemle 1981. 175—176.

⁴ Yves M. CONGAR: *Die Lehre von der Kirche. Von Augustinus bis zum abendländischen Schisma*. Übersetzung aus dem Französischen von Hans Sayer. Handbuch der Dogmengeschichte. Bd. III. Faszikel 3 c. Freiburg—Basel—Wien 1971. 28—29. GERICS József: *A korai rendiség Európában és Magyarországon*. Bp. 1987. 146.

érvényes szentesítést kapott a császár és a király egyházon belüli helye és az egyház feletti hatalma, s ebben az értelemben Isten helytartója, vikáriusa lett. Nem arról volt tehát szó, — mint amit legutóbb helytelenül megfogalmaztak — hogy az egyház, illetve a főpapság a királyi hatalmon belül került volna,⁵ hanem ellenkezőleg: a király volt hatalmával az egyházon belül (Sevillai Isidorus szavaival élve: *intra ecclesiam potestatis adeptae culmina tenent*). Szent István a 10 püspökség, köztük az érsekség megteremtésével a Pseudo-Isidorus kánongyűjtemény ama nevezetes előírásának felelt meg, amely szerint valamely ország önálló *provincia*-t alkot, ha érseke, 10-12 püspöke és királya van.⁶

István egyházalapító tevékenységéről és királyavatásban részesüléséről kortársi hírt az 1018-ban meghalt Theotmar merseburgi püspök krónikája (IV.59) tartott fenn. Munkáját tehát akkor írta, amikor István egyházalapító műve még korántsem zárult le, hanem folyamatban volt! Eszerint „Imperatoris autem predicti (Ottonis tertii) gratia et hortatu gener Heinrici, ducis Bawariorum, Waic in regno suimet episcopales cathedras faciens, coronam et benedictionem accepit.”⁷ Ez magyarul azt jelenti: „Az említett (III. Ottó) császár kegyéből és biztatására Henriknek, a bajorok hercegének sógora, *Vajk (ti. István), aki országában püspöki székeket létesít, koronát és áldást nyert.*”

Ez a krónikahely nem ad közvetlen választ arra, kitől kapott Vajk koronát és áldást. Theotmar erre vonatkozó tudomásának megismerését elősegítheti ennek az adatának egy másik Theotmar-hírral való összevetése. Ez az utóbbi krónikahely I. Henrik király (919—936) idejére vonatkozik: „Abban az időben, amikor az említett király (I. Henrik) hatalma tetőpontján volt, Bajorországban bizonyos Arnulf volt a herceg, . . . aki azzal a különleges hatalommal rendelkezett, hogy a maga kezéből osztogatta az összes itteni püspökséget, de miután . . . életét befejezte, utódaira nem hagyta örökül ezt a nagy méltóságot. Sőt erről csakis királyaink és császáraink intézkednek: ők a nagy Úristennek ebben a zarándok életben a helytartói, és méltán állnak az Ő többi főpásztora felett, mert nagyon is helytelen dolog, hogy ezek (ti. a püspökök), akiket Krisztus a maga emlékezetére a föld fejedelmeivé tett, bárkinek az uralma alatt is legyenek *azok kivételével, akik az Úr példája szerint az áldásnak és a koronának a dicsőségével felülmúlnak minden embert (Eo tempore, quo supra*

⁵ Ez SZÜCS Jenő véleménye, lásd tanulmányát: *Szent István Intelmei. Az első magyar államelméleti mű.*

= Szent István és kora. Szerk. GLATZ Ferenc—KARDOS József. Bp. 1988. 41.

⁶ GERICS József: *A korai államelmélet érvényesülése István korában.* = Szent István és kora. 92.

⁷ *Thietmari Merseburgensis Episcopi Chronicon. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum.* Post editionem Joh. M. Lappenbergi recognovit Fridericus KURZE. Hannoverae, 1889. 97. — Ezzel a krónikahellyel foglalkozik VÁCZY Péter tanulmánya: *Thietmar von Merseburg über die ungarische Königskrönung.* = *Insignia regni Hungariae I.* Bp. 1983. 29—54. Tárgyalja a krónikahely két német fordítását (Robert HOLTZMANN: *Die Chronik des Thietmar von Merseburg.* In: *Die Geschichtsschreiber der deutschen Vorzeit.* Bd. 39. Hrsg.: K. Brandi, Leipzig, 1939. S. 134 és Mathilde Uhlirz, *Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Otto II. und Otto III.* Bd. II.: Otto III. Berlin, 1954. S. 576). A két német fordítás eltérései alapján Váczy arra következtet, hogy a krónikásnál „die Zweideutigkeit des Textes ist offensichtlich gewollt.“ (i. m. 30.) Szerinte Theotmar azt a *látszatot* akarta kelteni homályos fogalmazásával, „als ob Stephan erst nachdem er mit Einwilligung des Kaisers eine Krone und den kirchlichen Segen bekommen hatte, mit seiner kirchen organisatorischen Tätigkeit beginnen konnte“ (i. m. 32.) Váczy meg is kérdőjelezi a krónikahír jelentőségét.

memoratus rex maxime vigebat, fuit in Bawaria quidam dux, Arnulfus nomine . . . qui omnes episcopatus in hiis partibus constitutos sua distribuere manu singularem habuit potestatem; sed cum hic . . . vitam hanc finisset, non successoribus suis tantum reliquit honorem. Quin potius reges nostri et imperatores, summi Rectoris vice in hac peregrinatione prepositi, hoc soli ordinant meritoque pre caeteris pastoribus suis presunt, quia incongruum nimis est, ut hii, quos Christus sui memores huius terrae principes constituit, sub aliquo sint dominio absque eorum, *qui exemplo Domini benedictionis et coronae gloria mortales cunctos precellunt*”.⁸

Az idézett, „elvi jelentőségű” részlet azt bizonyítja, hogy Theotmar megítélése szerint a királyokat a felkenés és koronázás teszi királlyá, és ezen az alapon vannak ők az Isten „többi főpásztorá” felett, ez ad nekik kizárólagos hatalmat a püspökségekkel való rendelkezésre! A király a szövegből kivehetően főpásztor maga is, aki a többi felett áll. A király pap, pontosabban főpap-volta nem elvont általánosság Theotmar számára: kézzelfoghatóan, II. Henrikre alkalmazva ott tűnik ez fel, amikor megírja róla a krónikás, hogy Henrik 1008. karácsonyát Pöhldeben ünnepelte „paptársával, Taginoval (cum simpnista suo Taginone)”.⁹ Tagino a magdeburgi érsek volt!

A magyar olvasó szempontjából azért fontos és érdekes az Arnulf hercegről bemutatott részlet, mert ebben általános összefüggésben olvasható a Vajk (István) királlyá tételével kapcsolatos egész szókincs: a coronatio, a benedictio és a királyok előjogaként a püspökségekről való rendelkezés. Nem arról van tehát szó, hogy István püspökségalapító buzgalmaért, mintegy érdemeinek elismerésül kapta a koronát és a felkenést, hanem arról, hogy Theotmar fogalmai szerint felkent és megkoronázott királyként gyakorolja a királynak a krónikás szemében legfontosabb, kifejezetten főpapi jogosítványát, a püspökségekkel való rendelkezést. Vagyis a krónikás szűkszavú feljegyzésének István szempontjából igen súlyos a mondani-valója.

A felkenés jelentőségét Theotmar ott is kifejti, ahol előadja, hogy választása után I. Henriket megkoronázták ugyan, de az érsek által felajánlott felkenést (episcopalis unctionem benedictionis) — elődeitől eltérően — elhárította, mert erre méltatlannak mondta magát. Ezzel a viselkedéssel a krónikás szerint féltő, hogy a király bünt követett el!¹⁰

Arnulf és I. Henrik történetének előadása más szempontból is tanulságos a Vajkról szóló mondat megítélésénél. I. Henrik ti. csak a kormeghatározásnál szerepel Arnulf történetében, s Theotmar nem mondja meg azt a számára kézenfekvő

⁸ Az előző jegyzetben idézett kiadás 16. A hozzá mellékelt Glossarium szerint „pastor = episcopus saepius” (291. o.) A szövegrész jelentőségét kiemeli Gerd TELLENBACH: *Libertas (Kirche und Weltordnung im Zeitalter des Investiturstreites)*, Stuttgart, 1936. 74—75. A krónikahelyet rövidítve idézi Hermann Conrad, *Deutsche Rechtsgeschichte*, Karlsruhe, 1962.² Bd. I. 287.

⁹ VI. 38. ld. kiadás 156 o. „simpnista nach (gr) symmysta: Mitpriester.“ Helmut LIPPELT: *Thietmar von Merseburg, Reichsbischof und Chronist*. Köln-Wien, 1973. 189. 24. j.

¹⁰ I. 8. (5). ld. kiadás 6—7. Itt Theotmar a fel nem kent királyt „markolat nélküli” kardhoz hasonlítja. Az egész kérdéskörről lásd Martin Lintzel: *Heinrich I. und die fränkische Königssalbung*. M. Lintzel, *Ausgewählte Schriften*. Berlin, 1961. II. 585 skk.

tényt, hogy a bajor herceg Henrik király kegyéből szerezte meg a bajor püspökségek adományozásának jogát. (Ezt kifejezetten más történetíró örökítette meg.)¹¹ Ehhez viszonyítva, III. Ottó és Vajk történeténél nem is szól szűkszavúan: a „de gratia et hortatu” történet aktust a krónikás úgy értette, hogy István III. Ottó kegyéből és késztetéséből nyerte el a koronát és a felkenést, vagyis azt, ami a királyt a többi ember fölé emeli, főpappá és királlyá, s ennek birtokában gyakorolta királyi hatalmának legvilágosabb jelét, a püspökségek alapítását. Ottó kegyének konstituáló, létesítő erejét krónikásunk¹² II. Szilveszter pápává tételénél úgy fejezi ki, hogy II. Szilveszter „az elhalálozott Gergely pápának a császár kegyéből lett utóda (*gratia imperatoris successit*)”. Ugyanezt a tényt III. Ottó oklevelében úgy fejezte ki,¹³ hogy Gerbertet „pápává választottuk... rendeltük... és kineveztük (*elegimus... ordinavimus... et creavimus*)”. A két szöveg szóhasználatának összevetése mutatja világosan, minek a szinonimája Theotmarnál a III. Ottó kegyéből való méltóságnyerés.

P. E. Schramm fejtette ki, mi volt a jelentősége annak, hogy 1001. évi oklevelében (rendszeresen 1001. júniusától) III. Ottó többször is *servus apostolorum*nak, az apostolok szolgájának nevezte magát.¹⁴ Theotmar esetében természetesen, hogy ő István Ottó kegyéből való királlyá tételének vallási vonatkozását állította előtérbe. Ez annak a ténynek a megállapítása a krónikásnál, hogy István országában főpásztor, s a pápához hasonlóan III. Ottónak, az apostolok szolgájának kegyéből jutott méltóságához.

István méltóságából a vallási vonatkozásnak, főpap-voltának a kiemelése aligha volt kizárólag Theotmar egyedi véleménye. Istvánt ui. a brit szigeti eredetű Egbert-ordo szerint avathatták királlyá.¹⁵ Ennek egyik imádsága ezt kéri: „Áldjad meg Urunk ezt a főpap-fejedelmet (*Benedic, Domine, hunc presulem principem*)”. A király — jelen esetben István — *praesul princeps* voltát liturgikus szöveg szentesítette! Ez a meghatározás valóban pontosan megjelöli az uralkodó helyét országában, s ehhez képest a császár a maga igényelt helyzetét a világegyházban már csak II. Henrik 1014. évi oklevelének szavaival fejezhetette ki szabatosan:

¹¹ LIUTPRAND: Antapodosis II. 23. Lásd az egészről Albert HAUCK, *Kirchengeschichte Deutschlands*. III. Teil. Leipzig 1896. 17—18.

¹² VII. 40. (VI. 61). Id. kiadás 191.

¹³ MG Dipl. regum et imperatorum Germaniae II/2. Ottonis III. Diplomata. Hannoverae, 1893. nr. 389. 820.

¹⁴ Percy Ernst SCHRAMM, *Kaiser, Rom und Renovatio*. Leipzig-Berlin, 1929. I. Teil, 153. sköv.

¹⁵ Lásd erről mindenképp TÓTH Zoltán munkáját: *A Hartvik-legendák kritikájához*. Bp. 1942., továbbá GERICS József—LADÁNYI Erzsébet: *A Szent István lándzsájára és koronájára vonatkozó források értelmezése*. Levéltári Szemle 1990. Az ordo idézendő részlete: P. E. SCHRAMM, *Die Krönung bei den Westfranken und Angelsachsen von 878 bis 1000*. Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Kan. Abt. XXIII. 1934, 215. — István koronázásának nemzetközi vonatkozásairól és irodalmáról lásd SZÉKELY György tanulmányait: *Koronaküldések és királykredítések a 10—11. századi Európában*. Századok 1984., Uő: *A kortárs királyok és Szent István a változó világhatalmi elképzelések ütközéseiben*. = Szent István és kora. Uő: *Typological and Historical Questions of Three Slavic State-Foundations*. In: Specimina nova dissertationum ex instituto historico Universitatis Quinqueecclesiensis de Jano Pannonio Nominata, 1988.

„Henrik, *Krisztus szolgáinak szolgálja* (servus servorum Christi et imperator Romanorum augustus)”¹⁶ A császár itt a pápa sok évszázados intitulióját vette igénybe.

A magyar királynak a koronázási szertartás szövegében is elismert főpapi mivolta önmagában is sokat mond a VII. Gergely előtti egyházban helyéről, az ehhez az egyházhoz való viszonyáról. Győrffy véleménye erről az, hogy „István király egyházszerkezete inkább a királyi 'magánegyház' fogalommal jellemezhető, s e tekintetben II. Henrik magánegyház-szemléletével mutat szoros rokonságot. Sőt mint új létesítmény, még ennél is erősebben magán viselte az egyházszervező király keznyomát, s ebből fakad István apostoli jelzője, amivel 11. század végi életírói felruházták.” Szücs Jenő erre hivatkozva, István korában „a magyar egyházszervezetnek a királyi 'magánegyház' (*Eigenkirche*) modelljére történő felépülését” mondja ki.¹⁷ A 11. századi magyarországi egyházszervezetben természetesen el kell ismerni a magánegyházak, köztük a királyi magánegyházak létét és István királyi *Eigenkirche*-szervezését is. Az ő egyházszervező munkáját azonban nem lehet mindenestül földesúri jellegű magánegyházak szervezésére zsugorítani. A helyzetet szerintünk hívebben és pontosabban fejezi ki Mályusz Elemér megállapítása: Magyarországon „a püspöki egyházakat nem lehet a király magánegyházainak jellemezni (Die bishöflichen Kirchen können nicht als Eigenkirchen des Königs bezeichnet werden)”¹⁸

Tudnunk kell ui. mindenekelőtt azt, hogy az *Eigenkirche* fogalmát a német kutatás dolgozta ki és alkalmazta a német egyháztörténet bizonyos jelenségeire. H. E. Feine egyháztörténetében mértékadó véleményt mond: „Nincs helye annak . . . , hogy a német püspökségeket kerekén a német király saját egyházainak, a birodalmi egyházakat pedig birodalmi saját egyháznak jellemezzék (Es geht . . . nicht an, die deutschen Bistümer kurzweg als Eigenkirchen des deutschen Königs, die Kirche des Reiches als Reichseigenkirche zu bezeichnen).”¹⁹ Feine nyilatkozata módszertani és fogalmi szempontból kizárja, hogy magyar földön az *Eigenkirche* teljesebb és átütőbb megvalósulását lehessen keresni, mint Németországban, és hogy az *Eigenkirche*-t István egyházszervezésének modelljévé lehessen nyilvánítani.

Általános európai érvényű Tellenbachnak az a megállapítása, hogy „a fejedelem egyház feletti jogainak történelmi eredete jórészt teokratikus-hierarchikus elgondolásokban volt.”²⁰ A királyt éppen ezeknek a jogoknak a gyakorlására készítette Theotmar előadása szerint a felkenés és a koronázás. A felkenéssel és koronázással a királyra ruházott jogoktól mindenképpen meg kell különböztetni azokat a jogait, amelyek mint magánegyházak urát illették meg. Az kétségtelen, hogy idők folyamán a birodalomban a királynak a püspökségek és birodalmi apátságok feletti jogai

¹⁶ Idézi és magyarázza Walter ULLMANN: *Die Machtstellung des Papsttums im Mittelalter*. Aus dem Englischen übersetzt von Gerlinde Möser-Mersky. Graz-Wien-Köln 1960. 361.

¹⁷ Győrffy György: *István király és műve*. Bp. 1977. 190. Szücs Jenő idézett mű 41.

¹⁸ Elemér MÁLYUSZ: *Die Eigenkirche in Ungarn*. Wiener Archiv für Geschichte des Slaventums und Osteuropas. Bd. V. Studien zur Geschichte Osteuropas. III. Teil. 1966. 78.

¹⁹ Hans Erich FEINE: *Kirchliche Rechtsgeschichte. Die katholische Kirche*. 1964⁴. Köln-Graz. 250. 15. j.

²⁰ TELLENBACH 1936. 86.

bizonyos szempontból hasonlulni kezdtek a magánegyházak feletti hatalomból származó jogokhoz, de korántsem azonosultak! Ez a hasonulás II. Henrik és II. Konrád idején tetőződött. Mindkettőjük szinte magánegyházként kezelte a püspökségeket és a birodalmi apátságokat, főként azért, hogy az apátságokra rendszeresen, a püspökségekre pedig esetenként igen különféle természetű terheket és szolgáltatásokat hárított. Annak azonban éppen Theotmar előadása a tanúja, mennyire tisztában voltak a kornak legalább a teoretikusai a püspökségek feletti királyi jogok eredetével, s ezeket mennyire érvényesnek tartotta Theotmar István Magyarországra is. Más tekintetben István idején a honi egyházi birtokok, még a püspökiek is csak éppen a kialakulás állapotában, fejlődésük elején álltak és gyengék voltak ahhoz, hogy teherbíró képességüket a király II. Henrik módjára igénybe vehesse. Magyarországon tehát még egyszerűen alkalmazhatatlanok voltak II. Henrik „magánegyházi” módszerei. Erre nálunk legfeljebb Péter tett balszerencsés kísérletet.²¹

Theotmar és a királyavató szertartás fogalmi készletét és szókincsét használva, tartsuk István egyházát olyan egyháznak, amelynek feje a felkent és megkoronázott *praesul princeps*, aki a közszabad magyarok királya.

GERICS, JÓZSEF—LADÁNYI, ERZSÉBET

**Die Einweihung König Stefans des Heiligen
und die Organisierung der ungarischen Kirche in Theotmars Chronik**

Die Abhandlung vergleicht die Terminologie der Aufzeichnung Theotmars über die Einweihung von Vajk (Stefan) mit dem Wortschatz des Kapitels von Gerberts Einweihung als Papst und vom bayerischen Herzog Arnulf, und daraus zieht sie die Folgerung, dass Vajk (Stefan), der Kenntnis des Chronisten nach, durch den Akt des Kaisers Otto III ungarischer König gemacht wurde.

²¹ GERICS József: *Die Kirchenpolitik des Königs Peter und deren Folgen*. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Historica*. Tom. XXVI. 1985. 269. sköv.

Ransanus krónikája Géza—Szt. István fejezetének forrásproblémája

1. Kutatástörténet

Petrus Ransanus „*Epithoma rerum Hungarorum*” c. műve IX. indexének forrásaira elsőként a szöveg kiadója, Mátyás Flórián figyelt fel 1885-ben.¹ Érdeklődését és a kérdéssel kapcsolatos véleményét a kiadáshoz mellékelt forrásjegyzékben fejezte ki: ti. egy általa feltételezett, eddig ismeretlen Szt. István életírást vett fel a források közé, s fontosságát jelölve kurzívan szedette. Röviden kitért a kérdésre egy 1894-es tanulmányában is.² Megsejtése érdekes módon nem keltett nagyobb figyelmet, mígnem Tóth Zoltán 1947-es tanulmányában fel nem elevenítette Mátyás Flórián véleményét és azt terjedelmes és forráskritikailag is megalapozott munkájában ki nem dolgozta.³

Tóth Zoltán érdeklődését valószínűleg a szövegrészletnek a Hartvik-legendához való viszonya ill. a szövegnek a Géza—István-kori hadtörténelemben hasznosítható vonatkozásai keltették fel. Művében feljes határozottsággal fejt ki véleményét, hogy a Ransanus-krónikában található „*scriptores vitae beati Stephani Hungarorum olim regis — Szt. István, a magyarok egykori királya életírói*”, és a forrásjegyzék „Szt. István életírása” megfogalmazásain⁴ egy, az eddig ismert István-legendáktól különböző életírást kell értenünk. Állította ezt annak alapján, hogy a szöveg szó szerint és tartalmilag sem a Nagyobb, sem a Kisebb sem a Hartvik-legendával, sem a magyar krónikák előadásával nem egyezik, hanem ezeknek csak bizonyos

¹ Ransanus kritikai kiadása: *Epithoma rerum Hungarorum*. Ed. KULCSÁR Péter. Bp. 1977. Fordítása: *A magyarok történetének rövid foglalata*. Ford. és bev. BLAZOVICH László—SZ. GALÁNTAI Erzsébet. Bp. 1985. Mátyás Flóriánra: *Historiae Hungaricae fontes domestici. Vol. 4*. Bp. 1885. 118. és vol. 1. Lipsiae, 1881. 189.

Csak az érdekesség kedvéért jegyezzük meg, hogy Pray György is hivatkozott már Ransanusra Imre herceg halálával kapcsolatban: *Dissertationes historico-criticae de Sanctis Salamone rege et Emerico duce*. Pozsony, 1774. 57. (Idézi TÓTH Sarolta: *Magyar és lengyel Imre-legendák*. = *Acta Univ. Szeged. Acta Historica* Tom. 11. 1962. 10.)

² MÁTYÁS, F.: *Magyar történeti problémák*. = *Századok* 28 (1894) 294. Megjegyezzük, hogy már KARÁCSONYI Sándor is feltételezett egy elveszett István-legendát (*A Hartvik-vita sarkpontjai*. *Századok* 28, 1894. 3.), miként PODHRADSKY József is (*Chronicon Budense*, Budae, 1838. 62.).

³ TÓTH Z.: *Szent István legrégebb életirata nyomán*. (I. Mátyás Flórián Ransanus-problémája). = *Századok* 81 (1947) 23—94. és uő: *A hadakozó nép*. In: *Magyar művelődéstörténet*. I. k. Bp. é. n. 272. A Ransanus-problémát érinti még MACARTNEY, C. A.: *Studies on the earliest Hungarian historical sources VI—VII*. Oxford, 1951. 16—17.

⁴ *Epithoma* (1. jegyz.) 36., 98. Itt tárgyalja Ransanus Szent Istvánra vonatkozó évszám-adatainak értékét.

elemeit veszi át. Márpedig ha így van, akkor kézenfekvő, hogy az első királyunkra vonatkozó ismeretek egy részének ősforrása éppen a Ransanus művéből kihámozható életírás lehet, s ez magyarázza meg a későbbi forrásokkal való párhuzamait — vélte Tóth Z.. A szerző fejtegetései során több szempontból kiindulva járta körül a problémát (de erre csak a részletes tárgyalás során térünk ki). Tóth tanulmányának második része (A Szt. Istvánra vonatkozó időadatok és a Szt. Jobb hagyományának tanúsága) a politikai helyzet viszonyosságai miatt már nem jelenhetett meg,⁵ s hosszú időn át úgy tűnt, hogy a történészek-irodalomtörténészek figyelmét elkerüli Mátyás Flórián Ransanus-problémája.

Tóth Z. eredményeit számontartotta Horváth János az Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémáival foglalkozó művében (1954), bár részben félreérti és a Nagyobb-legenda romlott hexaméteres sorait a régebbi István-legenda maradványának tekinti.⁶

Tóth Z. fejtegetéseire ezt követően Gerics József monográfiája (1961) irányította rá ismét a figyelmet. Következtetéseit elfogadva így ír a magyar krónikáról:

„... a 41. caput elbeszélése [ti. Koppány híveinek sorsáról -V. L.] torzítás és módosítás nélkül tartotta fenn azt a híradást, amely egy korai, ma már elveszett, XI. századi István-életrajz tudomásának és részének is bizonyult, s amelyet a többi István-életrajz már nem tesz magáévá.”⁷

Legközelebb *A magyar irodalom története 1600-ig c. kézikönyv* (1964) érintette a kérdést megjegyezve Ransanus művéről, hogy „rendelkezésére állt egy, ma már ismeretlen igen régi szöveg is, mely fennmaradt krónikáknál bővebben és más szellemben tárgyalta Géza fejedelem és Szt. István tetteit.” E megállapítás Tóth Z. nevének az említése nélkül is az ő eredményeit tükrözi.⁸

Majd Csóka J. Lajos foglalkozott a témával (1967). Ő azonban Tóth fejtegetéseit teljesen megalapozatlannak tartotta s a feltételezett Szt. István életírás lehetőségét kategorikusan elvetette:

„... azt tartjuk, hogy Tóth „magnos passus extra viam” tett s így „kanyargós, tépelődő útja végén” sem ért célhoz: nem sikerült igazolnia egy ősi Szt. István-legenda, egy reánk maradt legrégebb Szt. István életírat létezését.”⁹

⁵ Megjelent *Magyar Könyvszemle* 105 (1989). 4. sz.

⁶ HORVÁTH J.: *Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái*. Bp. 1954. 142.

⁷ GERICS J.: *Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái*. Bp. 1961. (Értekezések... 22.) 18—19.

⁸ GERÉZDI Rabán: *A humanista irodalom kialakulása*. In: *A magyar irodalom története*. I. k. Bp. 1964. 249.

⁹ CSÓKA J. L.: *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI—XIV. században*. Bp. 1967. (Irodalomtörténeti könyvtár, 20.) 640. A témával 623—646. között foglalkozik. Sajnálatos, hogy a későbbi tanulmányok Csóka következtetéseit kritika nélkül elfogadták. Csóka kiinduló tézise nem állja meg a helyét: ti. a Hartvik-legendából és a magyar krónikából (Thuróczy) levezethető Ransanus minden állítása, ill. ahol nem, ott Ransanus erőszakkal módosított forrásai szövegén. Újabban Klaniczay Gábor, bár elveti egy elveszett legenda hipotézisét, Csóka érvelését sem érzi mindenütt kielégítőnek. KLANICZAY G.: *Szent István legendái a középkorban*. In: *Szent István és kora*. Szerk. Glatz F.—Kardos J. Bp. 1988. 194. Az elveszett István-legendát 1968-ban Vizekety András is igen tartózkodóan említi meg: *Eine deutsche Fassung der Stephanslegende aus dem Jahre 1471*. = MKsz 84 (1968) 130.

Csóka J. Lajos alapos és szintén terjedelmes tanulmányában a következőket kifogásolta Tóth Zoltán gondolatmenetében:

- Ransanus nem egy ősi legenda, hanem Hartvik műve, ill. a magyar krónika szövege alapján dolgozott;
- Szt. István születési évének Ransanus által megadott időpontja (969) nem érv a feltételezett forrás mellett;
- Ransanus stílusa nem kompilációs jellegű, hanem az idegen forrásból származó ismereteket jelentős mértékben átvilágította;
- Téved Tóth Z. abban, hogy Ransanus Géza-ábrázolása az eredeti; sokkal inkább a humanista történetíró vitte át, „háritotta át” István tulajdonságait és erényeit Gézára;
- A látomások (Géza, Sarolt) leírásában Ransanus Hartvikot követte;
- Géza és István ábrázolása párhuzamba állítható Hunyadi János és Mátyás király viszonyával.

Az azóta elkészült és megjelent művek általában minden további vizsgálódás nélkül elfogadják és átveszik Csóka J. Lajos eredményeit, így Ransanus művének kritikai kiadása (1977), magyar nyelvű fordítása (1985) ill. a fordító, Blazovich László tanulmányai (1975, 1978).¹⁰ Közülük Blazovich László 1975-ös tanulmányára utalunk részletesen, amely kizárólag a Géza—István ill. Hunyadi János—Mátyás párhuzam filológiai igazolásával foglalkozik:

a „... Géza—István történet kulcsa a Hunyadi János—Mátyás portréban keresendő. A lucerei főpap Géza és I. István, valamint a két Hunyadi korának megírásán dolgozva nyilván olyan jelenségre figyelt fel, amelyek alapján hasonló történelmi alaphelyzetre következtethetett.”

Blazovich vitathatatlanul igazolja Ransanus tudatos szerkesztését.¹¹ A számos példa közül csak a legfrappánsabbat idézzük:

I. István

„Erat adeo egregiae indolis, ut specimen quoddam cunctarum virtutum prae se ferre videretur... tanta inerat ei vis ac dexteritas ingenii, tantusque, ac talis incipientis cuiusdam prudentiae vigor, ut prudentissimus quisque natum ipsum ad regnum arbitraretur.” (103. p.)

„in omni virtutum genere esset parenti simillimus”

Mátyás:

„Erat tanta corporis dexteritate, tantaque excellentia ingenii, eratque adeo ornatus aliquot beneficentiae instituti pueri praediti esse solent, ut ad quaevis magna natus, omnium prudentum virorum iudicio, putaretur.”

„...virtutes quas Matthiae inesse ... a patre nis virtutibus haudquam degenerabit”

Hasznosítandó megjegyzéseket tesz a legenda toposzairól, így a hittérítő uralkodó toposzairól is. Az István-legendák toposzkutatása terén úgy véljük, hogy lelassult a kutatás, kitűnő előzményként említhető még Balogh Albin rövid cikke (Az „ájtatos” és „szomorú” Szent István), Egyetemes Philológiai Közlöny 52, 1928. 49—50. Klaniczay Gábor kutatásai ígérenk változást, l. említett tanulmányát.

¹⁰ BLAZOVICH László: *Ransanus és a „legrégibb István-legenda”*. = Irodalomtörténeti Közlemények 79 (1975) 186—188. és *Ransanus és a hun-magyar rokonság*. = uo. 82 (1978) 182—184. Itt jegyezzük meg, hogy a bp.-i Bölcsészettudományi Kar 1978-ban részben újra megjelentette TÓTH Z. tanulmányát. *Magyarország története 1526-ig*. (Történeti olvasókönyv) Kézirat. Szerk. ROTTLER Ferenc. 25—36.

¹¹ I.m. 186. Idézetek helye: *Epithoma*, István, 103., Mátyás, 156., 161—162.

Az újabb írások között kivételnek tekinthető Richard Pražak tanulmánya (1985), amely — talán Horváth János nyomán — jóváhagyólag veszi tudomásul a Ransanus művében fellelhető ősi István-legenda nyomait.¹²

2. Ransanus és a magyar történeti hagyomány

Először térjünk rá Ransanus forrásainak kérdésére. A szöveg kritikai kiadása helyesen mutat rá a kérdéses ransanusi fejezet két forrástípusára: a legendáris és krónikás hagyományra. A humanista szerző fejezetén belül ezek használata meglehetősen jól el is határolódik, első részében a legendáé, a második részében a krónikáé a domináló, azonban mégsem kizárólagos ez a szerep. Ransanus forráshasználatát illetően a vita akörül bontakozott ki, hogy a legendáris forrás — mint Csóka véli —, csakis és kizárólag Hartvik püspök legendájában keresendő, vagy egy attól független István életírásban (is), mint Mátyás Flórián és Tóth Zoltán gondolja.

Amint az köztudomású, Szent István Hartvik által írott legendája egy legenda-szerkesztés, amely bőven merít a szent király Kisebb- és Nagyobb-legendájából s nem kevésbé hosszú passzusok származnak magától a szerkesztőtől, Hartviktól. A Ransanus-szöveg esetében éppen az az érdekes, hogy a Hartviktól is származtatható összefüggő szövegpárhuzamok egy kivétellel a Nagyobb-legenda szövegéből származnak (így a *Scriptores* kiadásban 404. p., 12—15, 20—21.; 408. p. 3—9, 14—15.), történetesen Hartvik 2—6. fejezetéből.¹³ Figyelemreméltó, hogy Ransanus Hartviknak sem a magyar egyházszerzésre, sem István koronanyerésére vonatkozó, a maga nemében páratlan fontosságú híradásait sem hasznosította. Ennek okát nehezen tudnánk megadni, hiszen nem vonható kétségbe a humanista korszak történetírói esetében a Hartvik-legenda ismerete, amely akkora már évszázadok óta a hivatalos legendaváltozatnak számított, s Szent István liturgikus ünnepeinek breviáriumi olvasmányait is onnan választották. A kézirati hagyományban is megmutatkozott ennek hatása, a Kisebb- és Nagyobb-legenda variánsait csak külföldi gyűjtemények őrizték meg. A magunk részéről tehát egyáltalán nem állítanánk, hogy Ransanus nem ismerte ill. nem ismerhette volna a Hartvik-féle változatot. Ez a lehetséges ismeret azonban egyáltalán nem mutatkozik meg művének ebben a fejezetében s ez már valóban figyelemreméltó. Feltételezhető tehát, hogy Ransanus — mint kora történetírói általában — szintén ismerte a Hartvik-legendát, azonban műve megírásakor nem használta forrásként.

Az olasz humanista tartózkodásában talán szerepet játszott vonzódása a régi forrásokhoz. A humanista történelemszemléletből is levezethető érdeklődés, valamint természetesen rendje, a domonkosok iránti tisztelete magyarázza a Margit-legenda belefűzését az *Epithoméba*.¹⁴ A régi források megbecsülése, ill. a magyar

¹² PRAŽAK, R.: *The Legends of King Stephen*. = *Hungarian Studies* I/2 (1985). 168.

¹³ *Scriptores rerum Hungaricarum*. II. Bp. 1938. (Továbbiakban SS) *István-legendák*. 363—440. Ed. BARTONIEK Emma.

¹⁴ Ld. Index XVI. Gombos e legendaváltozatot még Ransanus önálló művének tartotta — tévesen. Gombos i. m. (23. jegyz.) No. 5045.

krónikás hagyomány — amivel Thuróczy művében találkozott — szüksézszerűsége indíthatta arra, hogy a Géza- és I. István-kori fejezethez a legendáris hagyományt is hasznosítsa.¹⁵ A Hartvik-legenda bevezetőjében egyértelműen kiderül, hogy a szerző Kálmán király idejében írta újra első szent királyunk életrajzát s magyar környezete bizonyára tudott arról, hogy a vitatott kiletű püspök művéhez korábbi István-legendákat használt fel. A hartviki részek mellőzését egyébként a Mátyás-kori egyházpolitika sem indokolja, hiszen Hartvik a gregorianizmus ellenében éppen a magyar király egyházi kiváltságaira helyezi a hangsúlyt.¹⁶ Talán nem elég nyomatókkal? — kérdezhetnénk, de a válaszadáshoz kevés fogódzópont áll rendelkezésünkre. Az azonban bizonyos, hogy a másik jelentős humanista történetírő, Bonfini részletesen kiaknázza a Hartvik-legendát. Ennek ellenére I. decásának 10. könyvében a Géza-kori történet tárgyalásakor szembeűnő a Ransanusnál olvasottakkal való rokonság.¹⁷ Kulcsár Péter szövegelemzése után úgy tűnik, Tóth Z. tévedett abban, hogy a Géza- és István-kori részekben a két humanista függetlenül alkotott volna, mivel Kulcsár igazolja bizonyos ransanusi megfogalmazások hatását Bonfini művére.¹⁸ Bonfini mindenestre tanúsítja, hogy Mátyás korában is a hartviki ismeretek képezték a Géza—István korra vonatkozó korszerű legendáris ismeretek alapját. Persze annál érdekesebb, hogy Bonfini ennek ellenére röviden megörökítésre méltónak tartotta a ransanusi szemlélet néhány vonását is.

Mint említettük, Ransanus egy kivétellel mellőzi a Hartvik-legenda passzusait, melyeket Hartvik írt hozzá pótlólag a korábbi legendákhoz. Ez a kivétel pedig Sarolt látomása. Mint ismeretes a Nagyobb-legendában csak Gézának jelenti előre „egy gyönyörű külsejű ifjú” fia születését, míg Hartviknál Géza után Saroltnak maga Szent István protomártír jövendöli meg a születést. Ransanusnál pedig Gézának Szűz Mária, Saroltnak a protomártír jelenik meg az előbbi küldetésben. Nem véletlenül került már Tóth Zoltán gondolatmenetében is ez a részlet a fő helyre. Tudta, hogy amennyiben sikerül valószínűsítene e hely nem hartviki eredetét, akkor egy addig ismeretlen István-életírás azonosításához értékes és megdönt-hetetlen bizonyíték kerül a birtokába. Véleményük szerint Tóth Z.-nak ezt Sarolt látomása esetében teljes mértékben sikerült igazolnia. Joggal utal ugyanis arra, hogy:

¹⁵ Forrás-tiszteletére, alapos tájékozódására l. BARILARO, A.: *Pietro Ranzano, vescovo di Lucera, umanista domenicano in Palermo*. = *Memorie domenicane* N. s. 8—9 (1977—78) 115—116. és Blazovich L.—Sz. Galántai E. bevezetőjét a magyar nyelvű fordításban is. 7—33.

¹⁶ GALLA Ferenc: *Mátyás király és a Szentzsék*. In: *Mátyás király emlékkönyv*. I. Bp. 1940. 95—170., Hermann Egged: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München, 1982², 137—142.

¹⁷ Antonius de BONFINIS: *Rerum Ungaricarum Decades*. Ed. I. Fögel, B. Iványi—L. Juhász. I. Lipsiae, 1936. Decas I., liber X. 223—225. és Decas II. liber I. 1—18.

¹⁸ TÓTH Z.: *Szent István*. 80—81. még úgy vélte, hogy Ransanus és Bonfini egymástól függetlenül rajzolta meg Géza képét. Ezt cáfolta KULCSÁR Péter: *Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése*. Bp. 1973. (Humanizmus és reformáció, 1.) 54—59. Hozzáteszi még: „Tóth Zoltán észrevételét kiigazíthatjuk azzal, hogy nem Mátyás Flórián volt az első, aki az „Epitome” István-életrajzában felfedezett valami figyelemre méltót, hanem Bonfini” uo. 55. L. még KULCSÁR korábbi cikkeit Bonfini és Ransanus viszonyáról. *A humanista földrajzírás kezdetei Magyarországon*. = *Földrajzi Közlemények Újf.* 17 (1969) 302—303. és *Ransanus Epitomájának kéziratai*. = *MKsz* 85 (1969). 113.

- A Hartvik-legendában furcsa körülményességgel kerül sor a második látomás bevezetésére „Azt sem szabad elhallgatni, hogy minden kétség eloszlatására, ha netán az említett, egyedül a férfi előtt feltűnt látomásnak kevés hitele látszana, feleségét, kihez már közeledett a szülés órája, az isteni kegyelem vigasztalni ilyen látomással akarta...”¹⁹
- A Képes Krónika egyik ábrázolásában már Ipolyi Arnold azonosítani vélte az István születése előtt megjelenő Szűz Máriát, akiről egyedül csak a ransanusi szöveg tud. A képi ábrázolás és a szöveg közötti eltérés Berkovits Ilonának is feltűnt, ő azonban ezt a Hartvik-legendára félreértésével magyarázta. Közbevetőleg megjegyezzük, hogy noha ikonográfiailag az azonosítás problémás, annál inkább figyelmet érdemel egy eddig mellőzött szöveghely. Heinrich von Mügelin rimes-krónikájában ugyanis Géza fejedelemmel kapcsolatban kifejezetten és kizárólag Máriát említi.²⁰
- A későbbi magyar hagyomány, így Kájoni János 1676-os Cantionalé-ja is tud a Gézának megjelenő Szűzről, s ezek után valóban gyanút keltő a Nagyobb-legendára „gyönyörű ifjúról” szóló tudósítása,²¹
- A Gézával kapcsolatos látomás a Nagyobb-legendában a fejedeleme nézve kedvezőtlen, — a megfogalmazás környezetüktől formailag is elütő hexamétereire is elsőként Tóth figyelmeztetett —, Ransanusnál azonban jól illeszkedik a Gézáról nála általában kialakított kedvezőbb képhez.²²

Mindezek alapján határozottan fel lehet vetni azt a sejtést, hogy a Sarolt-látomás részletét Hartvik átvette egy ma már ismeretlen forrásból, miként azt is, hogy léteznie kellett Géza látomásának egy, a Hartvik- és a Nagyobb-legendára megfogalmazásától eltérő megörökítésének. Egy további megfigyelésünk pedig megerősíti, hogy a Hartviknál olvasható formában eredetileg nem tartozott össze a két jelenés. Ransanus szövegezésében ugyanis a Sarolt-látomás néhány szóhasználatbeli azonosságot mutat a Hartvikéval, míg ilyenről a Géza-jelenésnél egyáltalán nincsen szó. Hartvik valószínűleg a Sarolt-jelenést is egy korábbi forrásból, csak éppen nem a Kisebb- ill. Nagyobb-legendából vette át. E jelenésnek Hartvik-párhuzama ebben az esetben éppen Ransanus szavahihetőségét növeli, illetve a hartviki előfordulás az idegen humanista számára biztatást és támogatást adhatott a kezébe került vagy adott kézirat hitelét illetően. Egyébként a Nagyobb-legendára szerzőjének eljárása jól érthető: ha Gézáat méltatlannak találta a hittérítés véghezviteléhez, akkor a forrásokban igen kedvezőtlen színekben feltüntetett feleségét még inkább. Indokolt, hogy a feleség jelenését mellőzte, Gézáét pedig a Szűzanyáról lefokozta egy angyalszerű lényre. Sarolt kedvezőtlen megítélésének különösen a külföldi forrásokban

¹⁹ Kurcz Ágnes fordítását követtük. In: *Árpád-kori legendák és intelmek*. Bp. 1983. 36. SS II. 406. „Non hoc silentio pretereundum est...” A formula „non hoc pretereundum estimo” Hartvik 15. fejezetében (Nagyobb-legendára 13. fej.) is megtalálható. Hasonló szóhasználat utal a toldalékszerúségre a Querfurti Bruno-féle Adalbert-legendában: „Non tacendum...” MGH *Scriptores* IV. 603., értelmezi BOGYAY Tamás: *Stephanus rex*. Bp. 1988. 28. Ld. még KARÁCSONYI i. m. (2. jegyz.) 6.

²⁰ TÓTH Z.: *Szent István*. 85—86. Hivatkozott helyek: IPOLYI A.: *Magyar mythologia*. Pest, 1854. 73—74. és BERKOVITS I.: *A Képes Krónika és Szent István királyt ábrázoló miniatűrűi*. = MKsz 62 (1938) 18., SS II. 249.: „Dux pius usque Maria gentem in fidei (!) varia, Ad Christi fidem voluit vocare per baptismata”.

²¹ TÓTH Z.: *Szent István*. 84.

²² Uo. Itt jegyezzük meg, hogy a „Non tibi concessum...” sorok bibliai mintaképet Csóka helyesen jelölte meg (i. m. 635.) a Krónikák I. könyvében (12,8—10), felhasználva Izsaiás 59,2—3 szavait is. A Krónikák könyve részletével mint az István-legendákban annyiszor, ismét a bibliai királyok, Salamon és Dávid köréhez jutunk el. Erről legutóbb I. VIZKELETY András: *Példakép alkotás és argumentáció a középkori Szent István prédikációkban*. In: *Szent István és kora* (9. jegyz.) 182. és cikkemet, *Szent István felövezéséről*. = *Hadtörténelmi Közlemények* 102 (1989) 11.

maradt nyoma, így Adalbert egyik legendájában vagy Thietmar közel kortársi beszámolójában.²³ Ezek ismeretében nem is csodálkozhatunk, hogy a Nagyobb-legenda eltekintett Sarolt szerepeltetésétől. A Thietmárnál előforduló, a szennyezett kézre tett megjegyzésben a biblikus szóhasználat érvényesül, s akár még hathatott is a Nagyobb-legenda megfogalmazására) — „Ez a vérrrel bemocskolt kéz jobban tenné, ha az orsót forgatná és féktelen természetét türelemmel fékezné meg” — Manus haec polluta fustum melius tangeret et mentem vesanam pacientia refrenaret).²⁴ A Sarolt-látomás tudomására a Nagyobb-legendában is találunk félreérthetetlen nyomot, István nevének az említésekor ugyanis említést tesz az égiek beleegyezéséről: „*hisszük, hogy az Isten is ezt akarta*” (quod alienum a consilio Dei non credimus) István nevének az etimológiája, amelyet ezen a helyen a Nagyobb-legenda megad, a fenti kijelentést még nem magyarázná meg kellőképpen.²⁵

A Nagyobb-legenda szerzője eljárásának hátterében, mint erre már Tóth Z. is határozottan utalt, Géza megítélésének a megváltozása állhatott. A szerző úgy találhatta, hogy az előtte fekvő szöveg túlságosan is kedvező színben állítja be István apját, ami így sérti, de legalábbis elszürkítheti a szent király emlékét. Ez természetesen csak feltevés, de hogy a magyar történeti hagyománynak volt Gézával kapcsolatban dilemmája, az jól bizonyítható a fennmaradt szövegekből. Tóth ezeket számba is veszi: — Így Kézai krónikája 76. fejezetében egy bekezdésen belül keveredik két szemlélet:²⁶

„A Turul nembeli Géza fejedelem ugyanis, *akinek a hagyomány szerint (dicitur) a magyarok közül az égiek először sugalmazták, hogy vegye fel a katolikus hitet és keresztséget*, mert kezét emberi vér szennyezte be, nem volt alkalmas egy ilyen hatalmas népet a hitre téríteni, *noha ő maga és a házanépe Szent Adalbert által részeseült a keresztség kegyelmében. Mégis az égi trónról szózat érkezett hozzá, hogy mondjon le erről a gondolatról...*”

A szövegben benne van Géza hitbéli elsőse és a dicsőségtől megfosztó, a Nagyobb-legendában olvasható égi szózatra való utalás is. A két megközelítés egymással teljesen ellentétben áll, amit egyébként bonyolult mondat szerkezete szemléletesen ad vissza. Apró, de lényeges nyom, hogy Ransanussal egyetértésben, de a legendáktól függetlenül tud arról, hogy Géza házanépét Adalbert keresztelte meg. Ezzel a megfogalmazással csak a Knauz-krónikában, a kései Unrestnél és Johannes de Utinónál találkozhatunk.²⁷ Unrest és Kézai megfogalmazása a hitbéli elsőség vonatkozásában is feltűnő: „Géza volt Pannóniában a keresztény hit első terjesztője.”²⁸ Hasonló kettősség figyelhető meg a Zágrábi-krónika leírásában: „isteni intés-

²³ Adalbert legendája: GOMBOS F. A.: *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. Bp. 1937. Nr. 4912., 2297.; Thietmar: uo. Nr. 4769, 2203—4.

²⁴ Thietmar ih. A párhuzamra utal már TÓTH Z.: *Szent István*. 41.

²⁵ SS II. 380—81. Észrevette már Karácsonyi S. is: i. m. (2. jegyz.) 4.

²⁶ TÓTH Z.: *Szent István*. 90—91. Bollók János ford. In: *A magyar középkor irodalma*. Bp. 1984. (Magyar remekírók) SS I. 188.

²⁷ TÓTH Z.: *Szent István*. 28—29.; Knauz: SS II. 329.; UNREST: *R. v. Krones. Bruchstück einer deutschen Chronik von Ungarn*. = MIÖG I (1880) 365.; Johannes de Utino: MÁTYÁS Flórián: *Historiae Hungaricae fontes domestici*. Vol. III. Quinque-ecclesiis, 1884. 266. Ld. még Gombos (23. jegyz.) i. m. Nr. 2409, 980.

²⁸ L. 36. jegyz., idézet Unresttől.

re a pogány rítusok lerombolásán és az istentisztelet előmozdításán kezdett töprengeni, (ő maga) megkeresztelkedett és végül szent fogadalomban és szent életűen halt meg. . . ” (in sancto proposito et statu).²⁹ Ezek alapján Tóthtal egyezően állapíthatjuk meg, hogy a Ransanus-féle pozitívabb Géza-képnek van, még ha töredékes, előzménye a magyar történeti hagyományban.

István királlyal kapcsolatban a korábbi kutatás egy érdekes ellentmondásra figyelt fel. A Nagyobb-legendában és Hartviknál ugyanis ez olvasható: „az evangélium hirdetésének tisztét nem vállalta”, noha korábban maga a legenda fogalmazott úgy, hogy „ipsosque secundum ecclesiasticam doctrinam instituit”.³⁰ Az eltérő hagyománynak, amivel a Nagyobb-legendája szerzője valószínűleg éppen vitázni kíván, számos alkalommal a nyomára bukkanunk, így Anonymusnál („verba vite predicaret”), Albericusnál („sua predicatione Ungaros convertit”), Knausz-krónika szerzőjénél („Hungarie . . . regionem . . . convertit”) érhetők tetten. Érdekes módon ez a szemlélet sugárzik a Szent István himnuszokból is („rex predicator et apostol, evangelizabat salutis alloquio” stb.).³¹ A ransanus-i beállítás is természetesen ezen utóbbihoz kapcsolható, s így egyúttal feltételezhetjük, hogy ehhez valóban korábbi szövegek nyújthattak alapot.

Igen kényes kérdés, hogy Ransanus művében mennyi a korai István-legendából származó információ? Úgy véljük, hogy Tóth Z. tanulmányát ezen a ponton érte a legtöbb jogos kritika, mert felfedezése hatása alatt a humanista szerző IX. fejezetének majdnem minden értesülését erre a feltételezett ősforrásra vezette vissza, s a hazai krónikák híryanagát is hajlamos volt innen származtatni. Ugyan leszögezte, hogy „a IX. indexet [ti. fejezetet -V. L.], tehát Ransanus elenchus-beli állításának maradéktalan elfogadása esetén sem tekinthetnők az idézett állítólagos életirattal feltétlenül egybevágónak”, mégis kételyeit és fenntartásait szinte teljesen elhallgatta.

Ransanus munkamódszerét jól szemlélhetjük, ha egybevetjük művének egyes részleteit igazolható forrásaival. Itt csak két részletre utalunk: a IX. fejezetben leírt Keán elleni háborúra ill. a XVI.-ban átírt Margit-legendára.³² A közös tanulság az, hogy Ransanus szövegeit szinte teljesen átírta, szükség szerint hagyott ki mondatokat ill. egészítette ki azokat. A kiegészítések leginkább stiláris-hangulati jellegűek valamint tárgyiak, amennyiben az említett nevekről, eseményekről valamivel többet tudott. Ez utóbbira példa a IX. fejezet Sulpicius Severus Szt. Márton életrajzára tett utalás, ahol rögtön tesz is egy rövid kitérőt. Így szötte be Ioannes Cassianus nevét a Margit-legendája szövegébe, noha az az eredetiben nem volt benne. Lényeges azonban, hogy a szerző igyekszik rokonértelmű szavakkal körülírni, ill. tömörítve

²⁹ SS I. 207., Karácsony Béla figyelmeztet arra, hogy a Váradi-krónika a „huiusmodi” szócska betoldásával már enyhít valamit a Gézára nézve kedvező megfogalmazáson. Néhány kronológiai probléma középkori elbeszélő forrásaink szövegében. In: *Középkori kútfőink kritikus kérdései*. Bp. 1974. (Memoria saeculorum Hungariae, 1.) 219.

³⁰ TÓTH Z.: *Szent István*. 69–69.; SS II 420. és 411.

³¹ TÓTH Z.: *Szent István*. 36. Anonymus: SS I. 117.; ALBERICUS: MGH SS XXVIII. 779.; GOMBOS, Nr. 103, 26.; KNAUZ: SS II. 329.; Egyházi szövegekre TÓTH Z.: *Szent István*. 38.

³² L. Függelék.

visszaadni forrása szövegét. Átszerkesztése a hűségre való törekvés mellett folyamatosan tartalmaz az eredeti szövegben olvasott kifejezéseket is, amelyek pontosan eligazítanak az átvételt illetően. Tévedések persze Ransanust is terhelik, a IX. fejezetben pl. így jut el Szt. István Rómába, a legendaszöveg félreértése folytán.³³

Ezen a megfigyelésünkön az sem változtat, hogy Ransanust valóban befolyásolhatta a Géza—István és Hunyadi János—Mátyás párhuzam.³⁴ Véleményünk szerint azonban ez nem vezette el forrásai tudatos és erőszakos megváltoztatásához, hiszen a párhuzam így is adva volt. A szerény szövegegyezések arra intenek, hogy Ransanus még az aktualizás adott lehetőségét sem használta ki teljesen, megelégedett azzal, hogy István és Mátyás erényeit azonos szavakkal ecsetelte. (Egyébként is szokásos szóhasználata egész művére rányomta bélyegét!) Igaz, hogy terjengősnek tűnik a IX. fejezet, talán ezért, hogy tekintélyt adjon a keresztény magyar történelem kezdetének. Ehhez nem volt szüksége különösebb kitalációkra, hiszen a Hartvik-legenda még bőségesen nyújthatott volna alapanyagot a téma további bővítésére. Biztos, hogy a Géza-történetben is megszokott módján terjengősen fogalmazott, de ez még nem jelenti azt, hogy forrásait radikálisan át is alakította volna.

Kérdésünk változatlanul aktuális: milyen fogódzópontjaink maradtak a feltételezett legenda-életírás megragadására? Lehetőségeink sajnos nagyon szerények. Ide sorolnánk mindenekelőtt azt a néhány szöveghelyet, amelyet a legendáktól és Thuróczytól független történeti források támogatnak. Rögtön ilyen a ransanusi elbeszélés eleje: „a magyarok közül elsőként hitt Krisztusban” (primus namque Hungarorum omnium credidit in Christum). Jellemző, hogy e kijelentés nem szerepel Hartviknál — ebben Hartvik tudatos mellőzésének újabb bizonyítékát látjuk — sőt a Nagyobb-legendában is romlott formában fordul elő. A Nagyobb-legendában a következőképpen hangzik: „Volt akkor egy Géza nevű fejedelem, a negyedik attól számítva, ki a magyaroknak Pannóniába jövele idején első vezérük volt. Minthogy Jézusban is hitt, hatalmaskodva bánt övéivel...” (Erat tunc princeps quartus ab illo, qui ingressiois Hungarorum in Pannoniam dux primus fuit nomine Geiza qui et credulus in Ihesum...) ³⁵ Hartvik tudvalévően a „qui et credulus”

³³ Az itt leírtáknál természetesen Ransanus forráshasználata és írói módszere sokkal több rétvűb. Olvasottsága, szóbeli információi forrásaival van, hogy szembefordítják, van, hogy tendenciózus elhallgatásra késztetik. Vö. BLAZOVICH L.: *Ransanus és a hun-magyar rokonság* (10. jegyz.) vagy KARDOS Tibor: *Pietro Ransano in Ungheria*. Roma, 1946. (Biblioteca dell' Accademia d'Ungheria in Roma, N. s. 10.) A. Barilaro is összefoglalóan megbízhatóságát emeli ki. (15. jegyz.) 142.

³⁴ Biztosan szerepet játszott a legenda hasznosításában is a kínálkozó Géza—Hunyady János párhuzam. A filológiai igazolható párhuzamok, megfogalmazások aránya mégis elenyésző. Itt jegyezzük meg, hogy a Ransanus által használt legenda-legenda-változat nem feltétlenül hitelesebb, egyáltalán nem biztos, hogy a történeti valóságot hívebben tükrözi a többi legendánál. Így például Ransanus alapján valóban nem igazolható egy Géza-kori vármegyeszervezés. Vö. KRISTÓ Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Bp. 1988. 26—28.

³⁵ KURCZ Ágnes ford. (19. jegyz.) SS II. 378—79., 403. Lényeges, hogy a „severus et crudelis” jelzőpár már a Nagyobb-legenda kézírataiban is előfordul, így nem tekinthető hartvik-i változtatásnak, mint TÓTH Z. (*Szent István*. 29.) és korábban GUOTH Kálmán vélte: *Eszmény és valóság árpádkori királylegendáinkban*. = Erdélyi Múzeum 49 (1944) 33. Az „egit severe et crudeliter” kezdetű körmondatot a Nagyobb-legendához képest Ransanus némiképpen átalakítja, ti. nála Géza az idegenekkel szemben is kegyetlen. Félreértés, nagyvonalúság, esetleg tudatos változtatás is lehet.

helyére „severus quidem et crudelis” (szigorú és kegyetlen volt) szavakat helyezte. Eljárásában nyilvánvalóan szerepet játszott, hogy a Nagyobb-legenda mondatát nehezen érthetőnek, talán érthetetlennek találta és a credulus-crudelis szövegkritikai helyesbítéssel vélt javítani a helyzeten. Mivel a „severus-crudelis” szópár Ransanusnál is szerepel, ezt kölcsönözhetette volna Hartviktól a humanista. Azonban Ransanus általában a sajátlagosan hartviki részekből semmit sem használt fel, így talán Hartvik nem teljesen önkényesen járt el ebben az esetben, hanem onnan vehette át a szópárt, ahonnet Sarolt látomását, azaz egy régebbi forrásból. Lényeges, hogy már a Nagyobb-legendának, eltekintve az Ernst-kódex-beli változattól, mindegyik korai kéziratában megtaláljuk a „qui et credulus” félmondat helyett a „severus quidem et crudelis” (severius et crudelius) variánst. Ez a jól ismert, de eddig nem értékesített tény ismét aláhúzza, hogy már a Nagyobb-legenda esetében is különböző, egymástól eltérő és egyeztetésre szoruló szövegváltozatokkal kell számolnunk. Ransanus tehát együtt szerepelteti a Nagyobb-legenda két szövegváltozatát! Gézának a keresztény hitben való elsőségére azonban további párhuzamaink vannak: Knauz-krónika: primus inter Hungaros Christianus factus est, Kézai (és Heinrich von Mügelin): „cui prae ceteris Hungaris oraculum profuisse de supernis dicitur,” Unrest: „der erst anfenger kristenlichs gelaubenus(!) in Panonia.”³⁶

A második szöveghely Adalbert küldetésére vonatkozik, amivel kapcsolatban Ransanusnál a Géza-látomásban a következő áll: „öt küldte Isten Magyarországra” (Huic Deus inspiravit mentem et animum, ut veniat in Hungariam). Ezzel egy unresti hely állítható párhuzamba: „Dem wart von got verkundt er solt gen Pannonia ziehen.”³⁷ Ugyanakkor a Nagyobb-legenda szövege nem ezt a megfogalmazást használja.

A harmadik szöveghely a Gézának küldött külföldi keresztény segítségre vonatkozik. Ransanusnál olvashatjuk, hogy „mindenünnen Magyarországra érkeztek a keresztény fejedelmek csapatai”, aminek tartalmi megfelelőjét Heinrich von Mügelin német és latin nyelvű krónikáiban találjuk meg: — „Mit der vorgehenden graffen hilff betwang herzog Geysa der heyden vil zu tauffe” és — „do rüft er an die hilff und stewr der cristen fursten”.³⁸

³⁶ TÓTH Z.: *Szent István*. 28.; *Knauz-krónika*: SS II. 329.; *Kézai*: SS I. 188.; Heinrich von Mügelin: *Do der Herczog Geysa vor den andern genennet wart von der gotlichen manunge*. SS II. 135.; UNREST: i. m. (27. jegyz.) 365. Megjegyezzük, hogy a ransanusi szöveg két ponton a Magyar—lengyel krónikával is érintkezik: Géza, mint az első keresztény (SS II. 305.) és Imre herceg halála (SS II. 315.), továbbá érdekes, hogy Gézát az égi szózat itt nem tiltja el művének bevégzésétől (SS II. 305.) Karácsonyi Béla kiadásában 23. és 53. *Acta Univ. Szeged. Acta Historica Tom. XXVI. 1969. vö. még MACARTNEY, C. A.: The medieval Hungarian historians*. Cambridge, 1953. 183.

³⁷ TÓTH Z.: *Szent István*. 31. (Unrest szövege i. m. 365.) Talán nem lényegtelen apróság, hogy Laskai Osvát 35., Szt. Adalbertről szóló sermójában Ransanusval egyezően úgy ír, hogy Adalbert érkezése mind Géza mind Sarolt látomásában benne volt (et Gyesse et uxori eius in visione predixit. . .) Idézi JAKUBOVICH Emil: *A Gyéscse (Géza) névhez*. = *Magyar Nyelv* 16 (1920) 126.

³⁸ TÓTH Z.: *Szent István*. 34. SS II. 135—136. és SS II. 250. „Recurrit ad Germaniam (Ibidem aminicula) Precatur contra spicula”.

A negyedik szöveghely Géza és házanépe megkeresztelkedésére vonatkozik, ami-
re azonban már fentebb felsoroltuk a párhuzamokat.³⁹

Az ötödik szöveghely — s ez Tóth Z. érveléséből kimaradt — a külfölddel való
kapcsolatfelvétellel vonatkozik. Csóka a helyet az „áthárítás” jellegzetes példája-
ként tartja számon.⁴⁰ A Nagyobb-legendában (és Hartviknál) a mondat Istvánnal
kapcsolatban hangzik el, Ransanusnál pedig Gézára vonatkoztatva. Ebben Csóka
a humanista történetíró tendenciózus eljárását vélte felfedezni, s az Istvánra vonat-
kozó hagyományt fogadta el hitelesnek. Nagyobb-legendája: „Ennek a megkezdésé-
hez (ti. Isten akarata -V.L.) és beteljesítéséhez azonban szükségesnek tartván
Krisztus híveinek tanácsát, követekkel és levelekkel mindenfelé hírül adta kívánsá-
gát”.⁴¹ Ransanusnál: „Mivel azonban nem volt annyi ereje, hogy megvalósítsa,
amit a szükség megkívánt, titokban leveleket küldött több keresztény uralkodóhoz,
amelyben feltárta saját dicséretes és szent tervét, ezenkívül kérte, hogy ebben a
súlyos helyzetben ki-ki küldjön hasznavehető segítséget.

Mindenünnen Magyarországra érkeztek a keresztény fejedelmek csapatai, közü-
lük néhányan maguk is eljöttek, nemcsak azért, hogy segítséget nyújtsanak a
legkeresztényibb férfiúnak, hanem azért is, hogy lássák, hogyan hajtja fejét Krisz-
tus igájába a vakmerő és elvadult nép. A nép neve ugyanis akkor egész Európában
gyűlölt és félelmetes volt, különösen a keresztények szemében, akikkel az előző
időkben igen kegyetlenül bántak.”⁴²

Kézainál (76. fej.) érdekes módon mindezt Gézával kapcsolatban találjuk leje-
gyezve: „Elküldötte tehát hírnökeit a keresztény vidékekre, hogy mindenkinek
adják tudtul kívánságát.” A folytatása sem érdektelen, ti. abban is Ransanus
szövegével tart rokonságot: „Ezt hírül véve sok gróf, katona és nemes jött hozzá a
keresztények földjeiről, sokan közülük az Isten iránti szeretetből, hogy a fejedelmet
megsegítsék azon pogányok ellen, akik nem fogadták el a hitet, mások pedig azért,
hogy megszabaduljanak a pogányoktól és azok üldözésétől. A nép ugyanis, amíg
pogányságban élt, kegyetlen üldözője volt a keresztényeknek.”⁴³

Kézai és Ransanus leírása között tökéletesnek érezzük a tartalmi párhuzamot. Ez
együttal mentesíti Ransanust az Istvánról Gézára való áthárítás vádja alól.

Nem szabad szó nélkül hagynunk Ransanus és a Nagyobb-legendája közötti nyil-
vánvaló egyezéseket sem (e helyek kivétel nélkül megtalálhatóak Hartviknál is). A
legegyértelműbbek:

³⁹ L. 27. jegyz.

⁴⁰ CSÓKA J. L.: *A latin nyelvű történeti irodalom* (9. jegyz.) 632. Az „áthárítás” egy találó példáját
megtalálta Karácsonyi S. a magyar sereg vezéreit a Kisebb-legendában ugyanis (2. fej.) Géza téríti meg,
míg Hartviknál (8. fej.) már István. KARÁCSONYI: i. m. (2. jegyz.) 110. Vö. még VARJÚ Elemér: *Szent
István király legendái*. Bp. 1928., 89.

⁴¹ Kurecz Á. ford. (19. jegyz.) SS II. 382., 410.

⁴² Blazovich L.—Sz. Galántai E. ford. (1. jegyz.), Epithoma 100—101.

⁴³ Bollók János ford. (26. jegyz.) SS I. 188.

Ransanus

egit severe et crudeliter cum adversus populares suos... cum Christianis autem egit mitius

Sarolt-látomás szavai

Quid multis opus est verbis?

Constitutus est dies... quo et ipsi et multi viri nobiles sacri baptismatis unda ranati sunt, ut omnes ditioni suae parentes populi exemplo suo Christi cultores efficerentur ut videant submitti iugo Christi colla ferocis efferataeque nationis

Nagyobb (Hartvik) leg.

severus quidem et crudelis potentialiter agens in suos... misericors autem... in Christianos

Hartvik: Sarolt-látomás

Quid plura?

Adest tempus celitus dispositum credit ipse cum familiaribus suis et baptizatus est, omnes ditioni suae subditos se pollicens Christiano nomini mancipaturum

plebs gentilis christiane fidei iugo colla submittere rennuens

Az eredmény szerény, mindössze néhány szöveghely esetében állíthatjuk minden kétséget kizáróan, hogy a ransanus előadásban valamiféle régebbi forrás csillanhat meg, s némi fenntartással a Nagyobb-legenda és Ransanus azonos helyeit is erre a forrásra vezetjük vissza, kiegészítve a Hartviknál megörökített Sarolt-látomással. Úgy tűnik, hogy ennek az elveszett forrásnak — Ransanus nyomán nevezzük Szt. István legendának — a jelenleg ismertektől eltérő sajátosága Géza ábrázolásában lehetett, akinek hangsúlyozhatta keresztényi mivoltát és harcát a pogányság ellen. Istvánnál ugyanakkor a hithirdető, békés király képét rajzolhatta olvasói elé. Sajnos nem tudhatjuk, hogy a Nagyobb-legenda szövegétől mennyire tért el vagy kötődött hozzá az ismert kapcsolódásokon túl. Ez a korai legenda-változat létezhetett, még ha létezésének kinyomozható keretei sokkal szerényebbek is, mint azt Mátyás Flórián és Tóth Zoltán gondolta.

Végezetül meg kell jegyeznünk, hogy a fentiek alapján nem oszthatjuk teljesen Tóth Zoltán optimizmusát a feltételezett István életírás/legenda rekonstruálhatóságát és az abból levont következtetéseket illetően, noha Mátyás Flóriánnak és Tóthnak az alapvető kérdésben, az életírás létében igaza lehet. Az életírás azonban nem lehetett gazdag történeti adatokban, Ransanus ugyanis — kisebb eltérésekkel —⁴⁴ bizonyosan a magyar krónika híradásait követte. A Mátyás és Tóth nevéhez fűzhető felfedezés jelentőségét inkább az adja, hogy a Géza—István kép historiográfiai alakulásának és fejlődésének legkorábbi fokozatát sikerült valószínűsíteniük, sőt azt néhány ponton bizonyítaniuk, még ha e korai állapotban a teljes kép nem is állítható helyre. Úgy tűnik, hogy a Ransanus művében töredékesen fennmaradt életírás esetében egy sikertelen legendairási kísérlettel állunk szemben, amely nem állta ki az idők próbáját. Túlságosan hatásosra sikerült benne Géza alakja, s ráadásul közben a legenda-ideál is megváltozott,⁴⁵ divatjamúlt lett az evangelizáló uralkodó szelíd rajzolatú képe. Sorsa az lett mint annyi más legendáé, a használható mondatokat, passzusokat felhasználták, más részeit elhagyták. Ami tovább élt belőle, az a Nagyobb-legendán át, ill. a Sarolt-látomásaként közvetlenül jutott be a hartviki szerkesztménybe s került el minden legenda legfennegetőbb sorsát: a teljes feledést.

⁴⁴ A magyar krónika és Ransanus szövege közötti kisebb eltérések kérdését tudatosan mellőztük. Ezek a feltételezett legenda létét illetően nem perdöntőek, fontosságukat természetesen nem tagadjuk.

⁴⁵ Erre l. TÓTH Z.: *Szent István*. 67—72.

Függelék

Példák Ransanus munkamódszerére

Magyar krónika:

Post hec autem movit exercitum super *Kean ducem Bulgarorum et Sclavorum*, que gentes loca naturali situ munitissima inhabitant, unde etiam multis laboribus et bellicis sudoribus predictum ducem vix tandem devicit et occidit, et inestimabilem copiam *thesaurorum* et precipue in auro et gemmis ac preciosis lapidibus accepit, et locavit unum proavum suum nomine Zoltan, qui postea hereditavit illas partes Transilvanas, et ideo vulgariter sic dici solet: Erdelii Zoltan. Ex hac itaque *gaza* multiplici sanctus rex Stephanus *plurimum* locupletatus *Albensem* basilicam, *quam ipse fundaverat* . . . auro purissimo et lapidibus *pretiosissimis* ditavit. . . (Thuróczy: *Chronica*, Bp. 1985., Galántai E.—Kristó Gy. 75. p.)

Ransanus:

Aliud deinde bellum ei fuit contra *Ceanum Bulgarorum et Slavorum* potentissimum ducem, qui ausus hostiliter ingredi Hungariae fines multorum oppidorum agros populatus est. Proelio autem vicit et interfecit, ne perditae audaciae homo aliquid simile si vixisset postea moliretur. Ex *thesauris* autem, qui illi fuerant *preciosissimi*, maximam partem dono dedit ecclesiis, *quas ipse in diversis regni sui locis magnifice condiderat splendideque exornaverat*. Inter ceteras vero ecclesias *Albensem* longe *pluribus* et magis eximiis potioribusque dotavit muneribus propterea, quod eam ante eiusce victoriam in illius consecrari fecerat honorem, quam constat esse sanctorum omnium beatissimam. (Epithoma: 105. p.)

Margit legenda:

Paucis contenta verbis erat taciturnitatis amatric et nunquam se in risum excussum resolvens virtute predita pudicitiae se laudari nullo modo patiebatur vocabula etiam iactantiam vel vanitatem sonantia omnino respuebat, *fervebat* igne divini amoris et accensa orabat assidue quasi sine intermissione ita, ut prima diei hora usque alterum prandium conventus *orationes* suas continueret et tunc *ymaginibus* piis *domini nostri crucifixi* cuius *quinque* vulnerum *loca perfusis* sepius hora *lacrimis* deosculabatur ac genericis eiusdem quas summo venerabatur affectu ita, ut non solum vigilans verum et dormiens cum vivifice crucis signo circa se semper devotissime conservaret et *ymaginibus* aliorum sanctorum flexis genibus humiliter salutatis conventum ingrediebatur et cibus conventus erat contenta. . .

Ransanus:

. . . *erat paucis contenta verbis*, ideoque laudabilem *taciturnitatem* mire *amabat*, subridere quidem aliquando sed in cachinnum nunquam laxari visa est, laudari se permolesto *patiebatur*, *iactantiae* vel minimum verbum ex eius ore nemo unquam audivit. *In oratione* adeo *fervens* erat et assidua, ut non solum diei sed maxima noctis partem vigilando deoque supplicando transigeret, orabat plurimum ante *domini nostri* Iesu Christi *crucifixi* *imaginem*, perfectaue oratione *quinque* plagarum *loca profusis lacrymis osculabatur*. Cum per noctem oraret, a virginibus, quae sanctam eius vitam admirabantur, frequenter audita est in multa ex imo pectore tracta suspiria et, quasi extra se esset posita, in voce divina quaedam sonantes erumpere. *Contenta* erat escis et potu, qui pro ceteris virginibus parabantur.

(125—126. p.)

(Ed. Bóle Kornél. In: Árpádházi boldog Margit szenttéavatási ügye és a legősibb latin Margit-legenda. Bp. 1937. 17—43. p. id. 18—19. p.)

VESZPRÉMY, LÁSZLÓ

**Le problème de source du chapitre
de la chronique de Ransanus se rapportant
à Géza et à Saint Étienne**

L'auteur analyse, en connexion avec les sources de l'index de l'oeuvre de Petrus Ransanus, intitulée „Epithoma rerum Hungaricarum”, les opinions de plusieurs chercheurs, et, à la base de nouveaux examens et rapprochements, il explique sa propre opinion. En résultat de ses examens, il constate que l'existence de la biographie précédemment découverte de Saint Étienne peut être vraie, mais elle ne pouvait être riche en données historiques, étant donné que Ransanus suivait les informations de la chronique hongroise. L'importance véritable de cette découverte consiste plutôt dans le fait que par là on pouvait rendre vraisemblable le degré le plus récent de la formation historiographique et de l'évolution de l'image de Géza et István. La biographie subsistant dans l'oeuvre de Ransanus est d'ailleurs une tentative sans succès d'écrire une légende, qui ne pouvait pas soutenir l'épreuve des temps.

Johann Gerhard Mauss és a pesti könyvkereskedelem színvonala a 18. század közepén II.

A könyvesbolt választéka nyelv, kiadási év és hely szerint

Mennyire befolyásolta a pesti könyvkereskedő német származása, a zömmel német városi lakosság a pesti könyvesbolt választékának nyelvi megoszlását? A korábban elterjedt nézetekkel szemben csak igen kis mértékben: Johann Gerhard Mauss ugyanis az 1750-es években nagyrészt latin, és nem német nyelvű könyveket árusított. 1751-ben a választék 68%-a volt latin nyelvű, 1755-ben 70%-a, ha pedig az olyan többnyelvű kiadásokat is figyelembe vesszük, amelyben az egyik nyelv a latin, akkor ez a százalék 71,5 ill. 72,7. A választék nyelvi megoszlása nem a német könyvkiadásnak, nem a pesti német lakosságnak felelt meg, hanem — a latin nyelv túlsúlya tekintetében — a magyarországi könyvkiadás adatainak. Magyarországon a latin nyelvű könyvkiadás, amely a 17. század második felében az összkiadásnak mintegy felét tette ki, a Rákóczi-szabadságharc utáni három évtizedben már az összkiadásnak 64,5—65,8—68,7%-át jelentette! A 18. század ötödik évtizedében viszont, amelynek végén Mauss Pesten letelepedett, a latin aránya már csökkenni kezdett Magyarországon: 61,9%-ra, az 1750-es években pedig még tovább: 55%-ra a könyvkiadáson belül.³⁷ A pesti könyvesbolt választékánál a latin nyelv 68-70%-os aránya tehát már nem is az 1750-es évek magyarországi könyvkiadásával állt párhuzamban, hanem a húsz évvel korábbival.

Németországban az egyház és tudomány latin nyelvének már összehasonlíthatatlanul kisebb volt a súlya a könyvkiadásban, mint Magyarországon. A lipesei—frankfurti könyvvásárok éves összesített katalógusa, amely mindig az adott év újdonságait sorolta fel, 1751-ben 253 latin és 941 német nyelvű címet közölt, 1755-ben pedig 216 latint és 933 németet. Német és latin nyelvű újdonságokat megközelítőleg azonos arányban az 1680-as években adtak ki Németországban, míg korábban a latin vezetett a német nyelv előtt. Azonban egészen a 16. század végéig kellene időben visszafelé haladnunk, míg a latin és német nyelv aránya hasonló lenne a pesti könyvjegyzékekben tapasztaltakhoz.³⁸ Németországban a 18. században leginkább egyes, kiemelkedő egyetemi városok jellegzetessége volt az olyan

³⁷ CSAPODI Csaba: *A magyarországi nyomtatványok nyelvi megoszlása 1800-ig.* = MKsz 1946. 100.

³⁸ Ld. a Codex nundiarius éves összesítéseit: *Codex nundiarius Germaniae literatae bisecularis. Mess-Jahrbücher des deutschen Buchhandels von dem . . . Jahre 1564 bis . . . 1765.* Eingel. Gustav SCHWETSCHKE. Halle 1850—1877. Nachdruck: Nieuwkoop 1963.

magas arányú tudományos — latin — könyvkiadás, mint amilyen magas arányt képviselt Mauss könyvesboltjának latin nyelvű választéka.³⁹

Mauss tehát a latin nyelv kiemelkedő szerepének tekintetében alkalmazkodott a magyarországi igényekhez, a német nyelvű irodalom terjesztése pedig egyaránt tudható be német származásának és a helyi (nem országos) igények felmérésének. A német nyelvű könyvek aránya a választékon belül 1751-ben 27, 1755-ben 26%. Mintegy negyven százaléka teológiai mű, közel egynegyed része történelmi vagy földrajzi, egyötöde pedig a vegyes művek csoportjába tartozik. Mind a német nyelvű teológiai, mind a történelmi irodalom jelentősen gyarapodott a pesti könyvesboltban: elsősorban a prédikációgyűjtemények ill. más, gyakorlati célokat szolgáló teológiai művek, ill. Németország történetét bemutató tanulmányok, különböző német nyelvű útleírások, mint azt már a könyvesbolt választékának bemutatásakor érzékeltettük. A német nyelvű könyvek arányának említett növekedését ellensúlyozta az orvosi szak jelentős mértékű bővülése, természetesen nagyrészt latin nyelvű tudományos munkákkal.

A latin és német nyelven kívül a többi nyelv: francia, olasz, magyar aránya elenyésző. A francia könyvek száma 1751—1755 között tízről háromra,⁴⁰ az olaszé kettőről egyre csökken,⁴¹ a magyar nyelvű könyvek száma pedig mindkét időpontban összesen három.⁴² A 2. táblázatban szereplő egyéb kategória a nem latin összeállítású szótárakat, nyelvtanokat jelenti, amelyeket már az előző közleményben felsoroltunk.

Az új könyvek árusítása és az antikvár könyvkereskedelem a 18. században még nem vált el egymástól. A 3. táblázat mutatja Mauss választékának időbeli megoszlását szakok szerint. 1751 és 1755 között a régebbi kiadású könyvek aránya nagyobb mértékben nőtt, mint az újabb kiadásúaké, de így is a választék 59,5%-át (1751) ill. 50,6%-át (1755) tették ki az 1730 utáni impresszumot viselő könyvek.

³⁹ Goldfriedrich például Jénát, Tübingent említette ilyen vonatkozásban: GOLDFRIEDRICH, Johann: *Geschichte des deutschen Buchhandels*. Bd. 2. 1648—1740. Leipzig 1908. 391.

⁴⁰ Francia nyelvű kiadványok a pesti könyvesboltban 1751-ben: Confessions de S. Augustin. Párizs 1705. (A6a), (Kempis T.): *L'imitation de Jesus Christ*. Brüsszel 1665. (B2a), *Reflections serieuses sur les plus importantes vertez du salut*. 2. partes. Bécs 1737. (B5a), *Avantures de Telemaque avec fig*. Hely nélkül 1749. (C4b), *Journal du voyage fait a la mer de sud avec les Flibustiers Ravenau*. Párizs 1690. (D2b), *Memoires historiques et militaires per Mr. de Feuquier* 3. tom. Amsterdam 1738. (D3b), *Attaque et de la defense des places per vauban avec fig*. Hága 1737. (D8b), *Elemens d'Euclide per le P. Dechelles*. Párizs 1730. (E1b), *Oeuvres de Monsieur Molier* 4 tom. Basel 1741. (E5a), *Alphabet nouvel en francois*. . . Bécs 1744. (E6a) — Francia nyelvű könyvek 1755-ben: *Gebett-Bücher*. . . *Französisch*. . . (Bla), *Essais d' anatomie*. Leiden 1699. (H4a), *Etmulleri, Mich. Nouvelle pratique de chirurgie*. Amsterdam 1691. (H4b).

⁴¹ Olasz nyelvű könyvek az 1751-es jegyzékben: *Apparato del eloquenza Latine et Italice* 4 tom. Padua 1703. (A3a), *Vita di Sancta Catharina di Genova*. Genova 1737. (B8a), *Avanture di Telemaco con fig*. Velence 1732. (C4b), az 1755-ös jegyzékben: *Lemerii, Nic.: Corso chymico con fig*. Nápoly 1695. (H5b).

⁴² Magyar nyelvű könyvek az 1751-es katalógusban: *Biblia Sacra in lingua Hungarica*. Nagyszombat 1730. (A4a), (Hübner): *A geographiai tudomanynek első kezdete*. Halle 1749. (C8b), az 1755-ös könyvjegyzékben: *Spies, Plac.: Keresztényi tanításnak formája*. Buda 1752. (C4b), *Harmas istoria*. Pozsony 1751. (E2b), valamint mindkét jegyzékben: *Gebett Bücher*. . . *Ungarisch*. . . (A7a, Bla).

2. táblázat

A választék megoszlása nyelvek szerint

	Latin	Latin + más ny.	Német	Francia	Olasz	Magyar	Egyéb
1751							
Teológia	227	6	109	3	1	2	—
Jogtudomány	82	—	2	—	—	—	—
Történelem	227	9	62	3	1	1	—
Filozófia	47	—	12	2	—	—	—
Orátorok	75	1	3	1	—	—	—
Lexikonok	18	17	2	1	—	—	17
Vegyes	8	—	53	—	—	—	—
Orvosi	16	—	25	—	—	—	—
Összesen	700	34	268	10	2	3	17
1755							
Teológia	298	5	174	1	—	2	—
Jogtudomány	111	1	15	—	—	—	—
Történelem	321	8	90	—	—	1	—
Filozófia	64	—	23	—	—	—	—
Orátorok	76	—	10	—	—	—	1
Lexikonok	18	27	6	—	1	—	11
Vegyes	2	—	24	—	—	—	—
Orvosi	107	—	26	2	—	—	—
Összesen	997	41	368	3	1	3	12

Feltűnő, hogy a teológia szakban a legmagasabb az újabb kiadások aránya. Ez azonban megtévesztő: az egyes művek keletkezési ideje sok esetben a 16. vagy a 17. századra tehető, csak éppen egy 18. századi kiadása volt meg Pesten. A 18. századnál régebbi kiadású könyvek a történelem, az orvostudomány és a jogtudomány szakban a leggyakoribbak. Az 1751-es *catalogus librorum* legrégebbi kiadású könyve Tacitus *Opera omnia*-ja (Basel 1543), az 1755-ös jegyzékben pedig egy Aldus Manutius-nyomatvány a legrégebbi: *Historia Augustae Scriptores Egnatius Aelius Spartianus* (Velenice 1516). A régi könyv ekkor még nem jelentett értéket, éppen ellenkezőleg, a könyvkereskedők olcsóbb áron is igyekeztek megszabadulni az egyre nehezebben eladható régi könyvektől. Maussnak így ezen a téren kedvező lehetőségei lehettek az üzletkötésre.⁴³

Ha nem is nagyrészt német nyelvű könyveket árult Mauss könyvesboltjában, azt mindenképpen elmondhatjuk, hogy zömmel a Német-római birodalomból származó könyveket. A magyarországi (és horvátországi) kiadások száma: 58 (1751) ill. 89 (1755), a Habsburg-monarchiából pedig összesen 148 ill. 256 kiadás került Pestre. Az egész választéknak 5,6–6,2%-a származott Magyarországról, 14–18%-a a

⁴³ GOLDFRIEDRICH: i. m. 315–316.

3. táblázat

A választék megoszlása idő szerint

	16. sz.	17. sz.	1701—1730	1731—1740	1741—1751	é. n.
1751						
Teológia	—	34	58	73	174	6
Jogtudomány	4	24	11	14	26	2
Történelem	13	81	39	60	96	13
Filozófia	1	9	14	9	24	4
Orátorok	1	16	13	24	25	2
Lexikonok	2	10	6	9	20	—
Vegyes	—	5	16	9	28	3
Orvosi	—	10	5	17	9	—
Összesen	21	189	160	215	402	30
1755						
Teológia	4	69	86	151	154	13
Jogtudomány	7	44	28	20	26	3
Történelem	33	136	66	92	88	14
Filozófia	4	16	15	25	26	1
Orátorok	3	17	20	30	16	3
Lexikonok	2	8	10	17	25	1
Vegyes	—	2	6	5	12	1
Orvosi	12	57	24	15	21	6
Összesen	65	349	255	355	368	42

Habsburg-monarchiából. A Német-római birodalomból (osztrák Németalföldet, az osztrák örökös tartományokat is ideszámítva, de Poroszországot és az ekkor már hozzá tartozó Sziléziát nem) Pestre kerülő kiadások száma ennek többszöröse: 663 ill. 974, a könyvesbolt választékának 65 ill. 68%-a. Ezen belül az észak-német és dél-német terület aránya megváltozott: a dél-német terület vált fontosabbá a pesti könyvbeszerzés szempontjából. A Német-római birodalmon kívül elsősorban a Velencei Köztársaságot kell megemlítenünk: több könyv származott innen, mint Magyarországról: 131 ill. 125; azonkívül Hollandiát (56—67),⁴⁴ Svájcot (35—50) és Franciaországot (22—33) kell még felsorolnunk, más ország aránya a választékban jelentéktelen, csak színesítik az összképet. A két könyvjegyzékben összesen 118 európai város szerepel kiadási helyként. A 4. táblázat azt mutatja, hogy hány könyv származik az adott városból 1751-ben ill. 1755-ben.

Ha az ismétlődéseket is figyelembe vesszük a két könyvjegyzék között, és ennek megfelelően csak az 1751-es választékot és az ezután megrendelt új könyveket

⁴⁴ Mauss könyvesboltjában árult hollandiai nyomtatványokra Varga Sándor már felhívta a figyelmet: *Boeken uit Nederland in een boekhandel te Pest in het jaar 1751*. = The Dutch and Hungarians. Contacts between two peoples. Budapest 1987. 103—104.

vesszük számításba, akkor az egyes kiadási helyeknek következő rangsora alakul ki: az élen hat város áll: Lipcse, Velence, Augsburg, Köln, Bécs és Frankfurt am Main, Tőlük leszakadva következik nyole olyan város, ahonnan még mindig több kiadvány származott, mint Budáról ill. Pestről: Nürnberg, Amsterdam, Nagyszombat, Regensburg, Leiden, Basel, Halle és Antwerpen.⁴⁵ Az 1751 után újonnan rendelt könyveknél egy jelentősebb változást tapasztalunk: Velence fontossága nagymértékben csökkent. A többi öt város, Lipcse, Augsburg, Bécs, Köln és Frankfurt megmaradt az élen, ezután következnek a kisebb jelentőségű városok: Velence, Nürnberg, Amsterdam, Nagyszombat, Basel, Ingolstadt, Halle, Leiden, München, Lyon, Regensburg, Párizs és Antwerpen.⁴⁶

A könyvjegyzékekben leggyakrabban előforduló 14 kiadási hely általában a következő témájú könyveket jelenti:

Lipcse: teológiai mű egyetlen sincs. Ezenkívül minden szakcsoporthoz tartozó könyvek szerepelnek, elsősorban történelmi művek.

Velence: főleg teológiai művek, azonkívül történelem, nyelvtanok. Az orvostudományon kívül minden szakcsoport képviselve van.

Augsburg, Köln: túlnyomórészt teológiai művek.

Bécs: nagyrészt teológiai művek, de azonkívül is minden szakcsoport, főleg történelem.

Frankfurt: a történelmi művek aránya magas.

Nürnberg: minden szakcsoport képviselve van.

Amsterdam: teológiai mű egyetlen sincs. Leginkább történeti munkák.

Nagyszombat: nagyrészt teológiai művek, de a vegyes és az orvostudomány kivételével a többi szakcsoport is.

Regensburg: szinte csak teológiai művek.

Leiden: a történelmi művek aránya magas.

Basel: a történeti művek és a nyelvtanok aránya magas. Teológiai mű egyetlen sincs.

Halle: elsősorban orvostudományi munkák.

Antwerpen: főleg teológiai művek.

Mauss pesti könyvesboltjában kizárólag katolikus vallásos munkákat árusított, ezért voltak a teológia szakból a protestáns vidékek (észak-német területek, Hollandia, Svájc) eleve kizárva. Az egyházi jellegű könyvkiadásban (legyen szó akár egyházjogról vagy egyháztörténetről) a dél-német katolikus egyházi centrum, Augsburg, valamint Velence részesedése nagyon jelentős; a többi, világi jellegű tudományokban a német könyvkereskedelem központja, Lipcse, másik jelentős centruma, Frankfurt, valamint még néhány német, holland és svájci város tűnt ki. A Németországból és Ausztriából származó könyveknek mintegy fele német, fele latin nyelvű, a többi területnek a pesti könyvesboltban képviselt kiadványai általában latin nyelvűek.

A magyarországi nyomtatványok kiadási helye, mint az a 4. táblázatból kitűnik, elsősorban Nagyszombat, azonkívül Pozsony, Győr, Kassa, Sopron, Buda és Pest. A magyarországi kiadások zöme teológiai ill. történelmi témájú. A magyarországi

⁴⁵ Az 1751. évi és az utána rendelt új kiadványok száma az említett városok sorrendjében: 209, 177, 164, 153, 152, 133 — 71, 53, 53, 45, 44, 42, 38, 35.

⁴⁶ Az 1751 után újonnan rendelt kiadványok száma az említett városok sorrendjében: 91, 87, 79, 71, 70 — 48, 41, 30, 28, 23, 20, 19, 18, 16, 15, 15, 14, 11.

szervezők és a magyarországi kiadások természetesen nem fedik egymást: a teológiai műveknél jelentős részben külföldi szerzők latin nyelvű munkáinak hazai utánnyomásáról volt szó, jó néhány magyar szerző történeti műve pedig Bécsben, Frankfurtban vagy Nürnbergben jelent meg. Mauss könyvjegyzékeinek érdekessége, hogy számos, bibliográfiailag eddig még nem ismert hazai kiadványt is tartalmaznak.⁴⁷

A választék bemutatása során olyan témájú, műfajú könyveket is kiemelünk, amelyek az akkori magyarországi könyvkiadásban még egyáltalán nem voltak képviselve. Ha nemcsak egyes divatos újdonságokra, könyvérdességekre gondolunk, konkrétan is megvizsgálhatjuk a kérdést: vajon mennyire volt átfedés a pesti könyvesbolt külföldről vásárolt könyvei és a magyarországi könyvkiadás között? A német származású könyvkereskedő akkor is külföldről rendelt, ha Magyarországon is beszerezhetette volna ugyanazt a művet? Ismerve a hazai könyvkiadás erősen egyházas jellegét, a legjobb összehasonlítási alapnak a teológia szak kínálkozik. Minden egyes tételt össze kell vetni a 18. századi magyarországi könyvkiadás bibliográfiai adataival; tudomásunk szerint ilyen vizsgálatot eddig még nem végeztek. Az összehasonlító munkát az 1751-es könyvjegyzék teológia szakcsoportjánál elvégezve a következő eredményt kaptuk: 347 teológiai mű közül mindössze 12-nek lett volna 1751 előtti magyarországi kiadása, Mauss mégis egy külföldi kiadást tartott raktáron!⁴⁸ A pesti könyvesbolt külföldi eredetű választéka és a magyarországi könyvkiadás között az átfedés tehát minimális, és éppen ez mutatja Mauss vállalkozásának jelentőségét: a pesti könyvkereskedő nagyrészt olyan könyveket árult, amelyeket Magyarországon nem lehetett megvásárolni.

⁴⁷ A bibliográfiailag ismeretlen magyarországi kiadások az 1751-es könyvjegyzékben: Heiliger Creutz—Weeg Jesu Christi. Buda 1751. — Officium Rakoczianum. Buda 1751. — Acta Sanctorum Hungariae. 2. tom. Nagyszombat 1735. — Hanapi, Nic.: Flores Bibliae. Nagyszombat 1743. — Ars metrica seu ars condendorum eleganter versuum. Nagyszombat 1733. — Vita B. P. Josephi Calasantii... Pozsony 1740.

Bibliográfiailag ismeretlen magyarországi kiadások az 1755-ös könyvjegyzékben: Wochentliche Andacht zum Heil. Francisco Xaverio. Buda 1740. — Renner, Mich.: Grund-Regel, oder ausführlicher Wegweiser zur Lateinischen Sprach. Buda é. n. — Syntagma juris Hungarici. Kassa 1752. — Timon, Sam.: Chronologia Hungariae. Kassa 1732. — Corpus juris Hungarici. 2 tom. Nagyszombat 1750. — Synonima seu Thesaurus epithetorum et phrasium poetiarum. — Nagyszombat 1747. Harmas istoria, Pozsony 1751. — Vita et miracula Martini Lutheri et Calvini. Pozsony 1754. — Textoris Ravisii: Epistolae. Pozsony 1740.

⁴⁸ Az alábbi 12 külföldi kiadvány Magyarországon is beszerezhető lett volna, ha időközben el nem fogyott: (zárójelben adjuk e magyarországi kiadás adatait):

Amort, Eus.: Demonstratio critica religionis Catholicae. Velence 1744. (Buda 1740!) — Augustini Aur.: Meditationes, soliloquia et manuale. Velence 1747. (Nagyszombat 1746, 1748!) — Becani, Mart.: Manuale controversiarum. Velence 1733. (Nagyszombat, Győr, Kassa, Kolozsvár — 18 magyarországi kiadás!) — Bonae: De sacrificio Missae. Velence 1745. (Nagyszombat 1736, 1737!) — Bossuet, Jac.: Auslegung Christ Catholischer Kirchen-Lehr über die strittig. Glaubens—Puncten. Bécs 1741. (Pozsony 1722!) — Brandl, Matth.: Parochus Meditans s. Modus pie secum loqendi in usum cleri ruralis. Pedepolis 1728. (Nagyszombat 1747, 1751!) — Calini, Caes.: Sermones sacro morales 2 tom. Augsburg 1740. (Nagyszombat 1736!) — Evangelien und Episteln. Regensburg 1750. (Buda 1744, továbbá 14 magyarországi kiadás!) — Missale Romanum. Velence 1749. (Nagyszombat 1741!) — Pexenfelder, Mich.: Florus Biblicus. Augsburg 1747. (Nagyszombat 1741!) — Pinamonti, Pet.: Religiosus in solitudine s. Exercitia spiritualis S. Ignatii. Regensburg 1733. (Győr 1742!) — Thomae a Kempis: De imitatione Christi lib. 4. Velence 1743. (1751-ig tíz magyarországi kiadás!)

*A pesti könyvesbolt üzleti szempontból**Üzleti kapcsolatok*

A könyvkereskedelem színvonalának egyik fontos mutatója, hogy egy könyvkereskedő hány külföldi céggel áll közvetlen kapcsolatban — vagy pedig csak egy-két nagyobb külföldi könyvkereskedés által szállított könyveket árusít, annak mintegy lerakata. Ahhoz, hogy Mauss esetében e kérdésre megnyugtatóan tudjunk válaszolni, további kutatásokra van szükség: mindaddig, amíg újabb adatok nem kerülnek elő, csak nagyon óvatos feltételezéseket tudunk megfogalmazni. Előrebocsátjuk, hogy a pesti könyvkészlet értéke túl nagy ahhoz, hogy egyetlen külföldi üzleti partnert feltételezzünk. Velence és Lipese mint legfőbb beszerzési forrás kölcsönösen kizárják egymást: a lipcei vásárokon nem voltak jelen velencei kereskedők, a katolikus Velence viszont nem állt nyitva a protestáns német vidékek kiadványai előtt. A Habsburg-monarchia fővárosa, Bécs mint közvetítő nagyon is szóba jöhet: bécsi könyvkereskedők, kiadók rendszeresen megfordultak a lipcei vásárokon.⁴⁹

Johann Gerhard Mauss és bécsi nyomdászok, könyvkereskedők kapcsolatáról konkrét adataink vannak. Az előző közleményben már említettük a bécsi Schilgenyomdát ill. Johann Thomas Trattnert, akiktől Mauss saját kiadású könyvek kinyomtatását rendelte meg. Johann Peter van Ghelen bécsi nyomdász és könyvkereskedő hagyatékában (1754) a pesti könyvkereskedő egyik kiadványát is megtaláljuk: „Fam. Strada de bello Belgico. Pestini 1751. 3 fl.”⁵⁰ Ha ezt a kötetet Ghelen nem Trattnertől szerezte be, akkor elképzelhető, hogy Mauss állt közvetlen kapcsolatban a bécsi udvari nyomdásszal.

Johann Baptist Prasser és Mauss üzleti kapcsolatáról biztos adatunk van. Prasser 1763-ban felvett hagyatéki leltára a követelések között a pesti könyvkereskedő nevét is említette: „22do. Herr Johann Gerhard Mauss in Pest debitirt lauth alter Strazza p. 119. saldo der alten Rechnung 12 fl 3 x.”⁵¹ A régi számla feltehetően még az 1750-es években íródott. Az 1736 és 1763 között könyvkereskedői tevékenységet folytató Prassernak nagy választéka volt a könyveken kívül térképekből és rézmetsetekből. Matthäus Rieger augsburgi könyvkereskedőnél 400 Ft értékű könyvlerakata volt; Ausztrián kívül leginkább nürnbergi, augsburgi, velencei könyvkereskedőkkel tartott fenn kapcsolatot, de párizsi számla is volt a tartozásai között.⁵²

A pesti könyvjegyzékek keletkezésénél jóval későbbi, de idevágó adat, amit Joseph Krüchten bécsi könyvkereskedő (1758—1780 között működött) követelésé-

⁴⁹ Ld. a Codex nundiarius egyes éveit, valamint GOLDFRIEDRICH i. m. 386—397. Az 1748—1755. közötti években a bécsi könyvkereskedők közül Kraus, Jahn, Bernardi, Monath és Trattner fordult meg a lipcei vásáron. Ld. Codex nundiarius 229—237.

⁵⁰ Universitätsarchiv Wien. R51 Abhandlungsacta. Fasz. 22. Nr. 26. Inventur und Schätzung über weyl. Johann Peter van Ghelen Universitatischen Buchdruckers seel. Verlassenschaft... 27.

⁵¹ UA Abhandl. Fasz. 60. Nr. 12. Status activus et passivus 7. fol.

⁵² UA Abhandl. Fasz. 60. Nr. 12. Inventur und Schätzung über weyl. Johann Baptist Prasser Universitatischen Kunst- und Buchführers seel. Verlassenschaft. 13—20. fol.

ról tudunk. Krüchten 1775-ben indított pert Mauss ellen, aki 1767 óta fennálló 300 Ft összegű tartozását még mindig nem egyenlítette ki.⁵³

A bécsi könyvkereskedők fennmaradt hagyatéki leltárainak átnézése alapján úgy tűnik, hogy Mauss pesti könyvesboltjának választéka nagyon hasonlított Franz Hueber könyvkereskedő választékához, különösen ami a velencei és németalföldi kiadványok magas arányát illeti. Nem ritka, hogy egy-egy mű pontosan ugyanabban a kiadásban volt meg Huebernél és Maussnál is; csak a bécsi könyvkereskedőnek jóval nagyobb volt a választéka: 1754-ben, halálának évében mintegy 4.500 könyv.⁵⁴ Mégsem feltételezzük, hogy a pesti könyvkereskedő 1754-ig nagyrészt Huebertől szerezte be a külföldi könyveket, hiszen egy nagyobb volumenű üzleti kapcsolatnak a bécsi hagyatékban nyomának kellene lennie. A két könyvesbolt profilja: az egyház részére készült kiadványok előtérbe helyezése azonban hasonló volt.

Amennyiben Bécsen kívül Mauss külföldi kapcsolataira támpontot keresünk, érdemes megvizsgálni a két pesti könyvjegyzék legújabb kiadású könyveit. Bizonyos késéssel természetesen számolnunk kell, hiszen előbb valamilyen módon értesülni kellett a könyvkereskedőnek az újdonságról, csak utána rendelhette meg. Ezt a késést mutatja például az, hogy az 1750. évet viselő nyomtatványok közül hány került bele még az 1751 nyaráig kinyomtatott első könyvjegyzékbe — és mennyi csak a másodikba: a velencei impresszumú könyveknél 19-ből 14, a bécsiekénél 16-ből 11, a lipcseiéknél 12-ből 9, az augsburgiaknál 8-ből 6, a frankfurtiaknál 7-ből 5 könyv már az 1751-es jegyzékben szerepelt. Ehhez a felsoroláshoz még hozzávehetjük azt a két várost, ahonnan már több 1751-es impresszumú könyv is származott: Budát és Bécset.

A második catalogus librorumban az 1750—1754. évi impresszumot viselő könyvek száma kiadási helyek szerint (az 1750. évnél csak az előző jegyzékben nem szerepelt nyomtatványokat néztük): Bécs (28), Lipcse (22), Velence, Augsburg (21-21), messze tőlük elmaradva következik Nagyszombat, Buda, Pozsony, Nürnberg, Frankfurt és Regensburg.

Az elsőnek említett adat a gyorsaságot, a második az új könyvek beszerzésénél a rendszeresnek tűnő kapcsolatot mutatja. Az egy-egy városból származó összes könyv adatát pedig a 4. táblázatban már korábban láthattuk. Ezeknek az adatoknak az összehasonlítása alapján Mauss külföldi üzleti kapcsolatairól a következő óvatos feltételezéseket fogalmazhatjuk meg:

1. A pesti könyvkereskedő valószínűleg rendszeres üzleti kapcsolatot tartott fenn bécsi, velencei, augsburgi és lipcsei könyvkereskedőkkel (velencei helyett esetleg szintén bécsivel, vagy a velencei könyvek közvetítéséről is ismert augsburgiakkal),⁵⁵ és nagyszámban rendelt tőlük mind újdonságokat, mind régi könyveket. Ezek a városok lehettek a legfőbb beszerzési források.

⁵³ GÁRDONYI Albert: *Régi pesti könyvkereskedők.* = MKsz 1926. 290. Joseph Krüchten bécsi könyvkereskedő 1780-as hagyatéki leltára sajnos csak a korabeli mutatókönyvben szerepel, maga az iratanyag nem található az Universitätsarchivban.

⁵⁴ Ua Abhandl. Fasz. 24. Nr. 18. Verzeichnuss derer von weyl. Herrn Franz Hueber Universitaets-Buchhandlern seel. hinterlassenen Bücher.

⁵⁵ GOLDFRIEDRICH i. m. 3. kötet (1740—1804. Leipzig 1909. 505.

4. táblázat

A választék megoszlása kiadási helyek szerint

Város	Kiadványok 1751	száma 1755	Város	Kiadványok 1751	száma 1755
Bautzen	3	1	Augsburg	77	119
Berlin	10	12	Bamberg	4	6
Bréma	2	4	Bayreuth	—	1
Chemnitz	—	2	Dillingen	3	8
Coburg	—	1	Freiburg	—	2
Drezda	5	2	Frankfurt am Main	63	96
Eisleben	—	1	Hanau	3	1
Erfurt	3	2	Heidelberg	—	1
Fulda	1	—	Ingolstadt	6	23
Giessen	2	2	Kempton	2	3
Goslar	1	—	Landshut	1	1
Görlitz	1	1	Mainz	4	5
Göttingen	1	2	München	6	19
Halle	19	26	Nürnberg	30	53
Hamburg	6	10	Regensburg	30	33
Hannover	1	2	Stadt am Hof (Regens- burg)	1	1
Helmstedt	2	33	Strassburg	9	12
Hildesheim	—	1	Stuttgart	1	1
Jena	10	12	Sulzbach	1	1
Kiel	—	1	Tübingen	1	1
Köln	82	123	Ulm	1	3
Lemgo	2	2	Weissenburg	1	—
Lipce	118	139	Würzburg	2	7
Lübeck	5	5	Zelle	—	1
Lüneburg	—	1			
Magdeburg	—	1			
Nordhausen	1	—	Dél-német összesen	246	398
Stettin	1	1			
Weimar	1	—			
Wesel	1	1			
Wittenberg	10	13			
Wolfenbüttel	2	4			
Észak-német összesen	291	378			

Város	Kiadványok 1751	száma 1755	Város	Kiadványok 1751	száma 1755
Bécs	73	124	Antwerpen	24	18
Brixen	2	1	Brügge	—	1
Feldkirchen	—	1	Brüsszel	2	3
Graz	2	4	Löwen	1	1
Innsbruck	—	1	Lüttich	1	—
Linz	5	9	Osztrák-Németalföld összesen	28	23
Passau	8	8	Koppenhága	2	3
Salzburg	4	14	Dánia összesen	2	3
Trient	—	1	Lyon	13	17
Wiener Neustadt	—	1	Párizs	9	16
Ausztria összesen	94	164	Franciaország összesen	22	33
Buda, Pest	20	24	Basel	19	26
Győr	3	5	Bern	3	3
Kassa	2	4	Einsiedeln	—	1
Nagyszombat	25	41	Genf	7	10
Pozsony	5	13	Konstanz	1	2
Sopron	2	1	Luzern	1	1
Zágráb	1	1	Sankt-Gallen	3	3
Magyarország és Horvát- ország összesen	58	89	Zürich	1	3
Brünn	1	—	Svájc összesen	35	50
Prága	3	11	Belluno	1	—
Csehország összesen	4	11	Padova	1	—
Cambridge	1	—	Velence	129	125
London	1	2	Velencei Köztársaság	131	125
Anglia összesen	2	2	Bologna	—	1
Amsterdam	23	34	Róma	1	3
Delft	—	1	Egyházi állam	1	4
Deventer	1	1			
Hága	1	3			
Leiden	26	22			
Rotterdam	—	2			
Utrecht	5	4			
Hollandia összesen	56	67			

Város	Kiadványok 1751	száma 1755	Város	Kiadványok 1751	száma 1755
Firenze (Toscana)	1	1	Danzig	4	6
Genova (Genovai Közt.)	1	—	Königsberg	1	—
Lucca (Luccai Közt.)	—	2	Poroszország	5	6
Nápoly (Szicíliai és nápolyi Kir.)	3	4	Varsó	1	—
Párma (Pármai herc.)	—	1	Lengyelország összesen	1	—
Torino (Piemont)	—	2	Pétervár	1	1
Egyéb mai olasz területek	5	10	Oroszország összesen	1	1
Boroszló	4	5			
Schweidnitz	—	1			
Szilézia	4	6			

2. Nem elsősorban újdonságok, hanem inkább régebbi kiadású könyvek beszerzése történt a következő városokból: Köln, Frankfurt, Nürnberg, Amsterdam. Ebben az esetben vagy közvetlen kapcsolatról lehetett szó (Kölnnél ez több mint valószínű), vagy valamelyik másik város (talán Bécs, Lipcse?) könyvkereskedői által rendszeresen ellátott közvetítő tevékenységről. Más külföldi városok kiadványainál nincs elég támpontunk bármilyen feltételezéshez. Természetesen további külföldi városok könyvkereskedőivel sem kizárt a pesti könyvkereskedő közvetlen kapcsolata — elég az ugyancsak német származású Weingand és Köpff által vezetett pesti könyvkereskedés 1780-as években meglévő közvetlen kapcsolataira utalnunk Vence, Bécs, Augsburg, Nürnberg, Göttingen, Lipcse, Bamberg, Berlin, München, Zürich, Strassburg, Troppau, Bernstein, Halle, Bern és más városok könyvkereskedőivel.⁵⁶

Árak, könyveladás

A külföldi üzleti kapcsolatokra vonatkozó, még bizonyításra váró feltevések mellett fontosabb számunkra az, amit a két pesti könyvjegyzék elemzésével kideríthetünk a könyvesbolt forgalmáról az 1750-es évek első felében. Az eddigi szakirodalom csekély könyvforgalmat feltételez, és Mauss eladósodását, tönkremenését hangsúlyozza: a két könyvjegyzék alapján azonban némileg módosítanunk kell az eddig kialakult képet. Az árak vizsgálata terjedelménél fogva nem lehet része e tanulmánynak, csak annyira foglalkozunk vele, amennyire a könyveladás megállapításához feltétlenül szükségesnek látszik.

⁵⁶ GARDONYI i.m. 296—297.

Mauss könyvesboltjában egy könyv átlagára 1751-ben 3 Ft 8 krajcár volt, 1755-ben pedig kilenc krajcárral kevesebb, 2 Ft 59 krajcár. Az egyes szakcsoportok átlagára a két időpontban a következőképpen alakult:

Teológia	3,52	ill.	3,51
Jogtudomány	3,02	ill.	2,20
Történelem, földrajz	3,28	ill.	3,18
Filozófia, matematika	3,08	ill.	2,12
Orátorok, poéták	1,31	ill.	1,20
Lexikonok, nyelvtanok	2,39	ill.	2,18
Vegyes művek	50 x	ill.	58 x
Orvostudomány	1,36	ill.	1,52

A jogtudományi, valamint a filozófiai és matematikai művek átlagára tehát 1751 és 1755 között lényegesen csökkent, ami azt jelenti, hogy 1751 után több olcsóbb művel növekedett e szakok választéka. A választékban legnagyobb súllyal szereplő teológiai és történelmi műveknek az átlagára lényegében nem változott. Az egyes könyvek ára a legnagyobb mértékben a terjedelem és ezzel összefüggésben a rétnagyság befolyásolta; nagy terjedelmű műveket eleve folio vagy negyedréf formátumban kellett kinyomtatni. A külföldi kiadványok ára magasabb volt, mint a hazai könyveké. A pesti könyvkereskedő nemcsak új, addig csak külföldön beszerezhető könyveket árusított könyvesboltjában, hanem árszínvonala is új jelenség volt Magyarországon. (A 18. század közepi magyarországi könyvkereskedelmi árak kérdése külön tanulmány témája lesz.)

A pesti könyvesbolt választéka 1751—1755 között jelentős mértékben, mintegy 40%-kal növekedett. A két könyvjegyzék összevetése nemcsak a választék bővülését mutatja, hanem a könyvek fogyását is. Joggal feltételezhetjük, hogy azokat a könyveket, amelyek az 1751-es pesti katalógusban szerepeltek, de a következőben már nem, Mauss időközben eladta.⁵⁷ S ezeknek a könyveknek a száma nem csekély: összesen 544 db, a kezdeti választéknak valamivel több mint a fele! Ez a minimálisan feltételezhető eladás szakok szerinti megoszlásban:

Teológia	142 tétel	497,39 fl értékben,
jogtudomány	44 tétel	156,04 fl értékben,
történelem, földrajz	168 tétel	609,44 fl értékben,
filozófia, matematika	33 tétel	113,34 fl értékben,
orátorok, poéták	50 tétel	84,28 fl értékben,
lexikonok, nyelvtanok	32 tétel	82,44 fl értékben,
vegyes művek	48 tétel	55,40 fl értékben,
orvostudomány	27 tétel	36,30 fl értékben,
összesen	544 tétel	1636,27 fl értékben.

⁵⁷ A két könyvjegyzék tételes összevetésénél számos esetben tapasztaljuk, hogy a címek ugyanazok, de a megjelenés éve vagy ritkábban a megjelenés helye eltérő! Pld. CELLARIUS *Liber memorialis Latinitatis probatae* c. nyelvtankönyvét az I. jegyzék berlini 1730-as kiadásnak írta, a 2. frankfurti 1748-asnak. Vagy AVANCINI *Vita et doctrina Jesu Christi* c. művét először 1737-es, később 1751-es nagyszombati kiadásban árulta Mauss. Mindkét megjelenési évszám bizonyíthatóan jó. Ha azonban csak egy év eltérés volt

A könyveladás valóságos mértékére azért nem következtethetünk a jegyzékekből, hiszen olyan művekből is adhatott el a könyvkereskedő, amelyek 1755-ben is szerepeltek a katalógusban — amennyiben több példány volt korábban raktáron. A fent felsorolt tételeknél sem zárható ki több példány eladása, azonkívül semmit nem tudunk a tételesen nem részletezett imakönyvek eladásáról. Mivel a könyvjegyzékek esetében nem készletről, csak választékról van szó, az esetleges többes példányok és a felsoroltnál bizonyosan nagyobb mértékű eladás miatt az eladott könyvek összefoglaló tartalmi jellemzésére nem vállalkozhatunk.

Azoknál a könyveknél, amelyek szerepeltek mindkét jegyzékben, de a másodikban valamivel (10—50%-kal) drágábban, több példány eladását kell feltételeznünk. Az árak emelése leginkább a teológia (26 esetben), történelem (11) és az orátorok (8) szakban fordult elő, a lexikonok szakban csak kétszer, a jog, filozófia és orvostudomány szakban pedig csak egyszer. Bizonyosra vehetjük tehát, hogy az 1751—1755. közötti pesti könyvforgalomnak az a hányada, amit Mauss bonyolított le és nem a könyvkötők, legalább 600-700 könyv eladását jelentette. Az eladás összértéke mindenképpen magasabb volt 1636 Ft-nál, négy év alatt talán az 1800—1900 Ft-ot is elérte. Összehasonlításként egy későbbi adat: 1787-ben Pest város három könyvkereskedése egyikében, Köpff özvegye boltjában az éves forgalom összege 6440 Ft 16 krajcár volt.⁵⁸ Mivel Mausstól 1755 utáni könyvjegyzéket nem ismerünk, az 1755-ös katalógusban szereplő újonnan beszerzett könyvek forgalmát, a kereslet tartósságát nem tudjuk megítélni.

Az egyes szakcsoportok kelendőségéről 1751—1755 között összefoglalóan a következőket mondhatjuk: a könyvkereskedő számára legbiztosabb piacuk a teológiai és történelmi könyveknek volt, általában az ilyen témájú könyveknek volt a legmagasabb az átlagáruk is. A katalógusban szereplő egyéb szakhoz tartozó könyvek iránt a közönség érdeklődése nagyjából azonos mértékű lehetett, talán az orátorok szakot lehet ezek közül mégis kiemelni, amelynél a legnagyobb lehetett a többpéldányos eladás. A jogtudományi, filozófiai és matematikai művek, orátorok és poéták, lexikonok és nyelvtanok választékát Mauss különböző mértékben bővítette, de összességében a korábbiaknál olcsóbb könyvekkel. Csak a „vegyes” szakot nem bővítette a könyvkereskedő: annak ellenére, hogy összességében ebben a szakban voltak a legolcsóbbak a könyvek, az érdeklődés irántuk valószínűleg kisebb lehetett, mint amit Mauss várt. Az orvostudományi művek választékát viszont (talán presztizsből? talán újonnan kialakult üzleti kapcsolat révén?) Mauss nagymértékben növelte, pedig nem találjuk jelét annak, hogy a közönség túlságosan érdeklődött volna az orvosi témájú könyvek iránt.

ugyanannál a műnél a két megjelenési év között, vagy az év ugyanaz, csak a megjelenési hely különbözik — ilyenkor inkább tévedésről, sajtóhibáról lehet szó, vagy kiadási- és nyomdahely közül csak az egyik kiemelésének, ezért egy és ugyanazon kiadást feltételeztünk. A külföldi 17—18. századi nyomtatványok esetében a bibliográfiai adatok ellenőrzésére nem áll rendelkezésünkre elég segédkönyv, ezért meg kell elégednünk ezzel a megoldással, amely a választék értékelését egyik kategóriában sem módosítja lényegesen.

Ha a pesti könyvesbolt vásárlóit elsősorban a város polgárai között keresnénk, nem jutnánk megnyugtató eredményekre. A fennmaradt budai és pesti iratanyag szerint ugyanis a 17. század végétől a 18. század végéig összesen csak 27 pesti, ill. budai polgárnak volt egészében véve 730 kötetet kitevő könyvtára,⁵⁹ tehát alig több, mint Mauss feltételezett négyévi forgalma — ami még akkor is nagyon kevés, ha bizonyos könyvjegyzékek pusztulásával is számolunk. Az 1750-es, 1760-as években felvett hagyatéki leltárak néhány tételét azonosítani lehet a Mauss által árusított könyvekkel. Eva Elisabetha Lichtenau, Paul Wittmann gazdag budai fuvaroskereskedő özvegye, aki 1752-ben hunyt el, feltehetőleg Mausstól vásárolta a *Historische Bildersaal* 3, 5, 7. részét, hiszen a mű ugyanolyan francia kötésben volt, mint Maussnál. Tőle vehette a *Balthasar Gracian* címmel leírt könyvet is, viszont a *Vade mecum* latin imakönyvet a nyomdától, a budai Landerertől vagy könyvkötőktől is vásárolhatta. A leírások rövidege miatt csak feltételesen azonosíthatunk további néhány könyvet Christian Schlicht kőművesmester, pesti polgár (1763) és Piesztvánszky József budai ügyvéd (1767) hagyatékában.⁶⁰

A pesti könyvesbolt választéka, a tudományos könyvek magas aránya, a könyveladás korábban ismertetett adatai arra utalnak, hogy Johann Gerhard Mauss vásárlóit elsősorban az egyháziak között kell keresnünk, kisebb mértékben pedig a kúria tisztviselői között, a környező arisztokrata és nemes családoknál, valamint az iskolai intézmények tanulóinál. Ha csak az iskolákat nézzük, feltétlenül számolnunk kell a pesti piarista gimnáziummal, a budai jezsuita akadémiával és az 1755—1770 között a Pest városi tanács által fenntartott jogi szakiskolával.⁶¹ Bár konkrét adataink arisztokraták, nemesek ekkori pesti könyvvásárlásairól nincsenek, nem lehet véletlen, hogy Mauss 1755-ös *catalogus libroruma* éppen az aszódi Podmaniczky-család könyvtárában maradt fenn. Az egyes szerzetesrendek könyvtárai közül elsősorban a pesti pálosok, piaristák, budai ferencesek könyvtárait⁶² lehetne megvizsgálni ilyen szempontból — csak éppen biztos eredményre aligha vezetne, hiszen ha meg is van például egy Mauss által is árusított könyv a pálos könyvtárban, nem tudhatjuk bizonyosan, hogy valóban a pesti könyvkereskedő révén került-e oda. Van egy támpontunk azonban arra nézve, hogy a pesti könyvesbolt vásárlóit milyen földrajzi távolságban keressük. Mauss saját kiadású könyveit ugyanis egyes iskolai intézmények ünnepélyes vizsgákon vizsgatézisekkel együtt ajándékba kiosztották. A következő iskolák:

⁵⁸ A Köpff-özvegye cég pénztárnaplója alapján. Budapest Főváros Levéltára, Pest város levéltára. Intimata a. m. 272. irat mellékleteként.

⁵⁹ HOLL Béla: *Pest-Buda polgárainak könyvkultúrája a XVII—XVIII. században.* = Tanulmányok Budapest múltjából. XV. Bp. 1963. 289—327.

⁶⁰ Uo. 296, 300, 297. Vö. Mauss 1751-es jegyzékének C5a, B1b, C1a, C2b lapjaival.

⁶¹ A jogi szakiskoláról ld. Gárdonyi Albert; *Pest-budai Emléklapok* 1930. 101—117.

⁶² A 18. század közepének, második harmadának pesti, budai könyvtáraitól áttekintést ad: *Budapest története III.* Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig. Szerk. KOSÁRY Domokos. Írta NAGY Lajos, BÓNIS György. Bp. 1975. 480—485.

A pesti pálosoknak a feloszlatakor 6100 kötetes könyvtáruk volt, az óbudai Zichy-családnak az 1760-as években majdnem kétezer kötetes könyvtára.

Saavedra: *Idea c. művét* 1748-ban a győri jezsuita kollégium, 1759-ben a budai jezsuita akadémia.
 Dondini: *Historia c. művét* 1751-ben a győri jezsuita kollégium, 1756-ban a pápai pálos kollégium.
 Gramond: *Historiarum Galliae c. művét* 1753-ban az egri Foglár-féle jogi iskola.
 Petrarca: *De remediis c. művét* 1756-ban a pesti piarista gimnázium.
 Perghold: *Methodica c. művét* 1772-ben a pesti pálos studium generale.⁶³

Az első két Mauss-kiadvány bécsi nyomtatvány, ezért biztos, hogy az egyes iskolák csak a pesti könyvkereskedő révén juthattak hozzá a kiosztandó példányokhoz (legalább 20—25 példányhoz). A többi három kiadványt a nyomdásztól, Landerertől ill. a szerzőtől, Lucas Perghold jogiskolai tanártól is megvehették az érdeklődők: ezekkel az adatokkal mindössze azt kívánjuk jelezni, hol számíthatott a könyvkereskedő biztos vásárlókra. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy egy további Mauss-kiadvány szerzője, Stächer váci szerzetes volt, láthatjuk, hogy a pesti könyvkereskedés feltételezhető hatóköre nagyobb volt, mint Pest vagy Buda városa: a Dunántúl egyes városaira, valamint Pesttől északabbra és keletre fekvő egyes egyházi centrumokra is kiterjedt.

X X X

Az eddig leírtak mind arra hívják fel a figyelmet, milyen keveset tudunk a pesti hivatásos könyvkereskedelem első évtizedeiről. Csak feltételezni tudjuk, hogy az üzlet dinamikus, fellendülő időszaka az 1750-es évekkel lezárult. Erre utal, hogy Mauss nem jelentetett már meg több saját kiadványt, nem állított össze könyvjegyzéket, s a források tanúsága szerint anyagi helyzete is rosszabbodott. A kezdeti színvonalat, szakmai igényességet azonban az ismertetett források alapján nem lehet kétségbe vonni. Az 1750-es és az 1770-es évek pesti könyvkereskedelme között lényeges, minőségi különbség nemigen lehetett. Mária Terézia uralkodásának utolsó évtizedében éppúgy csak egy könyvkereskedő tudott megélni Pesten, mint a század közepén. Weingand könyvüzletének 1770-es választéka, mintegy ezer tétel — akkora, mint az elődé 1748-ban. Az természetes, hogy közben a könyvanyagban, a választékban nagyarányú változások történtek, de a pesti könyvkereskedelemben az igazi nagy változás, mennyiségi és minőségi szempontból az 1780-as években következett be. A további kutatásokra vár az a feladat, hogy ezt a felfelé ívelő változást, fejlődést ne csak konstatalja, hanem részleteiben is megmutassa, érzékelhetővé tegye, és ezzel gazdagítsa a hazai művelődéstörténeti kutatások ezen elhanyagolt területét.

⁶³ Mauss egyes kiadványairól ld. *Magyarország bibliographiája 1712—1860. VI. Nyomda- és kiadástörténeti mutató*. Bp. 1972. 336.

PAVERCSIK, ILONA

**Johann Gerhard Mauss und das Niveau des Pester Buchhandels
in der Mitte des 18. Jahrhunderts**

Die Abhandlung analysiert die Tätigkeit von Johann Gerhard Mauss, der Mitte des 18. Jahrhunderts in Pest ein berühmter Buchhändler war. In den 1750-er Jahren verkaufte Mauss grösstenteils lateinisch- und deutschsprachige Bücher, seine Auswahl entsprach nicht der Pester deutschen Bevölkerung, sondern den Landesansprüchen. Zwei Drittel der Werke entstammten vom Gebiet des deutsch-römischen Reiches; der Buchhändler verkaufte meist solche Bücher, die in Ungarn sonst nicht zu erhalten waren. Die Verfasserin beschäftigt sich eingehend auch mit den ausländischen Verbindungen von Mauss. Durch die Analyse seiner zwei Buchlisten schildert sie ein realeres Bild als die bisherigen über den Verkehr der Buchhandlung. Die immer wachsende Auswahl wurde zumeist von Geistlichen, in geringerem Masse von Beamten in Anspruch genommen.

KÖZLEMÉNYEK

Új példánya került elő az első hazai nyomtatványnak. Az első magyarországi kiadvány, a *Chronica Hungarorum* zárószorai szerint az 1473. esztendő pünkösdjének vigiliáján, vagyis június 5-én jelent meg Andreas Hess budai nyomdája termékeként. Az ismert kilenc példányának leírása a közelmúltban látott napvilágot e folyóirat hasábjain.¹ Az utolsó ezek közül az 1889. február 26-án tartott londoni árverést követően cserélt gazdát, és került a párizsi Bibliothèque Nationale állományába. Így nagy meglepetést és nem várt örömet okozott, amikor a müncheni Hartung & Hartung cég 1990 tavaszán tartott 62. árverésére készült katalógus 124. tétele a budai krónika egy eddig ismeretlen példányát hirdette meg. A pontos, de szükségszerűen szűkszavú ismertetésből és az utolsó lap kicsinyített reprodukciójából azonnal és egyértelműen kiderült, hogy valóban a szakirodalomban eddig még nem közölt kötetről van szó. Sikerült a példányt az árverés előtti bemutatónapon a müncheni cégnél beható vizsgálat alá vetni, amelynek alapján az említett cikk kiegészítésekképpen a következő leírás adható.

A könyvből az első, az utolsó előtti (69.) és az utolsó (70.) üres levél mellett hiányzik még az 53. (f₁) levél is. A helyén az Országos Széchényi Könyvtár példánya alapján közreadott hasonmás kiadásból készített xeroxmásolat található. Papírjának mérete 248 × 173 mm, vagyis 429,04 cm² így messze a legkisebbre vágott az eddig ismertek 607,68 — 532,00 cm² felületéhez viszonyítva.² Vadonatúj, 288 × 180 mm méretű, fehérhártya borítású kötés a mai bibliofil igények szerint készült tokkal együtt. Mind elől, mind hátul a tábla belső felének leragasztásához használt, kézzel merített, 18. századvégi papír másik fele és utána, ill. elébe ugyanebből a papírból még egy további levélpár van bekötve részben az eredetiből hiányzó üres levelek jelzésére. Az előző — talán 18. századi — kötésből egyedül az épen hagyott, pirosra színezett metszés maradt meg. Most már csupán találgatni lehet, hogy vajon volt-e még más mű is hozzákötve, amint ez a krakkói esetében ma is³ és a budapesti Egyetemi Könyvtár példányában pedig egykor volt.⁴

A kötetet végig korabeli, meglehetősen igényes rubrikálással látták el, amelynek során a szókezdő nagybetűket, a pontokat és a vessző helyett alkalmazott kettőspontokat piros tintával függőleges vonással áthúzták. A középre szedett címeket a rubrikátor tollal keretbe zárta, majd az elejét és a végét szalagszerűen alakította ki. Szinte játékosan történt ez a kolofon esetében, ahol is az említett szalag végére — ugyancsak piros tintával — a szöveg felé néző tonzúrás (?) fejet rajzolt. Két helyen (4a és 18a lapon) pedig a sor végét növényi dísz berajzolásával töltötte ki. A szövegben a nyomdász által két sornyi magasságban kihagyott szövegkezdő betűket ugyancsak piros tintával írta be. A második rész élén álló nagy szövegkezdő „P” betűt (10a lap) is hasonlóan alakította ki. Ezzel szemben az ajánlást követő szövegkezdőt (2b lap) élén ugyanez a betű lapszéli gazdag indafonattal bővítve polychrom tollrajzzal készült, és nagy szakmai gyakorlatról, valamint jó ízlésről tanúskodik. Sajnos a kötet erős körülvagása során e könyvdísz jelentős részei a könyvkötő ollójának áldozatául estek.

Feltehetően ugyancsak a rubrikátortól származhat a 38a lap szélén látható kis rajz, amely egy üllőn álló golyát ábrázol; a kép hátsó fele a könyv előző újrakötése során — mintegy kétszáz esztendeje —

¹ *Magyar Könyvszemle* 1988. 95—125.

² *Magyar Könyvszemle* 1989. 12.

³ *Magyar Könyvszemle* 1988. 118—119.

⁴ *Magyar Könyvszemle* 1988. 103—106.

ugyancsak elveszett. Két további lapszéli rajz fekete tintával készült: az egyik (7b) egy ma már levágott madár csőrében egy másik madarat ábrázol, a másik (36b) csupán egy madárfejet, amely csőrével a szövegre mutat.⁵

A könyvbe legalább két kéz írt be megjegyzéseket: az egyik szénfekete tintával még a 15. században, a másik jóval később a következő évtizedekben. A korábbi kéz különösen a 3b-11a közötti lapokon húzott alá számos szövegrészt és tett sűrű lapszéli megjegyzést, míg a továbbiakban mindössze két helyen (39a és 64b) néhány szó található csak tőle. A későbbi kéz bejegyzései a 3a-18a lapokon találhatók. Egy helyen (40a lap alján) pedig két szónyi betoldás olvasható piros tintával írva, talán még a rubrikátortól.

Az említett fakötés, későbbi kéz talán azonosítható a kötet egykori tulajdonosára vonatkozó egyetlen bejegyzést tevő személlyel. Hessnek a kiadvány élén álló ajánlása alatt olvasható ugyanis a 16. század első negyedéből a „M. Joannis Czuly Ab ober Glogaw Siles.” szövegű beírás,⁶ továbbá két kis festett címer. Az egyik (15 × 15 mm) fekete alapon sárga (arany?) keresztet, a másik (20 × 20 mm) kék alapon zöld hármashalomba szúrt két szarvat (?) ábrázol. Az utolsó meglevő lapon (68b) 18–19. század fordulója táján írt öt sornyi, latin nyelvű szöveg olvasható, amely a könyv számos sajtóhibáját emlegeti.

A kötet erős körülvágottsága eltüntette a lapszéli margón másol felismerhető pontúrákat, a papírnak a nyomtatókeretre történt felszúrásának nyomait.⁷ A most felbukkant példány papírjának vizsgálata alapján megállapítható volt, hogy vízjeleinek beosztása pontosan megegyezik az Országos Széchényi Könyvtárban és a prágai kötetben tapasztalhatókkal.⁸

Tiszteázható volt a kötetben a korábbi összevetések során megállapított nyomdai változatok kérdése is. Az eddig felismert hét variáns ismertetése során elsőként reprodukáltam A-val, a másodikat B-vel jelölve⁹ az első (6a) A, a második (20a) B, a harmadik és negyedik (53a) hiányzik a kötetből, az ötödik (56a) B, a hatodik (57a) B. és a hetedik (68a) is B. változat.

Az első magyarországi nyomtatvány váratlanul előkerült és korábbról ismeretlen példánya természetesen felkeltette a régi nyomtatványokkal foglalkozó kereskedők és könyvtárak érdeklődését. A patinás müncheni régiségkereskedés Karl & Faber könyvekkel foglalkozó részlege előbb Karl & Hartung, majd legújabbán Hartung & Hartung (apa és fia) név alatt működik. 1990. május 15-én reggel zsúfolásig megtelt ennek helyisége. A korlátozott számú székeket előzetesen biztosítani kellett. A legigényesebb katalógusokat megjelentető hazai antikvárium tulajdonosa, Borda Lajos segítségével nekem is sikerült itt helyet kapnom. Az általunk feszülten várt 124. tétel árverése alig vett igénybe többet mint egy jó percet. A kikiáltó idősebb Hartung a katalógusban megjelölt 20.000 DM ár helyett 22.000-rel kezdte. A tíz százalékos felár annak volt a jelzése, hogy a cégnél írásos vételi ajánlat(ok) található(k). Az Országos Széchényi Könyvtár a bécsi Gilhofer céget bízta meg, hogy 60.000 DM-ban megadott felső határral igyekezzék megvenni a kötetet. A licitálás legelején még számos ajánlattevő volt: 35.000 DM-nál a müncheni Bayerische Staatsbibliothek, majd 60.000 a magyar nemzeti könyvtár is „elvért”. 90.000 DM-ig még mindig többen voltak versenyben, de ettől kezdve már csupán ketten. Ezek azután egymás között verték fel az árat. A nagymúltú londoni Quaritch-cég jelenlevő megbízottja talán az 1889. évi árverést kívánta megismételni, amikor is ők vették meg – akkor igaz 79 fontért – Earl of Hopetoun skót főnemes nevezetes gyűjteményének a *Chronica Hungarorum* példányát.¹⁰ A londoniak most 400.000 DM-ig tartották a licitet, de végül is Hartung ceruzája a telefonon át árverező ismeretlen 420.000 DM-ás ajánlata után koppant. A teremben előbb halk moraj, majd felcsattanó taps és bravó köszöntötte a nyomtatott könyvért Németországban eddig elért legmagasabb árat.

⁵ Lehetséges, hogy ez a figyelemfelhívást célozta, amelynek akkoriban bevett formája a kinyújtott mutatóujjas kézfej rajza volt.

⁶ A Hartung-cég katalógusának olvasata szerint a név „Gzuly”.

⁷ Vö. *Magyar Könyvszemle* 1989. 12–15.

⁸ Vö. *Magyar Könyvszemle* 1989. 6.

⁹ *Magyar Könyvszemle* 1988. 4–4.

¹⁰ Ugyancsak Bernard Quaritch volt az, aki ugyanakkor a Gutenberg-féle 42 soros Bibliáért 2000 fontot adott a Sotheby-cég árverésén. — *Magyar Könyvszemle* 1988. 116–117.

Tekintettel arra, hogy az árverező cég mind az eladótól, mind a vevőtől 15—15 %-ot kap, Hartungékat ennek kapcsán tehát nem kevesebb, mint 126.000 DM illette. A vevőt még további 7 1/2 % adó is terhelte, ami azonban visszatérítésre került, amint a kötetet Németországból kiviszik.

Az eladóról mindössze annyit lehetett megtudni, hogy egy idősebb hölgy, aki tehát 357.000 DM-t kapott kézhöz. A vevőről eredetileg még ennyit sem árult el a diszkrét árverező cég. Idővel azután sejtette, hogy tengerentúli személyről van szó, aki tehát 483.000 DM-et fizetett a kötetért. De alig telt el ezt követően két hét, amikor is a New York-i Kraus cég európai megbízottja, a zürichi Helmut Schumann antikvárium kiküldöttje Budapesten járva eladásra kínálta — előbb a MTA könyvtárának, majd az Országos Széchényi Könyvtárnak — immár félmillió márkáért — tehát szinte a vételárárt — a *Chronica* fentiekben ismertetett példányát.¹¹ Miután Budapesten mind az Egyetemi Könyvtár, mind az Országos Széchényi Könyvtár őriz ebből az első hazai kiadványokból egy-egy példányt, ezért a mai viszonyok között szinte csillagászati összegért egyik hazai gyűjtemény sem vevő. Természetesen továbbra is élénk figyelemmel kísérjük, hogy vajon véglegesen hová kerül majd a kötet.

Nem lehet azt sem bizonyosan tudni, hogy honnan is bukkant fel most ez a példány. Elméletileg számításba lehetne venni, hogy talán az elpusztultnak tartott egykori braunsbergi (Kelet-Poroszország, ma Braniewo Lengyelországban) kötetéről van szó.¹² Miután egyrészt a lengyel kollégák tájékoztatása szerint ez a gyűjtemény teljes egészében elégett, másrészt a Münchenben elárverezett könyv semmi jelét sem viseli annak, hogy valaha is valamelyik közgyűjteményhez tartozott volna (pl. tulajdonbélyegzőnek még a nyoma sem látszik), magánkönyvtárra kell gondolni. A 15. századi nyomtatványok lelőhelyes világbibliográfiája, a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* szerepeltet is ilyet: „Ehemals Heinrici (Leipzig)” formájában.¹³ Friedrich Georg Heinrici lipcsei evangélikus egyháztörténész professzor volt,¹⁴ akinek ősnymtatványait is feltárta Otto Günther a Lipsében és Altenburgban őrzött 15. századi kiadványokról készített katalógusában. A budai *Chronica Hungarorum* is megtalálható benne,¹⁵ de lelőhelyként ott csak a lipcsei Egyetemi Könyvtár korábról már jól ismert kötete¹⁶ szerepel. Feltételezhető, hogy Heinrici (1844—1915) talán élete utolsó éveiben szerezte meg ezt a könyvet, amikor is Günther katalógusa már elkészült. Ez esetben, lévén ez az első hazai nyomtatványnak az egyetlen olyan példánya, amely az utolsó száz esztendőben még magánszemély tulajdonában volt, igen valószínű, hogy ez került — éppen röviddel a berlini fal leomlását követően — a müncheni árverésre. Az eladó idős hölgy korban Heinrici unokája lehet.

BORSA GEDEON

¹¹ A New York-i üzletember, Kraus úr valóban igen jelentős antikváriusi tevékenységet bonyolított le, különösen a legrégebbi könyvek területén. Ezzel kapcsolatos élményeit az előbb angolul, majd németül is publikált emlékirataiban örökítette meg. A cégalapító időközben elhunyt, az üzletet, amely továbbra is az ő nevét viseli, most veje Roland Folter úr vezeti. Ő is szemmel láthatóan súlyt helyez arra, hogy a nemzetközi antikváriusi piacon a legjelentősebb darabok közvetítésébe bekapcsolódjék. A könyvnyomtatás 550. évfordulóján tartott berlini Gutenberg-emlékülésen alkalmam volt vele erről beszélgetnem. Kérdésekre elmondta, hogy előzetesen nem szabott magának felső határt a licit során teendő legmagasabb árajánlatra: a könyvet mindenképpen meg kívánta vásárolni. Elismerte, hogy ebben döntő módon a cég presztízse sarkallta. Így jött ezután létre a patinás londoni vállalattal vívott ádáz licit során az említett, nemzetközi viszonylatban is rendkívül magas ár.

¹² *Magyar Könyvszemle* 1988. 120—121.

¹³ GW 6686.

¹⁴ *Magyar Könyvszemle* 1988. 122.

¹⁵ GÜNTHER, Otto: *Die Wiegendrucke der Leipziger Sammlungen und der Herzoglichen Bibliothek in Altenburg*. Leipzig 1909—1910. 558. sz.

¹⁶ *Magyar Könyvszemle* 1988. 97—98.

Lackner Kristóf könyvtárának maradványai. (Apponyi Balázs verses dedikációja) Ha Lackner Kristóf, Sopron tudós polgármestere, 1631-ben kelt végrendeletében nem tett volna említést könyvtáráról, ma jószerevével annak pusztta létét sem tudnánk bizonyítani a ránk maradt kisszámú adat és tárgyi bizonyíték alapján. Pedig a Lackner műveiben megnyilatkozó humanista erudíció alapja csak egy olyan gazdagon felszerelt könyvtár lehetett, amellyel nem egy kortársa rendelkezett, gondolok itt elsősorban az idősebb Faut Márk¹, Valamint Wigeleb Bálint kántor és tanító² hagyatéki leltárakból ismert házi bibliotékájára.

Lackner Kristóf először 1629-ben, betegsége idején fogalmazta meg végrendeletét, amelynek könyvtárát illető rendelkezésén halálakor, 1631-ben sem változtatott.³ Teljes könyvtárát, különféle kiváltságleveleit, valamint egy maga készítette poharat ajándékozott az általa 1604-ben alapított Soproni Nemes Tudós Társaságnak (*Foederi Studiosorum Nobilium Semproniensium lego meam Bibliothecam, mei Doctoratus, Nobilitatis et Palatinatus Privilegia: poculum illud a me ipso fabricatum, etiam uti legatum apud dictum Foedus maneat*). A *Foedus Studiosorum*, német nevén *Studentenbund* tevékenységével több tanulmányban is részletesen foglalkozott Kovács József László⁴. A Társaság számadáskönyveinek vizsgálatából bizony elég lehangoló képet kapunk az itt felállított könyvtár sorsát illetően: bár a tanult vagy nemesi származású tagoknak egy-egy „alkalmas szerzőtől” (*idoneo auctore*) származó könyvet is be kellett szolgáltatniuk a Társaságba történő belépésükkor, a könyvtár sorsa mindvégig rendezetlen maradt. Ahogy maga LACKNER mondotta 1610-es buzdító beszédében (*Oratio exhortatoria ad Confoederatos*): a könyvek „inkább széjjelhordatnak és tönkre mennek, mint megőriztetnek” (*distrahuntur potius et currumpuntur, quam conservantur*).⁵ Ma egyetlen ebből a könyvtárból származó kötetet ismerünk, Lucanus Andrásnak, a latin iskola conrectorának (1610–12) ajándékát, amely — nem véletlenül — a soproni Berzsényi Dániel Gimnázium (volt Evangélikus Líceum) könyvtárában maradt fenn.⁶

Lackner tehát majdhogynem a bizonytalanra bízta könyveinek sorsát. Bár végrendeletében szerepelt egy záradék, melynek értelmében a Társaság feloszlása esetén könyvei és egyéb értékei — a privilégiumok kivételével — szálljanak a városi ispotály szegényeire. Elképzelhető, hogy ez is történt: könyveit elárverezték, s a befolyt összeget a kórháznak juttatták. Ez esetben viszont várható Lackner könyveinek felbukkanása más hazai vagy külföldi könyvtárakból is.

A fenti végrendeleten kívül még egy apró adat van birtokunkban, amit V. Kovács Sándor közölt egy esztergomi feljegyzésből.⁷ Ebből mindössze annyit tudhatunk meg, hogy Alsólendvay Bánffy György 1594-ben Lackner-nek adományozta Kulcsár György *Postilláit*.

A levéltári források számbavétele után térjünk rá a fennmaradt anyag áttekintésére. Jelenleg három olyan kötetet ismerünk, melyek egyértelműen Lackner tulajdonát képezték. Ezek közül kettő megegyezik: sima pergamenkötés, rajta a következő *supralibros*: *C(hristophorus) L(ackner) I(uris) V(triusque) D(ictor)*, alatta évszám. Az egyik a Nemes Tudós Társaság előtt elmondott beszédeit,⁸ a másik pedig javarészt leveleinek és egyéb munkáinak másolatát tartalmazza.⁹ Ezenkívül még egy, jelenleg a Soproni Városi Múzeumban őrzött kötetabláról tudunk, melynek *supralibrosa* egyértelműen elárulja volt tulaj-

¹ Soproni Városi Levéltár, Inv. 1003/k—1. p. 36—47. (vö. KtF II, 11). A 212 tételből álló könyvtárról tömören ír Kovács József László: *Lackner Kristóf és kora*. Sopron, 1972. 54—58. A jegyzék feltünteteti Lackner két kölcsönzését is: egy *Biblia Latina*-t és egy *Chyroglyphia Parcerij* (!) c. hieroglifikus művet.

² Soproni Városi Levéltár, Prot. 1015/a—1. p. 67—70. (vö. KtF II, 21). A 102 tételből álló anyag elsősorban tartalmi szempontból érdekes. Szerepel benne pl. a rózsakeresztesek 1614-ben kiadott röpirata, a *Fama fraternitatis*. Zenei vonatkozású anyagát közölte BÁRDOS Kornél: Sopron zenéje a 16—18. században. Bp., 1984. 45—48.

³ Lackner végrendeletét több másolatban is őrzik a Városi Levéltárban. Én a következőt idéztem: Lad. I. fasc. 2. nr. 58. p. 6.

⁴ *Lackner Kristóf és kora*, 46—66. — uő.: A Soproni Nemes Tudósok Társasága, 1604—1674. Helikon 1971/3—4, 454—467.

⁵ A máig kiadatlan beszéd lelőhelye: OSzK Fol. Lat. 1643, fol. 37—59f.

⁶ PEUCER, Casparus: *Commentarius de praecipuis divinationum generibus*. Servestae, 1591. (jelz.: D 136a)

⁷ *Könyvek és könyvjegyzékek a XVI. sz.-ból*. MKsz 1975, 67—68.

⁸ Ld. az 5. jegyzetet

⁹ Soproni Evangélikus Levéltár, 45. VI. B.

donosát.¹⁰ A felirat szövege a következő: *Dem|Edlen|Vesten|Fürsichtigen und Hochgelehrten Herrn Christoff Lackner|beeder Rechten Doctorn, und Stadt-|richter der königlichen Freystadt Oe-|denburg in Ungern is. Meinem Gün-|stigen herrn zu einem Glückseligen|Newen Jahr.* A kötés dátuma 1609, a középlemezen egy címerpajzs sávjai láthatók, de a többi rész már nem kivehető. Bizonyosan egy helyi compactor újévi ajándékáról van szó.¹¹

Ugyancsak adományképpen került Lacknerhez könyvtárának máig egyetlen, teljes egészében fennmaradt darabja. Kötetünk annak az Apponyi Balázsnak 1624-ben megjelent zsolttárparafrázisait tartalmazza, akinek könyvdedikációit Jankovics József ismertette nemrégiben a *Magyar Könyvszemle* hasábjain.¹² Az itt következő verses ajánlás tehát újabb adalékkal szolgál Apponyi önkéntes könyvterjesztő tevékenységéhez.

Ad Nobilem atque Excellentem/Dominum Christophorum Lackner/Juris Utriusque Doctorem debitae/observantiae gratia/.

Poeta Poetae.

Ex studiis te nosco tuis, probo, laudo Minervam
Et dotis, referunt quas tua scripta, colo;
Non velim melius, mihi nosci detur ut a te
Notitiae, et primi pignus amoris habe.
Hinc noscis qui sim, studium(ue) probabis amicum
Et nosces Vatem, non tamen arte pari
Sed paribus studiis, pariterq(ue) Heliconis alumnus
Macte, pari studium par in amore fove
Namq(ue) paris studii concordia gignit amorem,
Ingenium et colitur fertile ab arte pari.
Sic me quem necdum Vatem celeberrime Vates
Novisti, ex studiis Nosse et amari velis.

Blasius Apponi
de Nagi Appon m. p.

A verses ajánlás legnagyobb érdekessége Apponyi szempontjából az, hogy ez az első nem prózai dedikáció, ami előkerült, valamint, hogy a katolikus főurak és egyházi emberek után most egy evangélikus vallású közéleti embert tisztelt meg könyvével. A fenti versből kiderül, hogy Apponyi és Lackner nem ismerték egymást személyesen, a zsolttárszerző csak Lackner műveit olvasta. Az ajánlást is a *költőnek* címezte (*Poeta Poetae*), bár LACKNER egyetlen igazi verseskötete, a *Salicetum Sempronienense* csak 1626-ban, tehát két évvel Apponyi műve után jelent meg Bécsben. A jelek arra vallanak, hogy Lackner legsajátabb művének ezt a kis kötetet érezte, osztogatta is úton-útfélen.¹³ Elképzelhető tehát, hogy a dedikáció csak e verseskötet megjelenése után született.

Lackner Kristóf műveinek elterjedtségét eddig csak a soproni hagyatéki leltárak könyvjegyzékeiben követhettük nyomon. Nem meglepő, hogy kortársai, barátai házi bibliotékaiban rendre felbukkan egy-egy kötete. Apponyi Balázs dedikációja most a kutatás másik lehetőségére hívja fel a figyelmet: fel kellene mérni, hogy Magyarország és Erdély könyvtáraiban milyen mértékben található meg munkái, s hogy azok kinek a tulajdonában voltak. E kutatás során nemcsak az elveszett Lackner-könyvtár ma még lappangó maradványait, hanem a tudós polgármester eddig ismeretlen szellemi kapcsolatait is felderíthetnének.

GRÜLL TIBOR

¹⁰ Soproni Városi Múzeum, S 21. — A kötet ma az ún. Ritter-krónikát tartalmazza (ed. Paur Iván, 1874) és a múzeum kiállításán látható.

¹¹ Az 1607. IX. 19-iki *Tanácsjegyzőkönyv*ben pl. Joseph Pleiner nyomdász dedikál egy naptárat Sopron város vezetőinek. Lehet, hogy ebben az esetben is róla van szó.

¹² *Apponyi Balázs könyvdedikációi*. MKsz 1989/3, 278—283.

¹³ ld. Kovács József László: *Lackner Kristóf és kora*, 115—121.

A Mindenes Gyűjtemény és a felvilágosodás kori pedagógia kérdései. A 18. század végén kibontakozó magyar hírlapirodalom mellett az első magyar folyóiratok is élénk figyelemmel kísérték a kor neveléssel kapcsolatos eszméit. Míg az újságok inkább csak kisebb-nagyobb hírekben számoltak be a felvilágosodás híveit mindenhol fokozottan érdeklő pedagógiai problémákról; addig a folyóiratok már részletesebb cikkeket és tanulmányokat közöltek. A magyar nyelvű folyóiratokat megelőző, hazai német lapok közül különösen Kovachich Márton György *Merkur von Ungarn* (1786—1787) című folyóirata említésre méltó. Szerkesztője a lapot a korabeli hazai oktatásügy sajátos tájékoztató orgánumává tette, általa részletes információt kaphatott az olvasó az oktatásügy szervezetére, személyi összetételére, az iskolák és az egyetemek tevékenységére nézve. Részletesen közölte különböző tanügyi bizottságok jelentéseit is. Folytatásos cikksorozatban írta meg a szerkesztő a magyarországi új iskolareform határozatait. A folyóirattal tehát a Ratio Educationis rendelkezéseit igyekezett a hazai olvasók számára ismertté tenni; a hivatalos rendeletek szövegéhez a saját megjegyzéseit is hozzáfűzte.

A *Merkur von Ungarn* volt tulajdonképpen az első hazai tanügyi folyóirat. Bár a szerkesztő programja, a részletes bevezető tanulmány szerint egy sokkal szélesebb körű tudományos cél megvalósítását tűzte ki feladatul, a megvalósítás lényegesen szerényebb lett. Hiába keresünk a folyóiratban például pedagógiaelméleti írásokat, a lap tartalmának zömét az említett rendelkezések és statisztikák tették ki.

Ennek okát talán abban a felemáságban kereshetjük, amit Kovachich magatartása képviselt a tanügyi reformokkal kapcsolatban. A szerkesztő ugyanis, mint jozefinista, rokonszenvezett a Ratio-val, sőt a lap német nyelvét is azzal magyarázta, hogy a magyar nyelv a tudományok művelésére nem alkalmas, mert nem eléggé kiművelt és nem is általánosan ismert. Másrészt viszont, 1787-ben Kovachich is hatása alá került már némileg a nemesi ellenállásnak. Ezt bizonyítja pl. az is, hogy a folyóirattól a cenzúra több németellenesnek látszó cikket törölt. A szerkesztő lapkiadási gondja mellett ez is oka lehetett annak, hogy a folyóirat csak két évfolyamot ért meg: 1787-ben megszűnt.

A nyolcvanas évek végén megszülető magyar nyelvű folyóiratok már a nemesi mozgalomhoz álltak közelebb. Ilyen volt az első hazai magyar nyelvű folyóirat, a *Magyar Museum* (1788—1793), amelyet Batsányi, Kazinczy és Baróti Szabó Dávid hozott létre, és ilyen irányzatot képviselt Péczeli József komáromi *Mindenes Gyűjteménye*. (1789—1792). De míg az első inkább irodalmi és világnézetű jellegű lap volt, az utóbbi általánosabb tartalmú, ismeretterjesztő folyóiratnak számított. A *Mindenes Gyűjtemény* többek között sokat foglalkozott nevelési problémákkal. Egyértelműen a nemzeti nyelvű kultúra és oktatás mellett szállt síkra. A szerkesztő igyekezett folyamatosan tájékoztatni olvasóit a legújabb külföldi pedagógiai eredményekről, fontosnak tartotta, hogy nevelési tárgyú könyveket ismertessen. Egy alkalommal pl. Hellenbak Károlyné: *Getreue Vaterweisung einer Mutter, an ihre einzige Tochter* című, 1763-ban Lipcsében megjelent könyvének magyarra fordítását szorgalmazta. A szerző Péczeli szerint igen

„jártas a kül' földi leg-nagyobb Tudósok Tillótson, Rousseau, Kámpe, Saltzman, Féder s' mások munkájukban. . . . Valójában megérdemelné ez a szép s' hasznos és gyönyörűséggel oktató munka, ha valaki találkoznék Hazánk' Kedves Tudósi között a' ki azt született Magyar Kis-és Leány asszonyaink kedvéért Magyarra fordítaná, hogy minden édes Anya az abban adatott oktatás szerént nevelné Leányát.”¹

De ismertetett a lap egészen frissen megjelent külföldi szakmunkát is. Az 1789. dec. 2.-i számban Hofmann György Friderik: *Wie können Frauenzimmer frohe Mütter gefunder Kinder werden, und dabei gesund und schön bleiben?* című, még abban az évben napvilágot látott könyvéről írtak elragadtatással. A mű a nőnevelés kérdéseivel foglalkozik és rousseau-i alapokon áll. A szerző hangsúlyozza, hogy a nők elsőrendű feladata egészséges gyermekek világrahozatala. A gyermeket, életének első szakaszában az anyának magának kell táplálnia, gondoznia, nevelnie. Ha ezt elmulasztja az anya, a gyermek nem fejlődhet egészségesen a továbbiakban. A szerkesztő hosszú jegyzetekben utal Wesprémi István hasonló témájú, de még 1760-ban Kolozsváron megjelent: *A kisdéd gyermekeknek nevelésekről való rövid oktatás* című művére. Hofmann könyvéről az a véleménye, hogy „meg érdemelné e' szép munka, hogy Hazánk' tudós Orvosi közt találkozná valaki, a'ki azt anyai nyelvünkre fordítaná.”²

¹ *Mindenes Gyűjtemény* 1789. I. Negyed 147.

² *Mindenes Gyűjtemény* 1789. II. Negyed 276.

Ugyancsak egy kortársnak, Eberhard Rochow brandenburgi földbirtokosnak nagy hírnévre szert tett iskoláját is ismerteti a folyóirat. A Tessedik Sámuelre is hatást gyakorló Rochow népnevelési reformkísérletéről egy útirajz, valószínűleg Anton Fridrich Büsching: *Beschreibung seiner Reise von Berlin über Potsdam nach Reckahn*. (Frankfurt—Lipese, 1780.) című műve alapján számoltak be. A folytatólagosan közölt írás részletesen szól a tanítás kérdés-felelet formájában történő módszeréről, a tanító személyiségéről, a felügyeletet gondosan ellátó földesúrról, aki a felvilágosodás szellemében törődött a népoktatással. A lap szerkesztője példaként állítja a hazai földbirtokosok elé Rochow kezdeményezését: „Ki-ki elgondolhatja, mely szerentsés változást szerezne ez az egész Országban, ha minden Földes-Urak olyanok volnának mint Rochow; ha az Oskolákra így viselnének gondot. . . . Sok Földes-Urak pedig, a' mit sokszor tsak egy estve el-báioznak vagy kártyáznak, azon egy Oskolát építhetnének.”³

Ugyancsak a köznép műveltsége gyarapításának kérdésével foglalkozott a *Mindenes Gyűjteménynek* az a cikke, amelyet Kovács Ferenc Veszprém megyei mérnök írt. Ez a külföldet járt, művelt, irodalommal is foglalkozó szerző több hasonló témájú cikket is írt a lapba. Az elsőben „Nyelvünk és Nemzetünk pallérozása”-val foglalkozott. A könyv olvasást általánosabbá kívánta tenni, mégpedig úgy, hogy nép kezébe színvonalas és olcsó könyveket kívánt juttatni. A legsürgetőbb feladatnak „a falusi és városi apróbb oskoláknak más és jobb rendbe hozását” tartotta, mert ezek „a pallérozott társaságoknak nevelőházaik”. Szót emelt a latin nyelvű oktatás ellen és élesen bírálta a „jött-ment oltsó Mesterek”-et. Azt javasolta, válogassuk meg azokat, akikre az ifjúság nevelését bizzuk. Nézete szerint minden falusi gyermeknek kell iskolába járnia, a szegényeket tanítsák ingyen. A tananyagból falun teljesen iktassák ki a latint és vegyenek be olyan tárgyakat mint pl. a magyar helyesírás, történelem, földrajz, gazdaságtan. Ő is, talán éppen Rochow hatására, a földesurak támogatására számít leginkább a reformok megvalósításában: „És ha kivált a Földes Uraságok is egy kevésbé mélyebben méltóztatnának ezen dologba belé tekinteni vagy tekintetni; mert kinek is tzelozhat az egynek-egynek nagyobb hasznára és díszére, mint a Földes Uraságoknak.”⁴

A magyar közvéleményt ez idő tájt erősen foglalkoztatta a Norma Regia körül kialakult vita. Az oktatásügyi szabályzatot 1784-ben II. József hagyta jóvá. A célkitűzés az volt, hogy az önálló Erdély területén egységes állami irányítás és felügyelet alatt álló iskolarendszert hozzanak létre a korábbi, felekezetek szerint széttagolt rendszer helyett.

A szabályzat általános része és a hozzá kapcsolódó rendtartás az 1777-es Ratio Educationis szellemét tükrözi, bár szövege azzal szó szerint sehol sem egyezik. Erdélyben egységesen kötelezővé kívánta tenni az anyanyelvi iskolára épülő 2 + 3 osztályos latin iskolát (gimnázium). A tantárgyak a következők: latin nyelv- és irodalom, történelem, földrajz, számtan, vallástan. Ezek mellett, heti két órában elrendelték a görög nyelv oktatását is. A fő cél a latin nyelv tökéletes ismerete. A szabályzat kimondja, hogy a magyar nyelvvel is kell foglalkozni, erre azonban külön tantárgyat nem rendel. Meglepő, hogy természetismereti anyag alig kap helyet a tantervben. Általános célként jelöli meg az értelem kiművelését, a gondolkodás fejlesztését, az ítéletalkotás képességének kialakítását, az esztétikai érzék fejlesztését, a tudás utáni vágy felkeltését a tanulóknál. Ezek a felvilágosult célok azonban olyan túlhaladott oktatási módszerekkel párosulnak a szabályzatban, amelyek eleve lehetetlenné teszik a szép célok megvalósulását.

II. József a Norma Regia kiadásával egyidőben megszervezte az Erdélyi Tanulmányi Bizottságot, amelyben a katolikusok, a reformátusok és az evangélikusok képviselői egyaránt részt vettek. Az erdélyi protestáns iskolák azonban — mivel belső ügyeikbe való beavatkozásnak tekintették — egyértelműen és kezdetől fogva elutasították a Norma Regiát.

A norma körül évekig dúló vita a folyóiratok hasábjain is teret kapott. A *Mindenes Gyűjtemény* 1790. évi III. Negyedében a szerkesztő hosszasan kommentálja Kazinczy egyik beszédét, amelyet az író személyesen küldött meg a lapnak. Kazinczy ebben az időben (1786 óta) mint a kassai tankerületi iskolák felügyelője működött. Sokat foglalkozott az oktatásügy kérdéseivel, így a Normával is. Péczeli üdvözlő Kazinczy gondolatait: „... örömmel olvastuk, hogy a mellyeket minden okos Hazafjak kárhoztatnak a Normában, ugyan azokat kárhoztatja ez az éles elméjü 's a' dolognak nem tsak külső hártáját, hanem

³ *Mindenes Gyűjtemény* 1790. III. Negyed 198.

⁴ *Mindenes Gyűjtemény* 1789. II. Negyed 362.

belső valóságát néző Nagy Hazafi is.⁵ A beszéd alapeszméje, amelyet mindig és minden fórumon hangoztatott Kazinczy a nemzeti nyelv elsődlegességének kérdése. Itt is hangot ad annak a meggyőződésének, hogy „a Polgári és Törvényes dolgok magyarul folyhassanak ezentul... és hogy az apróbb és nagyobb Oskolákban Magyarul tanítsanak mindent.”⁶ Kazinczy oktatásmódszertani kifogásai anyanyelvi kiindulópontúak.

„Kárhoztatja azt, hogy hosszan könyv nélkül tanultatják meg a gyermekekkel, hogy kell az Át írni? Miből lesz az U. sat. meg pedig oly szókkal, melyeknek tudásokra először mathesis vagy a föld mérésének tudása kivántatik. Még e'tsak tűrhető vólna, de ez nagyobb, hogy a'Magyar gyermek Németül tanulja meg könyv-nélkül azt, hogy kell a Magyar Át írni. Két három levelet el-mond Németül ugy, hogy egy szót sem ért benne. Sir az emberben a lélek, amikor látja miképpen tétetnek így az Istennek okos teremtsései szajkókká s merő bolondokká. Ez az oka, hogy sok Szülék panaszkodnak, hogy a'Normában kevésre mennek gyermekeik; mert ész nélkül tanulják, a'mit tanulnak is.”⁷

A szabályzat alkotói szerint a német nyelv a felvilágosodást szolgálja. Péczelinek erről az a véleménye: „Nékünk sokba lesz a megvilágosodás, ha az által Nemzeti nyelvünk s bélyegünk (character) el-töröltetik... Ha az Oskolákban mindent németül tanulnak gyermekeink, és semmit se magyarul, ugy három nemzetség alatt el fog töröltetni mi Magyar nyelvünk és Nemzetünk.”⁸

A Mindenes Gyűjteménynek egy másik rövid híradásában arról olvashatunk, hogy Pozsonyban a teológusok oktatása és vizsgáztatása bizonyos tárgyakból magyarul folyt a tanév során. Ennek kapcsán a szerkesztő nem mulasztja el megjegyezni;

„Valóban kívánni lehetne, hogy a'mit a Pozsoni Semináriumban a nagy érdemű Professzor Urak már szokásba vettek; ugyan az gyakoroltatnék az apróbb oskolákban is. Ugy két három esztendeig a szegény paraszt gyermekek többre mennének a nekik szükséges Tudományokban, mint most hat esztendeig. Hogy a protestánsok a normától félnek, egyik fő oka az, mert látják, hogy az a Haza nyelvét és a Nemzetet el fogja törölni. Taníttatnának csak mindenek Magyarul a norma szerint, s maradnának meg az Oskolák a régi vigyázók alatt; mindjárt könnyebben hajlanának hozzá.”⁹

1790 őszén arról tudósít a lap, hogy a megyegyűlésen (Komárom megye) — többek között — az oktatásügyre vonatkozóan is fontos döntés született, nevezetesen az, hogy „A' Norma vagy új tanítás módja meg-tiltatott. A Kom. Direktor Urnak meg-parantsolatott, hogy ezután tsupán Magyarul és Deákul taníttassa az Oskolákat. A T. Vármegyének parantsolatja szerint a Német nyelv sehol sem fog taníttatni.”¹⁰ A hírt nagy örömmel kommentálja a szerkesztő. Mint azt már oly sokszor kifejtette a lap hasábjain, ezúttal is leszögezi, hogy a nemzeti nyelvű oktatás a feltétele hazánk kulturális fejlődésének.

Ehhez a gondolatkörhöz kapcsolódik Bertits Ferenc írása, amelyet a *Mindenes Gyűjtemény* folytatásokban közölt. A szerző megpróbál választ keresni arra a kérdésre: „Mitől van az, hogy ebben a meg-világosodott században is, ebben a minden-féle tudományoknak tavaszában is a mi Magyar Hazánkknak Literaturája elő nem mehet?”¹¹ Nézete szerint kora oktatásügyének legfőbb hiányossága az, hogy az iskolázás korai szakaszában, de a későbbiekben sem szerettetik meg a gyermekekkel az olvasást, az irodalmat, a tudományokat. Hogyan is tehetnének ezt? Hiszen „a kezünkre bízottakat alig tanítottuk meg az AB abot és BA bát kiejteni, már erőszakosan kezdtük a fejekbe verni a latin grammatikát.”¹² Így nem is várható el — szögezi le a szerző — hogy az irodalom s a tudományok iránt érdeklődő, sőt esetleg ezeket művelő nemzedék nőjön fel. Az oktatásügy vezetőinek, az iskolákat irányító testületeknek, de maguknak a mindennapi pedagógiai munkát végző tanároknak is hatalmas a felelőssége az egész

⁵ *Mindenes Gyűjtemény* 1790. III. Negyed 168.

⁶ *Mindenes Gyűjtemény* 1790. III. Negyed 170.

⁷ *Mindenes Gyűjtemény* 1790. III. Negyed 169.

⁸ *Mindenes Gyűjtemény* 1790. III. Negyed 170.

⁹ *Mindenes Gyűjtemény* 1790. III. Negyed 35.

¹⁰ *Mindenes Gyűjtemény* 1790. III. Negyed 233.

¹¹ *Mindenes Gyűjtemény* 1790. IV. Negyed 174.

¹² *Mindenes Gyűjtemény* 1790. IV. Negyed 175.

magyarság jövőjének alakításában. Bertits az angol, a francia és a német példára hivatkozik. Ezek a nemzetek időben felismerték, hogy a nemzeti nyelven történő közoktatás az alapja a helyes irányú fejlődésnek, a nép művelésének, a tudományos és irodalmi élet virágzásának. Szerzőnk követeli:

„Adjunk a Hazai Nyelvnek elsőbbséget, melyet eddig Nemzetünk kárára egy idegen foglalt el, oltuk azzal az olvasásnak és tanulásnak szeretetét gyermekeink szívébe... Szaporítsuk hasznos és gyönyörködtető írásainkat azon nyelven, mely a Magyaroknak kényes, de nemes izlésű szívé s száját leginkább ketsegetti, és szemlátomást nevedetni fog azoknak a számok, kik a tehetősebb lelkeket ébreszteni semmi ki-telhető uton módon se drágállják. Szabadítsuk ki a Deákság és más idegen nyelvek fogságából a kisded esztendőket, őrdozzuk-fel gyenge tehetségeiket el-viselhetetlen lántzaikból, eresszük, hadd futtathassák kényekre a Magyar pályán tüzes gondolatjokat, és rövid nap mulva tapasztalják, hogy a felséges elméknek s tsuda tehetségeknak szint olyan szülő Hazájok s dajkájok Magyar Ország, mint az Égnek akár mely boldog sarka alatt fekvő tartomány.”¹²

Az előzőekből kitűnik, hogy a felvilágosodás pedagógiai eszméi közül a nemzeti nyelven történő oktatás követelése és fontosságának kiemelése hazánkban különös hangsúlyt kap a 18. század utolsó évtizedében. Íróink, tudósaink minden alkalmat megragadnak, a legkülönbözőbb fórumok adta lehetőségeket is kihasználják a magyar nyelvű oktatás eszméjének népszerűsítése ügyében. Más, neveléssel-oktatással kapcsolatos felvilágosult gondolatok is helyett kaptak természetesen a lapok, így a *Mindenes Gyűjtemény* hasábjain is. Foglalkoztak írások a gyermeki természet alapvető jóságának eszméjével, a nevelésben vetett feltétlen hit kérdésével, korszerű erkölcsi és vallási elvekkel. Szóltak íróink a gyermeki lélek megismerésének szükségességéről, az ehhez igazodó oktatási-nevelési módszerek kimunkálásának fontosságáról és sok egyéb olyan kérdéstről, amelyek ellepték a korabeli Európa filozófiai és pedagógiai irodalmát. Mégis, sajátosan a mi helyzetünkre jellemző módon, nálunk a nemzeti nyelvű oktatást követelő írások kerültek túlsúlyba. Mint láthattuk, a *Mindenes Gyűjtemény* pedagógiai vonatkozású írásai hűen tükrözik ezt a tendenciát.

FEHÉR KATALIN

Egy XVIII. század végi verseskönyv kiadástörténete. Molnár Borbála (1760—1825) saját korában igen népszerű volt, mára azonban szinte teljesen kikopott az irodalomtörténeti érdeklődésből is. Ennek tulajdonítható, hogy költői főművéről mindmáig hibás adatok vannak forgalomban. Az alábbiakban a könyvészeti adatok helyesbitéséhez kívánok hozzájárulni néhány adalékkal.

Petrik Géza bibliográfiája a következőt tartalmazza:

„*Molnár Borbála* munkái. 4 darab. (8-r.) Kassán, 1793. Fűskúti Landerer Mihály bet. 2. nyomtatás. 4 darab (8-r. 69, 176, 178, 152 l.) Pozsonyban és Pesten, 1794—95. Fűskúti Landerer Mihály.”¹¹

Gyakorlatilag ez az adat ismétlődik meg Szinnyeinél is, noha jól érzékelhető, hogy Szinnyei kézbe vette a kötetet, s nem egyszerűen átemelte Petrik címléírását:

„*Molnár Borbála munkái*. Kassa, 1793. Négy kötet (Versek. Ajánlás kelt: Sátoralja-Ujhelyben 1792. decz.; 2. kiad. Pozsony és Pest, 1794—95.)”¹²

E két legfontosabb bibliográfiai kézikönyv nyomán aztán ezek az adatok kerültek át a Molnár Borbálával foglalkozó, újabb életrajzi áttekintésekbe.³ Mindenképpen indokolt tehát a pontosítás.

¹¹ *Mindenes Gyűjtemény* 1790. IV. Negyed 182.

¹ Bibl. Hung. 1712—1860. Vol. II/2. 772.

² SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. IX. kötet. Bp, 1903. 177. hasáb

³ Például: BENEDEK Marcell (szerk.): *Magyar irodalmi lexikon*. II. kötet. Bp, 1965. 262.; *Magyar költők, XVIII. század*. Vál. MEZEI Márta. Bp, 1983. *Magyar remekírók*. 929.; nem pontos az OSZK olvasótermi katalógusa sem, a Régi Magyarországi Nyomtatványok Tárának nyilvántartása pedig csak az első kiadás esetében helyesbitett, a második kiadásról szóló katalóguscédulák önellenmondóak.

Molnár Borbála négy kötetes gyűjteményének első darabja: (MOLNÁR BORBÁLÁ [sic!] MUNKÁJI. ELSŐ DARAB. KASSÁN, FÜSKÜTI LANDERER MIHÁLY' BETŪIVEL. 1793). A kötetet ajánlás, majd egy ajánló vers vezeti be, ennek dátuma: „[S]átor. A[l]ja. Újhely. December. 1792.” E kötetrel egybekötve található meg a második kötet az OSZK gyűjteményében éppúgy, mint az MTA könyvtárában (MOLNÁR BORBÁLÁ [sic!] KESERVEINEK MÁSODIK DARABJA. MELLY Kézfűlt 1792-dik Eftzendöben Sátor-Alja Új-helyben mellyben befoglaltatik az Ö ÉLETÉNEK IGAZ TÜKÖRE [...] KASSÁN, FÜSKÜTI LANDERER MIHÁLY' [sic!] BETŪIVEL. 1793).⁴ Feltűnhet, hogy egyezik a keletkezésre utaló dátum (1792) és a megjelenés évszáma (1793). Ám további bizonyíték is van arra, hogy a két kötet azért van egybekötve, mert egyszerre jelent meg. A második kötet élén ugyanis nincs ajánlás; ráadásul a két kötet lapszámozása folyamatos: az első a 60. lapon ér véget, a másodikban található első kiírt lapszám pedig a 66. lap.

A harmadik kötet egy évvel később jelent meg (MOLNÁR BORBÁLA MUNKÁJI HARMADIK DARAB KASSÁN, FÜSKÜTI LANDERER MIHÁLY' betűivel. 1794). Itt a kötet élén ismét van ajánlás; a szerző láthatólag szimmetriára törekedett, amikor megkomponálta az irodalomba való belépését jelentő négy kötet. Ezt nemcsak az bizonyítja, hogy az első és a harmadik kötet élén vannak, a másodikban és negyedikben pedig nincsenek ajánló sorok. Jól érzékelhető a megfogalmazások azonos felépítése is. Az első kötet ajánlása ugyanis így szól: AZ ÚRNAK, | TEKÉNTETES, NEMZETES ÉS VITÉZLŐ | THURIKI | THURÁNSZKY LÁSZLÓ | ÚRNAK, | TEKÉNTETES ABA-ÚJ ÉS TORNA | VÁRMEGYÉK' | HITES TÁBLA-BIRÁJÁNAK. | NÉKEM | KÜLÖNÖS [sic!] KEGYESSÉGŰ | NAGY JÓ URAMNAK. Míg a harmadiké: AZ ASSZONYNAK | TEKINTETES NEMES ÉS NEMZETES | BÁRTZAY BÁRTZAY | BORBÁLA [sic!] ASSZONYNAK | NÉHAI | TEKINTETES NEM. ÉS VITÉZLETT | SZIGETI SZERENTSY FERENTZ UR | EL MARADOTT KEGYES ÖZVEGYÉNEK, | NÉKEM | KÜLÖNÖS KEGYESSÉGŰ JÓLTÉVŐ | ASSZONYOMNAK.

A harmadik kötet egyébként — ebből is következően — a negyedikkel tartozik össze szorosan, noha nem azonos évben jelentek meg (MOLNÁR BORBÁLA MUNKÁJI NEGYEDIK DARAB KASSÁN, FÜSKÜTI LANDERER MIHÁLY' betűivel 1795). Az OSZK példányában a két utolsó kötet egybe van kötve. A harmadik kötet előszava (Némely tudófitafok az érdemes Közönséghez) utolsó bekezdésében előre is utal a negyedikre: „Hogy pedig tsekély munkáimhoz Mesét-is egyelitettem: eről ezt jegyzem-meg 1főr hogy ez nem mefe vagy loha meg nem történt dolog tellyességgel, mivel a' fzemély a'kit matériául felvettem esméretes volt előttem; . . .” (9—10.) A negyedik kötetben pedig rögtön a címlap után, a 3. lapon kezdődik egy 96 lapos vers, amelynek címe: „Mesés Történetek”. Sőt ez a cím a harmadik kötet utolsó lapján is szerepel (178.), nem egészen őrszóként, hiszen annál beljebb olvasható, de mindenképpen ugyanazzal a funkcióval.

A második kiadás kérdése bonyolultabb, mint az elsőé. Az OSZK példánya egybekötve tartalmaz — mint második kiadás — négy kötetet, s innen eredhet a félreértés, hogy a teljes tomsz újból kiadására sor került. A kötetek áttanulmányozása azonban másról győz meg.

Az első kötet nyilvánvalóan megjelent még egyszer (MOLNÁR BORBÁLA MUNKÁJI ELSŐ DARAB. MÁSODIK NYOMTATÁS. POSONYBAN ÉS PESTEN, FÜSKÜTI LANDERER MIHÁLY költséggel és betűivel. 1794). Ugyanígy a második kötet is; ez esetben ráadásul a cím is módosult kicsit (MOLNÁR BORBÁLA MUNKÁJI MÁSODIK DARABJA. MELLY Kézfűlt 1792-dik Eftzendöben Sátor-Alja Új-helyben, mellyben befoglaltatik AZ Ö ÉLETÉNEK IGAZ TÜKÖRE. [...] MÁSODIK NYOMTATÁS POSONYBAN ÉS PESTEN, Fűsküti Landerer Mihály költséggel és betűivel. 1794).⁵ A harmadik és negyedik kötetben azonban már nem szerepel a „második nyomtatás”-ra utaló kitétel, s arra is van bizonyíték, hogy e kettő — bár egybekötve található a második kiadású két első darabbal — a már leírt első kiadáshoz tartozik. Ugyanis a harmadik kötet első kiadása arról ismerhető fel, hogy téves a lapszámozása: a 191. lapszám után a 170. következik. Így maga a könyv 200 lapos, nem pedig

⁴ A kihagyott, [...] jellel jelölt részben egy vers található a belső címlapon, amely a címleírásához nem tartozik hozzá szorosan, ezért csak jegyzetben közlöm: „Szám ki-nyitám jajjal hogy Anyám fűlt; 's ím tsupa bajjal | Éltém tellyesedett: bűn' tüze mérgesedett. | Kezdetitől fogva fzmorú le-folyáfa zokogva | Terjede; vége felé kint 's nyavalyát hoz elé, | Míg-nem el-ér holtom 's hidegültt nehem' fedi bóltom, | Hogy nyugalomra tefzik őt, neha fégek elzik.”

⁵ A kihagyott rész betű szerint egyezik a 4. jegyzetben közölt verssel.

178, ahogy Petrik leírta — a számok felcserélése azonban nem okoz zavart az olvasáskor, mert a szöveg folyamatos. Egy ilyen típusú hibát aligha lehet reprodukálni: ha ezt fedezük fel a második kiadásként számon tartott kötetben, már szinte bizonyos, hogy ott az első kiadásról van szó.

A másik fontos érv a megjelenés évének vizsgálata lehet. Feltűnő, hogy az első két kötet másodjára ugyanabban az évben jelent meg (1794), mint a harmadik először. Nehezen lehetne máshogy elképzelni tehát a kiadástörténetet, mint a következőképpen: az első két kötet 1793-as megjelenése után 1794-ben jelent meg a harmadik, s ehhez a könyvhöz időzítve adták ki még egyszer a két előzőt, majd ezt követte egy évre rá a negyedik kötet. S hogy ez nem csupán logikai konstrukció, arra perdöntő bizonyíték is van: Molnár Borbála nyilatkozata.⁶ Ezt teljes terjedelemben idézem.

„Mivelhogy az én verseim, a' mellyeket ilyen tzim alatt adtam ki: *Mólnár Borbála Munkái. Első Darab.* Kassán Fűskúti Landerer Mihály betűivel 1793, régen el-fogytanak, azonban főkan kívánnák azokat meg-szerezni, el-végeztem magamban, hogy azokat újra, még pedig meg-bővítéssel, és tóldalékkal másodsor is ki-adjam; erre való nézve, a' kiknek kedve volna meg-szerzeni, várakozóznak addig, míg a' második ki-adás ki-jön a' sajtó alóll, és ne engedjék magokat meg-tsalattatni azzal a' hírem nélkül való ki-adással, (Nachdruckkal) a' melly Peften, Kassán, Po'sonyban árúttatik. A' minden kéttésen kívül van, hogy azok az *exemplárok* mind el-költek, a' mellyeket én nyomtattattam, és azok, a' mellyek most árúttatnak a' börtokbaa [sic!], az én hírem 's akaratom nélkül való ki-adások. Ugyan tsak ez úttal, midőn az első 's második Darabot bővítéssel 's jobbítással ki-adni szándékozom; az én munkáimnak harmadik Darabja is ki fog jönni. Ezen Híradással kívántam az én Verseimet meg-szerzeni kívánókat egy felől, azoknak bizonyosan leendő második ki-jövelelek felől bizonyosokká tenni, más felől pedig hírem nélkül ki-jötteknek vételektől, mint tőlem idegenektől, óltalmazni.

Sátor-Allyá-Újhelly 27-dik Mártziusban.

Mólnár Borbála.”

A nyilatkozat jelentősége nemcsak abban áll, hogy eldönti a kérdést: létezett-e 1794-es második kiadása legalább a harmadik kötetnek? A pontosabb datáláshoz is segítséget nyújt: 1794. március 27-én tehát megjelent már a két kötet második kiadása, de csak ez után volt várható a harmadik kötet! Ami pedig az idézett szöveg értékelését illeti: nincs adat arra, hogy megjelent volna a „meg-bővítéssel és tóldalékkal” ellátott kiadás. Megkockáztatom a feltevést: maga a költőnő sem gondolta komolyan, hogy ez a — gyakorlatilag már harmadik — kiadás megjelenjen és vevőre találjon. Nem annyira szándékbejelentésnek, mint inkább burkolt reklámnak értelmezem a felhívást, a saját népszerűségét ily módon is csillogtatni akaró Molnár Borbála ügyes gesztusának. Nem vádolja — s nem is vádolhatja — a kiadót műveinek megcsonkításával, a szöveg megváltoztatásával: a második kiadás szinte betűhív képe az elsőnek, csak a kötetek lapszámozása változott (árulkodó, hogy Molnár maga is „Nachdruck”-nak minősíti a kiadást). Csupán azt jelenti ki, hogy híre és akarata nélkül jelent meg a két kötet; de hogy ez mennyire sántít, elég csak arra utalni: a szerző nem szakította meg a kapcsolatot a kiadóval, Fűskúti Landerer adta ki 1795-ben a negyedik kötetet is. Ilyenformán tehát Molnár Borbála fő műve egységes tipográfiával és méretben látott napvilágot.

SZILÁGYI MÁRTON

A budapesti Egyetemi Könyvtár jezsuita könyvjegyzékeinek drámakötetei. A XVI—XVIII. századi könyvkatalógusok feldolgozása során nagyon sok tudományág kutatói juthatnak hasznos információkhoz. Már az eddig kiadott könyvjegyzékek¹ is bizonyítják, hogy a könyvtártörténeti szempontokon kívül az irodalomtörténet, a szociológia, és — az iskolai könyvtárjegyzékek esetében — a neveléstörténet szempontjai szerint is feldolgozhatóak, sőt az iskolai színjátszás történetének kutatásában is felhasználhatóak.

⁶ *Magyar Hírmondó 1794.* 680. (Tóldalék A' Magyar Hírmondónak Maj 9-dik napján, 1794-ben költt árkusához); erre a nyilatkozatra már Szigetvári Iván utalt, noha nem idézte, de az általa megadott lapszám teljesen téves (Gvadányi Helikoni köre. ItK 1917. 45.)

¹ Jelentős könyvtártörténeti kutatások folynak ma Szegeden. Pl. *Magyarországi magánkönyvtárak I. 1533—1657.* Bp.—Szeged, 1986. és további kiadványok.

A magyarországi iskolai színjátszás történetének eddig feltárt forrásai (annuae litterae-k, historia domusok, vizitációs jegyzőkönyvek, catalogus juventutisok stb.) a konkrét előadási adatok összegyűjtésében voltak a kutatók segítségére. Ezekből megtudhattuk az iskolai előadások helyét, idejét, az előadó osztályt, a darab címét, esetleg rövid tartalmát, a szereplők, a meghívottak, a rendező tanár nevét stb. Az előkerült, nyomtatott vagy kéziratos színlapok és drámaszövegek pedig magukról a darabokról: forrásaikról, a bennük tükröződő irodalmi hatásról, stílusról stb. árulnak el sokat.

Az iskolai könyvjegyzékek feldolgozása az adatok háttérének megrajzolását segíti. A katalógusokból kiderül, milyen volt a humán és a természettudományi könyvek aránya az iskolákban, a humán szerzőkön belül kik voltak a legnépszerűbbek stb. Szűkítve a kört, az iskoladráma-kutatásban a drámakötetek és a drámaelméleti művek vizsgálata a legfontosabb. A drámakötetek számbavétele, az általános következtetéseken túl (a szerzők ismertsége Magyarországon, területi, felekezeti különbségek, nyelvi megoszlás stb.) segít abban is, hogy pl. az adott iskola könyvtárában meglévő kötetek szerzői közül azonosítsuk az adatokban szereplő, ismeretlen szerzőjú darabokat, a bizonytalan olvasatú neveket, címeket pontosítsuk, a fordítások eredetijét megtaláljuk. Az elméleti művek pedig a drámaíró tanárok drámaelméleti műveltségéről, elmélet és gyakorlat viszonyáról adnak képet.

Az iskolai könyvjegyzékek fontossága nem került el a kutatók figyelmét,² sőt az iskoladráma-kutatásban is van példa felhasználásukra. Tomo Matič pl. Pozsega és Zágráb jezsuita kollégiumának drámaköteteire hívta fel a figyelmet,³ nálunk Staud Géza elemezte elsőként ilyen szempontból a soproni jezsuita kollégium könyvjegyzékeit, a drámaköteteket és a drámaelméleti műveket disszertációjának függelékében külön is felsorolva.⁴

Az Egyetemi Könyvtár Kézirattára gazdag anyagot őriz XVIII. századi kéziratos iskolai könyvjegyzékekből. A több mint hatvan katalógus nagyobbik része iskolai könyvtárakról készült: többségük jezsuita, de van köztük piarista, pálos jegyzék is.⁵

Ebben a cikkben 16 jezsuita kollégium könyvjegyzékének drámatörténeti vizsgálatáról szeretnék beszámolni. A jegyzékek 1773—1781 között, az abolíció következményeként készültek, tehát megközelítőleg azonos állapotot tükröznek.⁶ A felosztott rend vagyonának számbavételét Mária Terézia rendelte el. A könyvekről készült összeírások utolsó oldalát hivatalosan lepecsételték, és a kollégiumok igazgatói aláírásukkal is hitelesítették azokat. Annak, hogy ilyen nagyszámú kéziratos könyvösszeírás került az Egyetemi Könyvtárba, az az oka, hogy a jezsuita anyag egy részét, és így a rendházak és kollégiumok könyvtárait is, az Egyetemi Könyvtárba szállították, ahol többségük még ma is megtalálható.⁷ Az előzetes kiválogatás után beszállított könyvekről a könyvtárosok külön jegyzékeket készítettek, a vékony kis füzeteket, 4 kötetbe összefűzve a Kézirattár ma is őrzi, jelzete J 20.⁸

A 16 gimnázium, amelynek könyvtárjegyzékét átnéztem, jól reprezentálja a jezsuita oktatás egészét. A rend gimnáziumainak a számát Magyarországon nehéz pontosan meghatározni: egy-egy rövid idősa-

² Pl. SUGÁR István: *Az egri jezsuita könyvtár 1774-ben a rend felosztásakor*, MKsz 1981. Uő. az 1988-as noszvaji „Iskola-dráma és folklór” c. konferencián előadást tartott „Az egri jezsuita könyvtár drámakötetei” címmel. In: *Iskoladráma és folklór*, Debrecen, 1989. 35—41. 4 református kollégium könyvjegyzékeit tartalmazza a *Partiumi könyvesházak 1623—1730* c. kötet. (Bp.—Szeged, 1988.)

³ Tomo MATIČ: *Knjižnice zagrebckoga, varazdinskoga, i pozeskoga kolegija i osječke misije*. Fontes et Studia Hist. Societatis Jesu in Finibus Croatorum, Sarajevo, 1940. 47—67.

⁴ STAUD Géza: *Az iskolai színjátékok Magyarországon*, Bp. 1980. Ak. Könyvtár Kt, jelzete: D 8724, 181.

⁵ *Catalogus librorum-manuscriptorum Bibliothecae Universitatis R. Scientiarum Budapestiensis*, Pars prima, Bp. 1889. 210—220.

⁶ Kivétel ez alól a nagyszombati, amit 1690-ben kezdtek el vezetni „ad corrigendum disordinem veteris catalogi”, és amelyről (valószínűleg terjedelme miatt) az abolíciókor nem készült külön másolat. Természetesen a könyvtárakról már korábban is készültek jegyzékek: az 1707-es sárospataki lelőhelye: Országos levéltár, jelzete: E 156107/50), amelyet a „Partiumi könyvesházak 1623—1730” a 89—93. oldalon közöl, vagy az 1727-es soproni, amely Pannonhalmán található, jelzete: 118 E. 9.

⁷ A soproni jezsuitáktól az Egyetemi Könyvtárba került könyvanyagot vizsgálta pl. PAJKOSSY Györgyné (cikke: *Ellebodius baráti körének könyvei*, MKsz 1983.)

⁸ Címe: *Elenchus librorum qui ex Bibliothecis infra specificatis, ductu indicis generalis selecti et ad Bibliothecam Regiae Universitatis Budensisi transmittendi sunt*.

Város	Tanárok száma	Tanulók száma	Könyvek száma	Dráma-elm.	Dráma köt.	Össz.	Pld.	Jelzet EKvt. Kt.
Besztercebánya	3	152	4466	5	24	29	32	J 10/7
Buda	6	359	4515	4	21	25	30	J 10/2
Eperjes	3	279	904	6	12	18	18	J 10/4
Komárom	3	230	2150	4	20	24	24	J 10/3
Lőcse	3	240	1733	7	16	23	38	J 10/5
Nagybánya	3	263	1086	4	12	16	17	J 10/6
Nagyszombat	6	455	kb. 6500	10	34	44	71	J 2/1—2
Pozsega	3	141	1659	4	24	28	30	J 10/13
Pozsony	6	587	3095	13	34	47	76	J 10/10
Sárospatak	2	?	858	5	10	15	26	J 10/12
Sopron	6	306	2446	5	23	28	31	J 10/14
Szokolca	3	179	3035	6	22	28	73	J 10/17
Székesfehérvár	3	200	2233	3	23	26	38	J 10/1
Trencsén	3	182	1975	4	16	20	27	J 10/18
Zágráb	6	304	3126	12	33	45	48	J 10/20—21
Zsolna	2	?	973	5	4	9	10	J 10/15
				97	328	425	589	

kon belül is szűntek meg és alakultak iskolák, másrészt ugyanazt az iskolát egyes kutatók gimnáziumként, mások elemi iskolaként definiálják. Ebből adódóan a szakirodalomban meglehetősen eltérő adatok szerepelnek.⁹ A könyvjegyzékek felvételi idejéhez legközelebb eső, 1773-as állapotot vizsgálva Szilas László S. J. tanulmányát vettem alapul.¹⁰ Eszerint 1773-ban a rend 41 középfokú iskolájában összesen 8105 diák tanult az osztrák—magyar rendtartomány magyarországi területén. A 41 középfokú iskola közül 10-ben hat osztályban folyt a tanítás, 6 ill. 5 tanárral. 20 gimnáziumban 5 osztályban tanultak, 3 tanár vezetésével, tehát összesen 30 olyan iskolájuk volt, amelyben retorikát és poétikát is tanítottak. Ebből a 30 „teljes”, (vagy későbbi nevén „nagy”) gimnáziumból pontosan 14, tehát majdnem a fele, szerepel a vizsgálatban. Rosszabb az arány a másik csoport, a 11, kisebb létszámú, 1-2 tanárral működő nem teljes gimnázium esetében, hiszen közülük csak kettőnek a könyvjegyzékét tudtam megvizsgálni. Igaz, ezeknek az iskoláknak a könyvtára is jóval kisebb volt, mint az első csoporté, s a kötelező tankönyveken kívül egyéb (pl. drámaelméleti) műveket nemigen használtak. A tanulói létszámot tekintve is elég széles körűnek tűnik a minta: a vizsgált 16 gimnázium között 100-nál kisebb létszámú, és majdnem 600 fős gimnázium egyaránt van. A 16 gimnázium nagyobbik fele felső-magyarországi, így a területi eltéréseket csak kevésé lehet számba venni (kivétel ez alól az osztrák—magyar rendtartományhoz tartozó, de teljesen eltérő kulturális hatásokat tükröző pozsegi és zágrábi könyvjegyzék. A 16 könyvjegyzék közül 5 másolat: az 1778-ban készített besztercebányai, székesfehérvári, eperjesi, az 1780-as pozsegi és az 1781-es komáromi könyvjegyzéket a könyvtár őrei, Kovachich Márton György (1744—1821), Wagner Károly (1732—1790) és Schönwisner István (1738—1818) másolták le 1781-ben.

A katalógusok beosztása, terjedelme különböző. A legrészletesebbekben, pl. a zsolnaiban, feltüntették a könyvek szerzőjét, címét, a megjelenés helyét és idejét, a kiadót, a könyvek méretét, kötésének módját, és azt, hogy hány példány volt belőlük. Van olyan jegyzék is, pl. a nagybányai, amelyben csak a szerző, a cím, a méret és a darabszám szerepel. A táblázatban kurzívval szedett városok könyvjegyzékeinek első lapján nem a kollégium, hanem a rendház szerepel tulajdonosként: Zsolnán és Sárospatakon valószínűleg

⁹ HETS J. Aurelián a XVIII. század közepéről 38 jezsuita iskolát sorol fel, közülük 34-et tart gimnáziumnak, a többi csak latin iskola (*A jezsuiták iskolái Magyarországon a XVIII. sz. közepén*, Pannonhalma, 1938. 12—14.). STAUD Géza 45 jezsuita iskola színjátékainak adatait közli 1561—1773 között (*A jezsuita iskolai színjátékok forrásai I—III*. Bp. 1984—88.)

¹⁰ SZILAS, Ladislaus: *Die österreichische Jesuitenprovinz im Jahre 1773*. Archivum Historicum Societatis Jesu, Roma, 1978. 315—316.

nem is volt külön iskolai könyvtár (a sárospataki iskolai könyvtár felmérését bonyolítja a református kollégium könyvtárának bekebelezése majd visszaadása is).¹¹ Székesfehérvár és Komárom esetében a könyvek nagy száma és a könyvtár jellege¹² is azt valószínűsíti, hogy a jegyzék az iskolai könyvtár könyveit (is) tartalmazza, Eperjes és Nagybánya esetében viszont kellett lennie egy bővebb könyvjegyzéknek is, hiszen a tanulók létszámához képest a könyvek száma kirívóan alacsony.

Az adatgyűjtésnél a könyvek két csoportját vettem figyelembe, az általános költészetelmélettel, és ezen belül a drámaelmélettel foglalkozó, és az egy vagy több drámát tartalmazó köteteket. (Bizonyára voltak kéziratos drámakötetek is a könyvtárakban, erre utal néhány kiadási hely és évszám nélküli cím is). Ezek a könyvek a katalógusokban különböző címszavak alatt szerepelnek: „libri humanistici”, „humanistae”, „poetae”, „comici-tragici” stb. A jegyzékek egy része csak betűrendes felsorolást tartalmaz, többségükben azonban a latin nyelvű könyvek tematikus bontásban, és azon belül betűrendben vannak felsorolva, míg a többi könyv a jegyzék végén, csak a nyelve szerint csoportosítva került a listára. Így pl. Besztercebányán kb. 1500 latin nyelvű munkát sorol fel a jegyzék, tartalom szerint, 10-nél több csoportban, ezt követi 706 német, 115 olasz, 112 magyar, 106 szláv, 68 francia, 25 görög, 18 spanyol, 6 héber nyelvű kötet. Ez megnehezíti a pontos adatok gyűjtését, hiszen a nem latin nyelvű drámaköteteket tematikus felsorolás nélkül nehéz kiválasztani, és az is előfordul, hogy ugyanaz a kötet a tematikus és a nyelv szerinti felsorolásban is megtalálható. Eltér ettől a gyakorlattól a nagyszombati könyvjegyzék: ebben a szerzők szerinti betűrend a meghatározó, és ezen belül következik a tartalom szerinti lebontás.

A vizsgált területhez tartozó könyvek száma elég kicsi eltéréseket mutat: a 3 tanáros, 150-300 fős kollégiumokban az elméleti művek száma 3 és 7 között volt, a drámaköteteké 12 és 24 között. Az 5 legnagyobb kollégium közül kettőben (Buda, Sopron) ehhez hasonló értékeket találunk, míg a nagyszombati, pozsonyi és zágrábi könyvtárban kiugróan magas mindkét kategória könyveinek száma (10-13 elméleti mű, 33-34 drámakötet), ami nem meglepő, hiszen ezekben a városokban felsőfokú tanintézmény (egyetem, ill. akadémia) is működött. A szakolcai magas példányszámnak is ez a magyarázata: a város (Győr mellett) a jezsuita tanárképzés egyik központja volt. Összesítve: könyvtáranként átlag 6 drámaelméleti és 24 drámakötetet találunk, összesen tehát 30-at. A drámaelméleti művek alacsony számát az magyarázza, hogy bár (a főleg jezsuita) elméletirók gyakorlati tanácsokat is adtak a drámaíró tanároknak, számukra mégis sokkal nagyobb hasznót jelentettek a drámaszövegek: ezeket változtatás nélkül is előadhatták, fordításokat készíthettek belőlük, vagy mintául használhatták őket saját iskoladrámájuk megírásához. Természetesen nemcsak az iskolai könyvtár köteteit használhatták fel a repertoár kialakításában: jelentős volt a kölcsönkért darabok száma is. Staud Géza pl. 7 olyan szerzőt említ a soproni előadásokat elemezve, akiknek a darabjait játszották ugyan, de az iskola könyvtárában nem voltak meg.¹³ Mind a hét megtalálható viszont a vizsgált 15 könyvjegyzék valamelyikében. Azért sem volt szükség több drámaelméleti műre, mert egyrészt, a drámaírók közül többen darabjaik előszavában drámaelméleti nézeteiket is összefoglalták,¹⁴ így sok az átfedés a két kategória között, másrészt, ahogy a ránk maradt nagyszámú kézirat tanári jegyzet is bizonyítja,¹⁵ a jezsuita tanárjelöltek komoly drámaelméleti képzést, és jól hasznosítható jegyzetanyagot kaptak Szakolcán, Győrben, Leobenben vagy Grazban, a repetentia humaniora keretében.

¹¹ Partiumi Könyvesházak, 84—88. A XVII. század végén, a XVIII. elején a pataki református kollégium kétszeri elköltözésével a két könyvtár anyaga többször is keveredett.

¹² Az EK Kt-ban J10/8-J10/10 jelzettel nemcsak a kollégium, hanem a rendház könyvjegyzéke is megtalálható Pozsonyból. A rendház könyvtárában kb. 1200 tételyi könyv volt, nagyrészt hittudományi munkák, lelkigyakorlatos könyvek (érdekes kivétel egy 1678-as Calderon kötet!), ellentétben az iskolai könyvtár sokszínűbb, a tankönyveket is tartalmazó anyagával, s a kétféle jelleg jól látható.

¹³ STAUD, i. m. 181. A felsorolt szerzők: Carpanus, Neumayer, Cygne, Caussin, Pontanus, Maurisberg, Cellot. Ez utóbbinak Sopronban is megvolt 3 drámája, csak nem önálló kötetben, hanem a Selectae PP. Soc. Jesu Tragoediae c. gyűjteményben.

¹⁴ Ilyen pl. Masenius és Le Jay.

¹⁵ Néhányat ismertet közülük Szabó Flóris (A költészet tanításának elmélete és gyakorlata a jezsuiták győri tanítóképzőjében, ItK 1980.)

1. Drámaelméletek

Csak azokat az irodalomelméleti műveket vettem itt figyelembe, amelyeknek drámaelméleti fejezete vagy hosszabb utalása van. Arisztotelész *Poëtika* és Horatius *Ars poetica* c. művét nem sorolom fel a táblázatban, mert mindkét alapmű (általában a szerzők összes munkáját tartalmazó kiadásban), több példányban is, a könyvtárak alapvető könyvei közé tartozott. A szerzők nevét latinus alakban közlöm, a kötet címe után az első kiadás évét adom meg, mivel a könyvtárakban levő különböző kiadások felsorolása nagyon sok helyet venne igénybe. Ebben a táblázatban is helyet kaphatott volna 2 nagy jelentőségű jezsuita teoretikus, Masenius és Le Jay, de a világos áttekintés érdekében a drámaszerzők között sorolom fel őket.

Szerző, cím	Könyv- tár	Pld.	Város
Moesch Lukács (1651—1701): <i>Vita Poetica sive Poesis docens</i> , 1693.	5	8	Komárom, Nagyszombat (2), Székesfehérvár (2), Trencsén, Zsolna (2)
Cygne, Martin du (1619—1669): <i>De arte poetica libri II</i> . 1664.	5	6	Eperjes, Lőcse, Nagyszombat (2), Pozsony, Szokolca
Fabritius, Georgius (1516—1571): <i>De re Poetica</i> , 1560.	4	5	Nagyszombat, Pozsega, Pozsony (2), Zsolna
Pontanus, Jacob (1542—1626): <i>Poeticarum institutionum libri III</i> . 1594.	3	5	Nagyszombat, Pozsony (3), Zágráb
Balbinus, Bohuslav (1621—1688): <i>Verosimilia humaniorum disciplinarum</i> , 1668.	3	4	Lőcse (2), Pozsony, Trencsén
Jouvancy, Joseph de (1643—1719): <i>Institutiones Poeticae</i> , 1726.	2	3	Székesfehérvár, Zágráb (2)
Donatus, Alessandro: (1584—1640) <i>De arte Poetica</i> , 1631.	2	2	Komárom, Szokolca
Scaligero, Giulio Cesare (1484—1558): <i>Poetices libri septem</i> , 1561.	2	2	Eperjes, Sopron
Viperano, Antonio (1530—1610) <i>De re poetica</i> , 1579.	2	2	Nagyszombat, Sopron
Frischlin, Nicodemus (1547—1590): <i>Res Poetica</i> , 1596.	1	3	Pozsony (3)
Vossius, Johannes (1577—1649): <i>Poeticarum institutionum libri III</i> . 1647.	1	1	Lőcse
Aler, Paul (1656—1727): <i>Praxis Poetica</i> , 1702.	1	1	Szokolca
Neumayer, Franz (1697—1765): <i>Idea Poeseos</i> , 1751.	1	1	Szokolca
Boileau, Nicolas (1636—1711): <i>Oeuvres</i> . ¹⁶ 1713.	1	1	Besztercebánya
Diomedes (i. e. IV. sz.) <i>De arte grammatica</i> , 1495.	1	1	Besztercebánya

Két kéziratos munka is szerepel a katalógusokban (valószínűleg jóval több lehetett): „*De comoedia et tragoedia liber scriptus*” (Sárospatak), és „*Observationes Poetae et Oratoriae*” (Buda). Ez utóbbi címmel több kéziratos kötet található ma is az Egyetemi Könyvtár és az OSZK Kézirattárában.¹⁷ Ahogy a táblázatból látható, az elméleti művek egyharmada XVI. századi, többségük XVII. századi, és csak két mű reprezentálja a XVIII. századot. A XVII—XVIII. századi elméletírók a protestáns Vossius, a piarista Moesch Lukács és Boileau kivételével mind jezsuiták.

¹⁶ Az *Art Poétique* c. tankötemény 1674-ben jelent meg, a táblázatban szereplő évszám a besztercebányai kötet kiadási évét jelzi.

¹⁷ EK Kt, jelzete: F 33; OSZK Kt, jelzetük: Quart. Lat. 3041, Quart. Lat. 3271.

2. Drámakötetek

Klasszikusok:¹⁸

Szerző, cím	Könyv- tár	Pld.	Város
Terentius: Comoediae	13	48	Besztercebánya, Lőcse (4), Komárom, Nagybánya, Nagyszombat (12), Pozsega, Pozsony (15), Szokolca (2), Székesfehérvár, Sopron (3), Trencsén (3), Zágráb (3), Zsolna
Seneca: Tragoediae	12	41	Besztercebánya (3), Eperjes (2), Lőcse (2), Nagybánya (3), Nagyszombat (7), Pozsega, Pozsony, Sopron (3), Szokolca (2), Székesfehérvár, Trencsén (4), Zágráb (2)
Plautus: Comoediae	5	12	Eperjes (2), Nagyszombat (6), Lőcse (2), Szokolca, Zágráb
Euripidész: Tragoediae	4	9	Nagyszombat (5) görögül és latinul, Lőcse, Sopron (2) görögül, Pozsony
Szophoklész: Tragoediae septem	4	7	Lőcse, Nagyszombat, Pozsony (2), Sopron (2) görögül, Lőcse, görögül és latinul
Arisztophanész: Comoediae	3	4	Lőcse, Nagyszombat (2), Sopron
Aiszkhülosz: Tragoediae septem	1	2	Sopron (2)
XVI—XVII. századiak			
Simeons, Joseph Anglus (1593—1671): Tragoediae, Tom. 5, 1638.	14	25	Besztercebánya, Buda (4), Eperjes, Lőcse (3), Komárom, Nagybánya (2), Nagyszombat (2), Pozsega, Pozsony (3), Szokolca, Székesfehérvár, Trencsén (2), Zágráb (2), Zsolna
Avancinus, Nicolaus (1612—1686): Poesis Dramatica, I—IV. 1655—1669.	13	30	Besztercebánya (2), Buda (2), Eperjes (2), Komárom (2), Lőcse (3), Nagyszombat (3), Pozsony (2), Sárospatak (2), Szokolca (3), Székesfehérvár (3), Sopron (4), Zágráb, Zsolna
Masenius, Jacob (1606—1681): Palaestra eloquentiae ligatae, Dramatica Pars III. 1657.	9	16	Eperjes, Komárom, Nagyszombat (5), Nagybánya, Pozsony (2), Pozsega, Sopron, Szokolca, Zágráb (3)
Caussin, Nicolas (1583—1651): Tragoediae sacrae, 1621.	9	11	Besztercebánya, Buda, Lőcse, Nagyszombat, Pozsega, Pozsony (2), Szokolca (2), Székesfehérvár, Zágráb

¹⁸ A klasszikusoknál a kiadási évet nem közlöm. Terentiusból 1540—1747 között 12 kiadást, Senecából 1522—1754 között 12 kiadást, Plautusból 1516—1729 között 6 kiadást, Euripidészből 1544—1597 között 7 kiadást, Szophoklészéből 1546—1597 között 4 kiadást, Arisztophanészből egy 1542-es és egy 1575-ös kiadást tartalmaznak a katalógusok.

Szerző, cím	Könyvtár	Pld.	Város
Bidermann, Jacob (1578—1639): <i>Ludi theatrales sacri</i> , 1666.	6	7	Besztercebánya, Buda, Nagyszombat, Sopron, Trencsén, Zágráb (2)
Giattini, Giovanni (1601—1672): <i>Tragoediae</i> , 1682.	4	8	Besztercebánya (2), Buda (3), Nagyszombat (2), Székesfehérvár
Cygne, Martin du (1619—1669): <i>Comoediae XII</i> , 1679.	4	5	Nagyszombat (2), Szokolca, Székesfehérvár, Trencsén
Balde, Jacob (1603—1668): <i>Opera poetica omnia</i> , Tom. VI. <i>Dramatica</i> , 1729.	4	4	Nagybánya, Nagyszombat, Pozsony, Székesfehérvár
Rue, Charles de la (1643—1725): <i>Tragoediae duae</i> , 1722.	3	4	Nagyszombat, Szokolca (2), Székesfehérvár
Corneille, Pierre (1606—1684) <i>Tragoediae</i> ¹⁹	3	4	Nagyszombat (2), Szokolca, Zágráb
Molière (1622—1673): ²⁰ <i>Comoediae quator</i> , 1698.	3	3	Nagybánya, Pozsega, Zágráb
Frischlin, Nicodemus (1547—1590): <i>Comoediae</i> , 1583.	3	3	Besztercebánya, Lócse, Zágráb
Guarini, Battista (1538—1612): <i>Il pastor fido</i> , 1605.	2	2	Sopron, Zágráb
Rettenbacher, Simon (1634—1706): <i>Selecta Dramata</i> , 1683.	2	2	Buda, Szokolca

Ezek mellett még kb. húsz drámaíró munkái voltak meg egy-egy könyvtárban. Közülük néhány:

Scipio Carteromachus (1466—1515): *Comoediae* (Zágráb), Melanchton, Philipp (1497—1560): *Comoediae et Tragoediae* (Pozsony), Schoepper, Jacob (1515—1554): *Comoediae et tragoediae sacrae* (Zágráb), Tucci, Stefano (1540—1592): *Tragoediae* (Komárom), Calderon, de la Barca (1600—1651): *Comoediae*, 1698. (Pozsony).

A felsoroltak mellett nagyon népszerű volt egy XVII. századi drámagyűjtemény is, a *Selectae PP. Soc. Jesu tragoediae*. 1634-ben jelent meg Antwerpenben, 6 szerző (Donatus, Stefanio, Malapert, Petau, Liben, Cellot) darabjait tartalmazza. 10 könyvtár katalógusában szerepel, összesen 13 példányban.²¹

¹⁹ Emellett az 1710-es kiadás mellett a másik két kötet címe: *Theatrum gallica*, 1747, *Poemata Dramatica in tom 5*, 1748. Szokolcán csak egyetlen Corneille drámát őrzött a könyvtár, az *Atila Hunnorum Rex* c. 1668-as darabot.

²⁰ Mindhárom Molière kötet francia nyelvű. A nagybányai *Comediae quator* mellett egy *Comoedia-rum*, 1698 (Zágráb) és egy „comedies serieuses et comiques” (1708) című kötetet találtam a katalógusokban.

²¹ Besztercebánya, Buda (2), Eperjes, Lócse, Nagyszombat, Pozsega, Sopron, Szokolca (3) Trencsén, Zágráb.

XVIII. századiak

Szerző, cím	Könyv- tár	Pld.	Város
Claus, Anton (1691—1754): Tragoediae Ludis Autumnalibus, 1753.	8	10	Besztercebánya, Komárom, Nagybánya, Nagyszombat, Pozsega, Szokolca (3), Székesfehérvár, Trencsén
Exercitationes theatrales, 1750.	5	5	Eperjes, Besztercebánya, Székesfehérvár, Trencsén, Zágráb
Le Jay, Gabriel-Francois (1657—1734): Bibliotheca Rhetorum, Liber dramaticus, 1725.	8	10	Buda, Komárom, Lőcse, Nagyszombat, Pozsega, Pozsony, Székesfehérvár (3), Zágráb
Neumayer, Franz (1697—1765): Theatrum asceticum, 1747.	4	5	Eperjes, Nagyszombat, Székesfehérvár (2), Trencsén
Tragoediae, 1748.	3	6	Nagyszombat (2), Székesfehérvár (3), Trencsén
Porée, Charles (1675—1745): Tragoediae, 1745.	6	11	Besztercebánya, Komárom, Nagybánya, Pozsony, Sopron, Szokolca (5)
Carpanus, Giuseppe (1683—1762): Tragoediae sex, 1745.	5	6	Komárom, Nagybánya, Pozsega, Szokolca (2), Zágráb
Jób Gábor (1693—1759): Fides in Regem et Patriam seu: Georgius de Esztorás. . . 1727.	5	5	Besztercebánya, Komárom, Nagybánya, Nagyszombat, Pozsega
Metastasio, Pietro: (1698—1782) Opera Drammatica, 1743.	4	9	Pozsega, Szokolca (németül és olaszul), Székesfehérvár (4), Zágráb (2)
Friz, Andreas (1711—1790): Tragoediae duae et totidem dramatica, 1757.	4	9	Lőcse, Sopron, Szokolca (6), Székesfehérvár
Világhi István (1705—1740): Arsinoe tragoedia, 1730.	3	3	Besztercebánya, Komárom, Pozsega
Maurisperg, Antonio (1678—1748): Dramata, 1730.	2	2	Pozsega, Zágráb
Kolczava, Karel (1656—1717): Exercitationes Drammaticae, 1703.	2	2	Komárom, Nagyszombat
Weitenauer, Ignaz (1709—1783): Tragoediae autumnales, 1758.	2	2	Eperjes, Komárom
Illei János (1725—1794): Három szomorújáték, 1767.	2	2	Eperjes, Komárom

A XVIII. századiak között is vannak olyan kötetek (bár kisebb számban, mint a XVII. századiaknál), amelyek csak egyetlen könyvtárban voltak meg:

Ilyen pl. Kereskényi Ádám (1713—1777): Ágostonnak megtérése, 1758. (Nagyszombat), Gottsched, Johann Christoph (1700—1794): Dramata Germanice, 1746. (Szokolca), Bohus, Andreas (?—1720): Instabilis Fortuna lusus (Nagyszombat), Contucci, Contuccio (1688—1768): Jaddeaus tragoedia, 1730. (Pozsega), Ringhieri, Pompeo Ulisse (1721—1787): Il vitello d'oro, 1756. (Pozsega).

Az ilyen, ritkán előforduló művek esetében nagyon nehéz a bizonytalan olvasatú neveket megfejteni (a katalógusokra általában jellemző, hogy nagyon rossz a nevek, címek helyesírása, sok a másoló általi címadás, rövidítés), nehéz azonosítani a szerzőt, a kötetet. Kb. 15 tételnél ez nem is sikerült: ezek címe legtöbbször csak műfaji és nyelvi megjelölést tartalmaz, pl. Dramata dialectica (Zágráb), Dramata per musica (Pozsony), Tragoediae Germanice (Szokolca). A drámaköteteknél is ugyanolyan magas a jezsuita művek aránya, mint az elméletek esetében, a XVIII. századi szerzők pl. (Metastasio kivételével) mind a rend tagjai.

A táblázatokba foglalt drámaelméleteken és drámaköteteken kívül, még három olyan csoportja van a katalógusokban számba vett könyveknek, amelyeket, ha áttételesen is, de az iskolai színjátszásban is felhasználtak.

Az első csoport az eblémagyűjteményeké, amelyek a színdarabok színpadra állításában, a jelmezek, díszletek kialakításában nyújtottak támpontot a rendező tanárnak. Nálunk a gazdag emblematicus irodalomból, a jezsuita könyvtárakban, Andrea Alciatus: *Emblemata* c. 1577-es műve volt a legnépszerűbb (eperjesi, pozsonyi, soproni, szakolcai könyvtár). Mellette Zsámboki János: *Emblemata* (1564) és Cesare Ripa: *Iconologia* (1613) c. műve (az előbbi Sopronban és Zágrábban, az utóbbi Komáromban volt meg), és Masenius: *Speculum Imaginum Veritatis occultae* (1664) c. munkája (Lőcse, Szokolca) szerepel a jegyzékben.

A könyvek második csoportja a drámaíró tanár szövegformálási, stilisztikai gondjain segített: a költői szótárak kész kifejezéseket, metaforákat soroltak fel (a klasszikusoktól), a különféle költői tárgyak poétikus kifejezésének megkönnyítésére. Kilenc könyvjegyzékben is megtalálható közülük Joannes Dekeins: *Observationes poeticae veterum et recentiorum poetarum* . . . (1688),²² hasonlóan népszerű volt a *Flavissae poeticae, sive thesaurus elegantiarum poeticarum* c. 1657-ben kiadott kötet is (hat könyvjegyzék).²³

Nem hagyhatók figyelmen kívül a harmadik csoporthoz tartozó, retorikai művek sem, hiszen a drámaíró tanárok a tárgy kiválasztásában, a dialógusok, monológok megformálásában a retorika szabályait alkalmazták, s ezeket a szabályokat gyakorolták az iskolai színjátszáshoz nagyon közel álló deklamációk alkalmával maguk a diákok is.

Ennek a könyvtárnak nagy hányadát kitevő, Arisztotelész, Cicero, Quintilianus, Soarez és még sok más szerző (Jouvancy, Caussin, Neumayer, Le Jay stb.) műveit számtalan kiadásban és példányban tartalmazó gazdag könyvcsoport a vizsgálata azonban — a retorikatanítás szempontjait is figyelembe vevő — hosszabb tanulmányt igényelne.

PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA

Szigethy Mihály könyvnyomtató levelei Aranka Györgyhöz. Aranka György munkássága során több ízben került kapcsolatba nyomdászokkal, a korszak nevesebb könyvnyomatóival. Míg például a bécsi nyomdászokkal erdélyi ágensei útján tartotta a kapcsolatot, az erdélyi nyomdászok legtöbbjével személyes ismeretségben volt, hiszen a kolozsvári székhelyű Kéziratkiadó Kársaságának tagjaként, a marosvásárhelyi székhelyű Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság agilis vezetőjeként különböző kiadványok, köztük tudományos jelentésű kötetek megjelentetését szorgalmazta. A két társaság tartós jövőjébe vetett hittel lépett kapcsolatba a korszak kiemelkedő nyomdászaival. Nem rajta múlt, csak a korszak sanyarú körülményein, hogy a gazdag tervek közül igen kevés válhatott valóra. A gazdag kézirattermésből csak kevésből lett nyomtatott könyv — e kevés nagyobb része Aranka György egyéni alkotásai, a kevesebb a két társaság tagjainak munkáiból került ki.

Aranka György hanyatló korszakában — 1806-ban került kapcsolatba Szigethy Mihály nagyváradi könyvnyomdással. Szigethy Mihály ekkorra már bizonyos ismertségre tett szert, hiszen ekkor már több mint két évtizedes nyomdász gyakorlattal rendelkezett. A nyomdászatot Webernél tanulta Pozsonyban,¹ több városban megfordult, majd 1787-ben került segédként Debrecenbe, ahol a papi szeminárium nyomdájában dolgozott, majd a városi nyomda vezetőjeként Marosvásárhelyre jelentkezik nyomdásznak, kísérlete azonban nem jár sikerrel. 1804-ben megvásárolta a diószegi néhai nyomdász Medgyesi Pál nyomdafelszerelését,² amelyet alaposan átalakítva, kibővítve — új betűtípusokkal gazdagítva Nagyváradon akart működtetni.

²² Buda, Komárom, Nagyszombat, Nagybánya, Pozsega, Pozsony, Szokolca, Székesfehérvár, Zágráb.

²³ Nagyszombat, Székesfehérvár, Zágráb, Zsolna.

¹ *Magyar Könyvszemle* 1902. 134.

² *Magyar Könyvszemle* 1901. 364—386.

Szigethy Mihály 1806-ban, a nagyváradi nyomdász pályafutásának kezdetén örömmel vállalja el Aranka György költői műveinek kinyomtatását,³ s bízik benne, hogy a tudós társaság munkáit is ő nyomtathatja majd.

Szigethy Mihály Arankához írott három válaszlevele sok részletkérdésbe enged betekintést: önéletrajzi adatokon túlmenően a levelekben bő adatokat találunk a könyvnyomtatás praktikus kérdéseire vonatkozóan: s nem mellékes az sem, hogy egy-egy kötet előállítására vonatkozó költségvetési tételek vallanak arról, hogy jelentős anyagi áldozatokkal járt a könyvkiadás szerzőre, kiadóra egyaránt.

Szigethy Mihálynak a XIX. század eleji Nagyváradján komoly konkurenciával kellett megküzdenie, minthogy nem az egyetlen helyi nyomdaként működött. A helyi nehézségeknek, és nem Szigethy egyéni kudarcának tudható be, hogy nagyváradi évei nem bizonyultak tartósnak: néhány év múltán Szigethy Mihály nevével, mint miskolci könyvnyomdással találkozhatunk.

Aranka Szigethyhez írott levelei ismeretlenek, viszont az Aranka hagyatékából a három Szigethy levél mellett kiegészítésként, vagy akár függelék gyanánt közölhetjük Bujánovich Lukáts nagyváradi, Arankához írott levelét, amelyben a véghez vitt megbízatás, a közvetítés eredményeiről számol be Arankának.

1.

Szigethy Mihály levele Aranka Györgyhez

N[agy]Váradról 4^k Maji 1806.

Méltóságos Császári s Kir[ályi] Tanácsos Ur, s. a. t.

Kegyelmes Uram!

Maros-Vásárhelyen letelepedett Compactor Debreczeni István Sógoromnak 5^k Martiusban irrt s hozzám botsátott atyafiságos Levelét, ugyanazon Hónap 16 kánn vévém; annak utóljánn volt Szerentsém olvasni a M[é]l[t]osá]g[os] Urnak tulajdon Irását; ide N[agy]Váradra Professor Tertina Mihály Kezébe a Nyomtatás végett kiküldött verseit hogy által vévén, annak kinyomtatásáról környüállásosann tudositsam a M[é]l[t]osá]g[os] Urat; de Tertina Ur⁴ Budára felküdvénn a Censura alá, ekkoráig semmit sem tudott felöle mondani. Tegnep tehát, adpróbalva hozzám hozta a Tiszt[ele]t[es] Professor Ur, és ma az általnézésére egy kis időt nyervénn, kötelességemnek tartom a M[é]l[t]osá]g[os] Urat mindjárt a leg-első Postánn tudositani e szerint:

1° Minthogy a Typographiát tsupánn a magam tehetségéből állítottam fel: és mig azt végre hajthatam, hét esztendeig a Házamnépét ezen drága időbenn a készből kellett minden kereset nélkül fenn tartanom: azért most szegényebb vagyok, hogy sem a magam költségénn nyomtathassak valamit.

2° Ha valami munkát, valamelyik Erdemes Auctor Ur hozzám méltoztatik küldeni a kinyomtatásra, azt is ugy válalhatom fel, hogy a Nyomtatásért esendő pénznek careiter felét előre kezemhez vehessem; valamint én is a Betüöntőnek és a Papirostsinálónak mindenkor tartozom előre letenni Felpénzül, különbenn semmit sem kapok.

3° A nyomtatáshoz hozzá foghatok ezen Hónap 15 kénn, mert akkor vagy három Legényem is érkezik.

4° Betüim és Nyomtató Papirossaim vagynak Szépek s a betüim mind ujjak. Dolgom is van elég: de mivel a dolog napról-napra szaporodik; azért kívánok Legényeket is szerezni; kik is elérkevénn, a Tit. Tudós Magyar Társaság Munkájának kinyomtatására is igérem magamat.

5° A Nyomtatás Taxája attól függ, hogy milyen nagyságú betüikkel, milyen formába és hány Exemplárba nyomtatódik valami Munka? P. o. Hogy világosabban irjak a Sub/: ide zárt darabot a milyen betüvel méltoztatik a M[é]l[t]osá]g[os] Ur látni, ilyennel in 8° ord. jó Nyomtató Papirossra kinyomtathatok

³ *Aranka György Elme-Játékjai*... Nagy-Várad, 1806.

⁴ Terina Mihály (1750. k.—1808) nagyváradi főgimnáziumi tanár, az erdélyi magyar nyelvvelő társaság tagja. Műveit latinul írta

500 Exemplart árkussát az Alphabetum szerint számlálván is s. a. t., a mennyi árkus leszsz, annyí R[én]forintért. Nevezetesen ezen T[isztelet] Tertina Urtól a megnezésre általvett *Elme Játékjait*; a mint hozzá vetettem leszsz circiter tizenkét árkus; és ha kívánhatnék in 8° ord. 500 Exemplarban kinyomtatni; esne érte 144 Rhénus-forint. — Ha pedig 1000 Exp. kívántatnék, akkor árkussáért kellene már nem 24 hanem csak 20 Rhénusforintot, 1500-ért nem 30 hanem csak 27 Rhénusforintot, 2000-ért nem 40, hanem 36 Rhénusforintot, ezért van már az, hogy valami könyvből, mentül többet nyomtatának, annál oltsóbbra lehet egy Exemplárnak árrát szabni, és még is több haszna van a Nyomtatatónak, mintha kevés Számot sokonn adja.

Én csak az elmúlt Pünkösztör, az-az most a jövő Pünkösztre leszen Esztendeje hogy ide N[agy]Várad-ra jöttem a Tekintetes Nemes Vármegye Parantsolatjából lakni; az előtt valami 19. Esztendeig Debreczenben laktam a N[emes] Város Typographiájának Provisora lévén. — Még mikor Pozsonyban az Inasságból kiszabadultam 1787-benn, akkor hivott engemet oda Zilai Sámuel⁵ nevű és oda Professornak mert Tiszt[ele]t Férjfiú. De akkor Debreczennél tovább nem mehettem; hanem hogy ott a Város Hivataljáról lemondhattam Patikárius Ördög István Komám Uramtól hallván M[aros]Vásárhelynek s nevezetesen a Méltóságos Nagy Urnak is híret reá adtam magamat Feleségestől elfogunk menni és odavaló Typographus fogok lenni, erről irtt Ördög Ur; választ vévén ex offo hivatka a Typographiának általvételére. Melyre most Szent György Napkor múlt 2 Esztendeje, hogy bémentem, és jelentettem is magamat a Tiszteletes Professor Uraknál, de máig sem tudom mitsoda Fatális dolog volt az, hogy még csak nem is ugy Szóltak hozzám, mint kellett volna. Tudakoztam a Nagy Méltóságú Gróff Teleki Mihály⁶ és a Méltóságos Nagy Urat is; de azt felelték, hogy egyik sints az olyan nagy urak közül a Városonn, hanem a Mezei Jóságokbann laknak, és csak akkor jönnek bé, mikor Consistoriális Gyűlés van. Én osztán a Typographiáról való opiniomat Tiszteletes Borosnyai Urnál⁷ hagytam, ki is fogadta, hogy mihelyt consistoriális Gyűlés leszsz, bémutatja és a választ elküldi, de mind ekkoráig is jön. Azt oserváltam valamennyire, hogy ha a mostani szines mászkálással telyes tiszteletet rendkívül tudtam volna tselekedni, talán jobban felkaptam volna Tiszteletes Professor Uraimék előtt: de meg kell vallanom nagy szerentséltenségemre, hogy a kiben olyat tapasztalok, azt is természettel utálok. Elég az, hogy Maros-Vásárhely sokkal jobban tetszett mint Kolozsvár és más sok Magyar Országi Városok is; de a megtekintése 40 Rhénusforintomba került jövet s menet; és még sem lehettem odavaló Typographus. Azért hát, ha ottan nem lakhatom is, tiszta szívből igyekezem az odavaló Titulált Urnak tehetségem szerint szolgálni. — Melynek alázatos jelentésével, magamat Kegyes Uri Gratzijába ajánlván, maradtam mindenkorai tisztelettel a Méltóságos Nagy Urnak

alázatos tisztelő szolgálja

Szigethy Mihály N[agy] Várad Privilegiált Könyvnyomtató.

2.

Szigethy Mihály levele Aranka Györgyhöz

N[agy]Váradról 16^k Junii 806.

Méltóságos Consiliárius Ur, s.a.t.!

A Múlt Péntekenn estve 6 óraker vettem érdemess Uri Levelét egész tisztelettel, milyen nem kevésre tsudálkoztam, hogy annyira késett. Ma tehát az első Posta napon alázatos Tudósításomat irom a Méltóságos Urnak ekképpen:

1° A nyomtatás árrát a leg-illendőbb módon tettem fel, mert itt az ordinaré Nyomtató Papirosnak sem veszszük kötését 4 Rhénusforint 45 krajcár alatta. Mindazonáltal olyan Papirossat választok hozzá, a mely tisztességes leszen, ha mindjárt 6 Rhénusforintba kerül is.

2° Az ordin. Formánál szükségképpen nagyobbnak kell nékie lenni a versek kedviért.

⁵ Zilahi Sámuel (+ 1800) a marosvásárhelyi református kollégium tanára

⁶ Teleki Mihály, gr. (?—1826) Lajos és Bethlen Kata fia, Marosszék fő királybírája

⁷ Nem tudni, hogy Borosnyai Lukács György (1744—1802) erdélyi református püspökről, vagy pedig Borosnyai Lukács Simon (1731—1802) marosvásárhelyi református lelkészről van-e szó?

3° Azt is megteszelek, hogy a Méltóságos Ur kívánsága szerint 12 Exemplárért szép Iró Papirosra fogok nyomtatni.

4° A Méltóságos Ur Orthographiája nékem nagyon tetszik, és magam lévén a correctora, éppen ugy corrigálom, mint az Irás vagon; de ha lehet, és méltóztatik a Méltóságos Ur is helybe hagyni, szép lenne ha a mely szó után vocális betű következik, s az a szó ennen végződik, ott az *n* betűt dupláznánk, p.o. *Ebbenn a nemébbenn* a versnek s.a.t. Már ittenn akarátja ellen is vét, *nn* mondódik a nyelv által. — De érdemes Leveléből is observálom a duppla *nn* betűket a Méltóságos Urnak.

5° Az idevaló Uraságok kedvéért vagy 200 Exemplárral bátorokodom többet nyomtatni, a Méltóságos Ur kegyes engedelme szerint.

6° Itt is azonn instálom alázatosann a Méltóságos Urat, hogy a megirtt 144 Rh[énus]forintok minél előbb kezemhez küldeni méltóztasson, mert oly szegény vagyok a betűim kész pénzzel való fizetése miatt, hogy már most a Legényeket is alig fizethetem. Bártsak vagy két nyomtató Legényem jönné valahonnan, mindjárt meginditanám a második Sajtómat is. Öt-5 Rhénusforintot adok nékiek. Hetenként, és még is szűk a Legény; és ezen fizetést pótlom ingyen qvártélyal és 2 Rhénusforintért Hetenként kosztadással.

Mely alázatos jelentésemmel, magamat hűséges szolgálatjára ajánlván, maradtam mindenkori tisztelttel a méltóságos urnak

alázatos szolgálja
Szigethy Mihály

N.B. Azért irám a pénzt magam kezébe küldeni, hogy most is egynéhány forintok az én részemre Tertina Urnak küldöttek, s ő elköltötte, és már most nem tud fizetni.

Aranka írása: Szigethy Válaszoltam 4 July. Nyomtasson 500 zal többet s adjon nekem 50-et reá.

3.

Szigethy Mihály levele Aranka Györgyhöz

N[agy]Váradról 14^a Augusti 806.

Méltóságos Nagy Ur!

A szorgos dolgaim nem engedik hogy bőven írjak. Tehát rövideden jelentem alázatosan, hogy 30^a Junii a.c. T. Bujánovits Ur^a kezembe adott Kilentzvenhat = 96 Rhénusforintokat azzal a szóval, hogy többet Méltóságod nem küldött, és minthogy a Méltóságod Levelébbenn ki nem vólt a pénznek mennyisége téve, tartóztam elhinni. — De 15^a Julii vévén Postáról Méltóságodnak Levelét, abból értem, hogy mind a 144 Rhénusforintot méltóztatott által adni. T. Bujánovics Urnak. Azt ugyan modotts a T. Ur, hogy Augustusbann a Méltóságos Gróff Csáky Házánál az Inspector Ur kifogja fizetni, de az Inspector Ur nem tud felőle semmit is. — Ez nékem elég hátramaradást tsinált, mert sem betűt, sem papirossat nem kapok, ha tsak előre pénzt nem küldök nékiek. A mely Papirosra a Munkát kezdettem, annak kötése a vecturával 6 Rh[énus]forintokba kerül; még pedig ugy készítenek valamely Papirossat, ha summásan committál az Ember nékiek: s ezért három árkusnál többet nem készíthettem el, mivel Papirosom olyan egyforma több nints. Még pedig készülhet egy kevesse várni kell. Hanem már 3 Hete hogy várom, és rövid időnn elérkezik. Ha tsak lehet, a jövő Dienesi Debreczeni Vásárra elfog készülni. Egy Exemplár kerül a Méltóságos Urnak mintegy 17 krajcárjába; tehát 40 krajcáron lehet adni, és a haszon a szerént leszsz, a mint a Munka fog kelendő lenni, már ha 3. s 4. ezer elkelve, ugy vólna szembe tünőbb haszon rajta, de mivel így kevés, az haszon is ahoz képeest van. Én Száznál többet nem mertem reá tenni, ha abból is ötvenet Méltóságodnak adok, ugy nem érdemli hogy az hátra lévő árkussait continuáljam. Ez tsak próba és ha kelendő fog lenni, én is Hivatalombann öregkedvén, azonnal reimprimálom, s már

^a Bujánovich Lukáts közvetített Aranka és a nyomdász között. Arankához írott levelét lásd a mellékletben

akkor Méltóságodnak is tudok hasznot hajtani. — Azt is megfontolás nélkül fogadhatom, hogy 12. Exemplart Iró Papirosra a magam pénzénn nyomtatok; mert Kontzák tsak 12 garasonn kell már most fizetnem. — De minthogy megfogadtam, szavamat megtartom. — De Méltóságodat is alázatosann kérem, méltóztasson végére járni, hogy hátra maradt 48 Rhénusforint hová lett?

Melyeknek alázatos jelentésével magamat kegyes Gratiájába ajánlván, maradtam mindenkori tisztelettel a Méltóságos Nagy Urnak

alázatos szolgája
Szigethy Mihály

a kinyomtatott árkusokból küldök egyet-egyet t.i. a nyomtató papirosonn.

Aranka írása: Válasz. Typogr. Szigethy.

4.

Bujánovich Lukáts levele Aranka Györgyhez

Méltóságos Assesor Ur!

Különös szerencsémnek tartom, hogy Méltóságos Urunk én reám bizott dolgait végbe vihettem; ugy mint nékem adott 96 R[hénus]forintot a Nyomtatásért Szigethy Urnak által adtam, a mint rola költ menedek Levél annak idejében meg mutattya; mi több kívántatnék méltóztassék tsak reám bizni, nem léssen abban semmi fogyatkozás. A Nyomtatás még ugyan el nem kezdődött, hanem a fent említett Könyvnyomtató meg igéri, hogy Augustusnak végéig a Munka egészen készen léssen. Ha bizonyos okokra nézve Septemberben kellene bé mennem, magammal el hozom. Azon az elől járó Beszédben jelentett hiba meg fog jobbitni. Correctorra a Méltóságos Urnak most nintszen szüksége, mert a könyvnyomtató jó Magyar lévén, a Correctiot magára váltoita, és azon fog igyekezni, hogy Méltóságos Urnak Orthographiáját megtarthassa.

Tertina Urnak viszszaküldött Bétsi Annaleseket is által adattam, azon is lesztek, hogy a kívánt könyveit a Méltóságos Ur viszszakaphassa: ugy látzik mintha a T[ekintetes] Ur szeretne másíknak munkáival nem tsak kérkedni, hanem magának hasznát is hajtani, ezért jonak lenni nem itélem vele valamit közleni, vagy ő általa szereztetni, mert utollyára tsak kárt val a Méltóságos Ur, jobb pedig ha más kárán, mint magunkén tanulunk.

Tovább tészem a Méltóságos Ur az emlékeztetőjében emlékezetet bizonyos a Groff Gyulay Horváth országi Bánrol irt versekről; én azokat nem láttam, ámbár jól emlékszem, hogy valami olyast a Méltóságos Urnál olvastam volt. Hogy történt ez a hiba én meg nem magyarázhatom, sajnálom azomban, hogy azok nélkül kell szükülkednem, mert noha nálunk sokan nem tudnak magyarul, mindazáltal azok az uj versek mint a személyre mint a Tárgyra nézve mindnyájunknak kevesek lettek volna. Ha tehát ugy fog tetzeni, méltóztassék egy Exemplart utánnam Kupára (?) küldeni. Többnyire tapasztalt Szivességében ajánlott, különös tisztelettel vagyok Méltóságos Urnak

alázatos igaz szolgája
Bujánovich Lukáts

N[agy]Váradon 1° Julius Napján 1806.

A Méltóságos Groff Bey Aszszony eő Nagyságával a Lovak eránt alkura nem mehettem, mert rész szerént igen drágán tartotta eő Nagysága, rész szerént tsak levelezés által kéntelen voltam az én vélekedéseimet meg magyarázni; ha ő Nagyságával személyesen beszélhettem volna, nem mondom, hogy végbe nem ment volna az alku. De a magát szoktunk monesani quod differtur non anfertur, s azért méltóztassék az én nevemmel alázatossan tisztelni ő Nagyságát, és engemet jövőendő időkre nézve.

ENYEDI SÁNDOR

Egy szegedi lapalapítási kísérlet 1881-ben. A szegedi Móra Ferenc Múzeum irodalomtörténeti gyűjteménye — Csongor Győző gyűjteményéből — őriz egy *Szerződést*, amelyet 1881. március 24-én a Traub B. és társa cég kötött Pósa Lajossal és Kulinyi Zsigmonddal. A lila tintával írott, a szerződő felek aláírásával hitelesített okmány, mely részletesen szól a *Magyar Újság* címen megindítani szándékozott szegedi lap kiadásának anyagi, szervezeti és személyi feltételeiről, több szempontból is fontos. 1. Legfontosabb hozadéka az, hogy — ilyen jellegű, publikált források híján — ez a szerződés szolgál fontos információkkal nagy vidéki városunk, Szeged nyolcvanas évekbeli sajtóviszonyairól, pontosabban arról, milyen háttére volt a lapalapításnak akkor. Kiderül belőle, mennyi fizetés járt egy főszerkesztőnek, egy belső munkatársnak, milyen munkafeltételek között dolgozhattak, milyen példányszámot tekintettek már elfogadhatónak stb. 2. Kiderül a dokumentumból az is — s ez sem érdektelen —, milyen volt a lap kiadójának és szerkesztőjének jogviszonya: mit várt el s mit adott a kiadó. 3. S végül az sem feledhető, a szerződés Szeged sajtótörténetének megírásához is szolgál adatokkal.

Érdemes tehát közzétennünk a szerződés szövegét, amely — betűhív közlésben — a következő:

Szerződés.

Melyet egyrészt Traub B. és társa szegedi cég, más részt Pósa Lajos és Kulinyi Zsigmond a következőkben kötnek:

1. Traub B. és társa cég mint kiadó — Pósa Lajos mint felelős szerkesztő és Kulinyi Zsigmond mint főmunkatárs egyetértő közreműködése mellett f. évi május 1-től kezdve „Magyar Újság” czim alatt politikai, társadalmi és irodalmi függetlenségi irányú napilapot indít meg Szegeden, mely vállalatra nézve szerződő felek a következő feltételekben állapodnak meg:

2. A lap megindításához szükséges 10500 frtnyi cautiót Pósa Lajos felelős szerkesztő nyújtja és kötelezi magát, hogy e részben a kötelező intézkedéseket idejekorán, tehát még a lap tényleges megindulása előtt meg fogja tenni.

3. A lap tulajdona és hasznai, u. m. előfizetési, egyes eladási bevételek, hirdetési és nyílttéri közleményi díjak egyedül Traub B. és társa céget illetik. Ugyane cég vállalja el ezért a lap kiadásával és adminisztrálásával járó összes költségeket és teendőket, kötelezvé magát a f.évi április hó 20-ika és május elseje közt megjelenendő két mutatóványszámot öt-öt ezer példányban kiállítani és szétküldeni, továbbá a lap elterjedése érdekében mindig és állandóan a lehető legmesszebb ható intézkedéseket megtenni. A kiadó cég vagy ennek jogutódja ezen kívül egyenes kötelezettséget vállal a megindítandó lapot minden körülmények között 1882. évi ápril 1-ig kiadni, és erre az időre terjedőleg Pósa Lajos szerkesztőnek évi 1200 frt, szóval egyezerkétszáz frt, Kulinyi Zsigmond főmunkatársnak 1000 frt, szóval ezerzer forint évi fizetést kötelez, mely a nevezettek részére f. évi ápril 15-től május 1-ig terjedőleg fél hónapra, azon túl pedig mindig havonként előre lesz a kiadó cég által folyóvá teendő. E fizetések azonban, mihelyt a lap nyolczszáz megfizetett példányban elkel, a szerkesztő részére 1500 frt, szóval egyezeröttszáz forintra, a főmunkatárs részére pedig 1200 frt, szóval egyezerkétszáz forintra lesznek emelendők a kiadó cég által. Ezen fölül pedig a kiadó cég az ezer megfizetett példányon túl akár előfizetés, akár egyes eladás útján elkelt lapok árának egy harmadrészét, negyedévi elszámolás szerint, a szerkesztőség rendelkezésére tartozik bocsájtani a végből, hogy ez összeg fölhasználása által a lap szellemi értéke és illetőleg tartalma emeltessék.

4. Egyenes kötelezettséget vállal továbbá a kiadó cég vagy jogutódja a fínt jelzett egész időre egy, a szerkesztő által fölfogadandó belmunkatárs részére, szintén előleges havonkénti részletekben 800 frt, szóval nyolczszáz forint fizetést kiszolgáltatni évenként.

5. Ugyancsak a fíntebb időre szóló kötelezettséggel tartozik a kiadó cég helybeli tudósítók részére évenként 420 forintot, sürgönyökre 500 frtot, külmunkatársak közleményeinek díjazására 600 frtot, szerkesztői helyiségre 300 frtot, hírlapok előfizetésére 100 frtot bocsájtani a szerkesztőség rendelkezésére és illetőleg ez összegeket a fölmerülő szükséghez képest a szerkesztő vagy ennek távolléte és akadályoztatása esetén a főmunkatárs utalványára esetről esetre az illető szolgálatot tevők nyugtái iránt kifizetni, — kikötöttvén, hogy a szerkesztőség a fíntebb kiszabott összegeken túl e főben utalványokat ki nem bocsáthat, hacsak erre nézve a kiadó cég előleges megegyezését ki nem nyerte.

6. A kiadó cég köteles lesz a szerkesztői irodát két íróasztal, egy pamlag és 6 székkal fölszerelni, valamint a szükséges papírral és írószerekkel éven át mindig ellátni, nemkülönbön a lap érdekében teendő szerkesztőségi levelezések porto-költségeit fedezni.

7. A „Magyar Újság” mint a jelenlegi függetlenségi párt elveinek alapján álló hírlap indul meg és tartandó fönn mindaddig, míg erre nézve a szerződő felek között netán ellenkező megállapodás jönne létre. A lap szellemi vezetését, vagyis a szerkesztést illetőleg a kiadónak beavatkozási joga nincs,

ellenben a szerkesztőség kötelezi magát, hogy a lapot mindenkoron tisztas irodalmi színvonalon tartja meg és a maga részéről is minden lehető elkövet annak anyagi boldogulására is. Kötelezik magukat a szerződő szerkesztő és főmunkatárs, hogy a maguk személyes tevékeny közreműködése és a rendelkezésükre bocsátott, e szerződésben foglalt eszközök segítségével a lapot gondosan, pontosan és lelkiismeretesen szerkesztik akként, hogy a lap idejekorán leendő mindenkori kiállításában is soha fönnakadás be ne álljon.

8. A lap alakjára nézve netáni változó kölcsönös megegyezésig határozattik, hogy az a Budapesten megjelenő „Pesti Hírlap” című napilap alakjában és nagyságában állíttassék ki tetszetősen és jó papiroson. A szerkesztőség rendelkezésére áll a lap hat első, a kiadó hivatal hirdetései részére annak két utolsó oldala, melyek egy részét azonban, ha mennyiben hirdetéssel be nem telnék, a szerkesztőség szintén köteles szöveggel betölteni. Az egyes cikkek szedéséhez használandó betűk minőségét a szerkesztőségnek van korlátlan joga meghatározni.

9. Kiköti a szerkesztőség, hogy a lap vidékre mindenkor az éjjeli postával küldessék el, helyben pedig korán reggel jusson minden előfizető kezébe.

10. A kiadó cég köteles lesz a szerkesztőség által megjelölendő tisztelet- és cserepéldányokat állandóan és pontosan kiszolgáltatni.

11. A lap szerkesztőségéhez beküldött könyv- és lappéldányok kizárólag a szerkesztőséget illetik.

12. Ha a szerződésileg kiszabott időn, t. i. 1882. évi ápril hó 1-én túl a kiadó a lapot tovább is kiadni akarja, az esetben a jelen szerződés ugyanezen föltételek mellett a felek között továbbra is fennáll; ha pedig a lap a kiadó cégnek nem fizeté ki magát és ez a kiadást beszüntetni akarná, akkor a lap tulajdonjogát minden ellenszolgáltatás nélkül föltétlenül Pósa Lajos szerkesztőnek átengedni tartozik.

Mely szerződés fölolvásás és helyben hagyás után a szerződő felek által három egyenlő példányban aláíratott, megjegyeztetvén, hogy a szerződő felek magukat minden, e szerződésből netán származó peres kérdésekre nézve a szegedi kir. járásbíróság illetőségének vetik alá.

Kelt Szegeden, 1881. évi márczius 24-én.

Előttünk:

Eisner Ignác
mint tanu
Engel Adolf

Traub B. és társa
Pósa Lajos
Kulinyi Zsigmond

[A szerződés üres oldalán, utólagos bejegyzés:]

A jelen szerződést a magam részéről ezennel fölbontottnak nyilvánítom és abból eredőleg semmiféle igényeket nem tartok fönn.

Szegeden 1881. ápril 30.

Kulinyi Zsigmond

A szerződés tartalmának helyes értelmezéséhez tudnunk kell néhány dolgot — mindenekelőtt a „szerződő felekről” s a lap sorsáról.

A kiadásra vállalkozó cég, a Traub B. és társa cég könyvkereskedés volt, de — mint abban az időben más cégek is — föladatát tágan értelmezte. S a képes levelezőlapok kiadásától a könyvkiadásig sok mindenre vállalkozott. Kiadói vállalkozókedvének dokumentuma e szerződés is.

A főszerkesztőséget vállaló Pósa Lajos (1850—1914) ismert alakja a magyar irodalom, kivált a gyermekirodalom történetének. Ekkor azonban még pályája korai szakaszában járt, még nem „Pósa bácsi”, hanem egyre jobb nevű, egyre ismertebb újságíró volt — aki „mellesleg” verseket is írt. (Két köteté már megjelent.) „Írói pályáját — regisztrálja Szinnyi József — a Tóth Kálmán szerkesztette *Bolond Miska* c. humorisztikus lapnál kezdte a 70-es évek elején mint rendes belmunkatárs; ily minőségben 1875-ig Csernátóni *Ellenőrjébe* is dolgozott, majd a Toldy István szerkesztésében megjelent *Nemzeti Hírlaphoz* került.” (Szinnyi XI:62.) A nyolcvanas évek elején azonban, úgy látszik, kicsinek találta a számára adott teret, önállósulni akart. *Ez vezethette vidékre: Szegedre is*, ahol aztán 1881-től 1889-ig élt s dolgozott.

A főmunkatárs, Kulinyi Zsigmond (1854—1905), aki a régió — Szentes — szülőtte volt, jórészt Szegeden futotta be pályáját. „Hírlapírói működését a Szegedi Híradónál kezdte, 1873—1875-ig mint tárcáíró; 1874-ben Gelléri Mórral mint társszerkesztő megindította Szegeden az Alföldi Iparlapot és

1874. decembertől 1875. júliusáig társszerkesztője volt; 1875. okt. 3-tól 1876. aug. 27-ig pedig szerkesztője volt a Szentesi Lapnak. 1878-ban mint munkatárs részt vett a Szegedi Napló megindításában; e lapnak 1878—1879-ig külmunkatársa." (Szinyei VII: 441—442.) Pályája neki is ez időben lendült föl, utóbb — már e lapkísérlet után — lett a *Szegedi Naplónak* is főmunkatársa, majd felelős szerkesztője.

Pósa és Kulinyi pályája, ha tovább követjük, érdekes egyezést mutat: e szerződés megkötése után, de még 1881-ben mindketten a *Szegedi Napló* (a város 1919 előtti legjelentősebb napilapja) munkatársai lettek. Ez jelzi a tervezett, de végül meg nem jelent *Magyar Újság* fiaskójának okát: a kis lapot a nagyobb, jobb lehetőségeket biztosító rivális legyőzte, magához vonva a legjobb erőket. A csupán három újságíróat foglalkoztatni akaró *Magyar Újság* nem versenyezhetett a nagyobb létszámú, s így jobb munkafeltételeket biztosító, s már „bejáratott” *Szegedi Napló* vonzásával.

LENGYEL ANDRÁS

FIGYELŐ

Kner Imre emléke 1890—1990. Kner Imre sorsa, életpályája, elvállalásai olvastán az embernek önkéntelenül Kazinczy Ferenc jut eszébe. Haláluk időpontját egy jó évszázad választja el egymástól. Mindkettőjükkel epidémia végzett. Az egyiknek azt a nevet adták, hogy kolera, a másiknak, hogy fasizmus. És mind a kettőnek közös neve talán ez lehetne: értelmetlen végtet. De ezen túl is mennyi közöset találunk kettejük sorsában. A nagy literátor az ország egy távoli zugában a száznál alig több lakost számláló Bányácskáról — ő Széphalomnak becézte — irányította egy ország szellemi életét. Közben a megélhetés gondoljai sárban, hóban vagy tavaszi verőben irányították lábait a közeli Sátoraljaújhelyre, törve a fejét azon, hogy valamilyen ígéretes tehetségnek egy megfelelőbben szerkesztett mondatot vagy találóbbs jelzőt javasoljon.

A másik, a könyv művésze egy 12 ezer lakost számláló nagyközségben, igaz, már fejlettebb népességi és ipari viszonyok között, de ugyancsak távoli messzeségben az országnak egyre markánsabban kirajzoló szellemi központjától szembesítette magát Thomas Mann jeles gondolatával, amely szerint ha valami szépet alkotunk, attól szebb lesz az egész világ.

Érdemes elnézni Kner Imrének a könyv borítóján lévő fényképét, amelyet a család egyik tagja készített róla 1941-ben. Hová néznek a szemek? A közelbe? Vagy valahová abba a távolba, amely már a közeli véggel fenyegetett? Ugyancsak elgondolkodtató a két egymásra helyezett kézfej. Nem látszik, min nyugszanak, mire támaszkodnak. A valóra? Az az érzésünk, hogy inkább annak égi mására, a féltett szépre. Amihez annyi úton lehet közeledni. Kner Imre a nyomdászatot választotta, az Elzevirek, a Bodonik nyomdokait, hogy így hozzon létre az emberi művelődés számára maradandó, sőt az idő távlatában egyre nagyobb kincsé váló értékeket. Amit a kezünkben lévő könyv teljes címe így hoz tudomásunkra: Kner Imre emléke 1890—1990, születésének századik évfordulójára kiadja a Kner Imre emlékbizottság és a Kner Nyomda.

Az emlék nyolc vallomásból tevődött össze, ezek teszik ki a könyvnek mintegy felét a magyar művelődéstörténet és azon belül a könyvtörténet szempontjából jelentős értékeket képviselő képek mellett.

A bevezető sorok a közelmúltban elhunyt Tolnai Gábor jeles irodalomtörténészünk tollából oly kifejezően idézik Kner Imre alakját, ahogyan a nyomda centenáriuma alkalmából megjelentetett írásában jellemezte: „a betű prófétája”. Hiszen a nyomda az alapító atya, Kner Izidor művének folytatójában, a Kner Imre által fémjelzett officinai munkásságban vált nevezetessé, akit a magyarsághoz, a magyar műveltséghez való hajthatatlan hűség és a Kazinczy nyomdokaiban járó európaiság jellemezett. Bár meg kell jegyeznünk, hogy ebben a nekibuzdulásban hűséges segítője volt a három testvér, Erzsébet, Albert és Endre.

A következő írás ezek egyikétől, a könyvkötésben míves Erzsébettől származik. Címe: „Az asztalfőn”. Ezt a helyet foglalta el ugyanis Imre már 18 éves korában apjának halála után. Három évvel azelőtt jött haza Lipcséből, ahol tanulmányokat folytatott, de annyira megemberesedve, hogy amikor 6 éves Albert öccse meglátta a kapunál, bekiáltott a konyhába: „Kedves Anya, jött egy úr!”

Tizenöt évesen! Atyja ugyanis a család jövője felől érzett aggodalmában kivette a gimnáziumból, hogy minél hamarabb kenyér legyen a legidősebb gyermek kezében. Igaz, hogy mindezért némi lelkiismeret-furdalást is érzett, mert igyekezett a fiúnak minél gazdagabb könyvtárt összeállítani. Nem eredménytelenül, mert nem kisebb ember, mint Ignótus merte leírni, hogy Kner Imre az ország egyik legokosabb embere. És akik a szép könyvet szeretik, azok számára bátran ideírhatjuk a bátyjától sokat

tanult, de inkább a könyvkötészetben jeleskedő Kner Erzsébet megállapítását: „Már nem sok van hátra évszázadunkból, és ezért megkockáztathatom azt az állítást (vagy jóslást), hogy a Monumenta Literarum az évszázad legszebb könyvsorozatai közé tartozik...”

A következő írás szerzője Nagy Péter irodalomtörténész, aki a budapesti Belvárosi kávéházbeli asztaltársaságban megismert — ha Kazinczy egy évszázaddal később él, bizonyára ő is odajárt volna — Kner Imrét hozza közelünkbe. Az egy generációval idősebb tipográfusra így emlékezik vissza: „Furcsa tőkés volt: ha kalkulált is, mert kalkulálnia kellett, sosem a hasznot nézte, hanem a feladatot; és ha azt magához és akkor már legendásan neves cégéhez méltónak ítélte, nem sajnált sem költséget, sem fáradságot, sem törődést, sem miatta elszalasztott jobb üzleti lehetőséget...” Ilyen irányú vállalkozásaiban sokat segítette a méltatlanul elfeledett Király György irodalomtörténész, valamint a fametsző Buday György.

Rényi Péter a reformer Kner Imrét veszi górcső alá, azt is mondhatnánk, hogy a szociológus vagy a közgazdász szemszögéből. Méghozzá főleg arra a levelezésre támaszkodva, amelyet Kner azzal a filozófus, művészettörténész és református lelkész Fülep Lajossal folytatott, aki oly sok magyar tehetséget állított megfelelő pályára. A könyvművésznek oly oldalát láthatjuk, amelyből akár közgazdászra is gondolhatnánk, vagy a magyar sorson Széphalom és Sátoraljaújhely között töprengő új Kazinczyra. Csak egyetlen kiragadott fél mondat, amelyben előnytelen külkereskedelmünket fájjalja: „a nyugati árucserre során 8-10 vagy még több magyar agrárnapszámot cserélünk egy-egy nyugati napszámra.” Mennyi ilyen új Kazinczy elkelt volna az utóbbi néhány évtized magyar gazdasági életében! És egy másik, ugyancsak Kazinczyra emlékeztető mondat: „Én abban, hogy a magyarságra itt szükség van, és hogy nem pusztulhat el soha, változatlanul hiszek, legfeljebb a magam és családom közelebbi sorsa az, ami bizonytalan.”

Megkülönböztetett figyelmet érdemel a Kner-család könyvművész tagjának, egyben a kötet szerkesztőjének, Haiman Györgynek „A nevelő és tanító” című esszéje. Mint írja, érettségi után került nyomdász-inasként Gyomára, ahol Kner Imre mindenkit szívesen tanított. És taníttatott, mert gyermekeit is mind különböző városokba küldte, hogy elvégezzék a gimnáziumot. És küldözte utánuk leveleit, amelyek — így Haiman — nagybecsű darabjai lesznek a magyar neveléstörténetnek, de akár a szülői helytállásnak, ha egyszer nyilvánosságra kerülnek. Sok mindent idézhetnénk e tanulmányból, de talán Kner Imre egyetlen mondatát írjuk ide az első világháború utáni nehéz időkből: „Egyetlen életlehetőségünk, élethez való jogcímünk az lehet a kelet-európai versenyben, ha komoly kvalitásokkal vehetjük fel a versenyt, ha nemesebb, jobb, művészibb terméket tudunk szállítani, amelyekért szívesen fizet bárki magasabb árat, mint a tömegcikkéért.”

E recenzió keretei között — háládatlanul — már csak röviden említhetjük Kner Zsuzsa „Édesapám-ról” szóló előadását, amely akkor hangozott el, amikor a békéscsabai gimnázium felvette atyja nevét, továbbá Erdész Ádám főlevéltárosnak a Kner-levelekről írt, a kor lelkét, pontosabban lelketlenségét tükröző beszámolóját, végül Hudák Julianna muzeológus tájékoztatóját hazánk egyetlen nyomdaipari múzeumáról. Van-e a recenzens a mulasztásaira *mentség*? E szónál említsük meg, hogy a Kner-nyomda egyik legsikeresebb alkotása Tótfalusi Kis Miklós 1698-ból származó „Mentség” című művének 1940-ben történt újra megjelenítése.

A jól sikerült képekből álló gazdag anyagot pontos időrendi tábla zárja. Minden bibliofilnek érdemes nemcsak kézbe vennie, de dédelgetnie is ezt a könyvet, és elgondolkodnia Kner Imre 1919-ben papírra vetett panaszkodásán: „Itt elveszett értékeket kell újra pótolni. Elveszett a régi műhelyek műhelykultúrája, s ez azt jelenti, hogy elveszett az a sok könyvből meg nem szereshető apró fogás, amely végeredményében minden szakma, minden mesterség legértékesebb kincsét képezi.”

KELECSÉNYI ÁKOS

Adalékok az RMNy I. kötetéhez. A Bibliotheca Dissidentium című sorozat terveiben szerepel egy Enyedi György munkásságát feldolgozó kötet is. Az unitárius püspök tevékenységére irányuló kutatások közben néhány olyan adatra is akadtam, amelyek érintik az RMNy első kötetét.

RMNy 720. Az RMNy 720 (*Enyedi, Georgius: Responsio ad Michaelis Cserényi de Balázsfalva assertiones scholasticas de sanctissima et individua Trinitate. Claudiopolo, 1593, typ. Heltai.*) alatt számon tartott

munkáról ezt olvashatjuk a kutatási eredmények összefoglalásában: „A mai ismeretek birtokában ennek a hitvitázó iratnak nyomtatott volta egyértelműen nem dönthető el.” Sajnos az RMNy ismertetésébe több kisebb pontatlanság is került, amelyek még rejtélyesebbé tették a művet. Pontatlan Szinyei József munkájára való hivatkozás, mivel nem különbözteti meg Enyedi nyomtatott és kéziratos műveit, hanem csak az unitárius superintendens művei között említi az Unitárius Egyháztörténeti Kéziratra hivatkozva. További pontatlanság az is, hogy Jakab Elek nem említi a Responsiót Enyediről szóló tanulmányában. De említi, hatodik műként sorolja föl a *Keresztény Magvető* RMNy által idézett évfolyamának 236. oldalán. A vitairatnak megvan azonban az eredeti kézirata, amelyet sem Jakab Elek, sem az RMNy írói nem vizsgáltak. A kötetet Enyedi-kódex néven tartja számon a szakirodalom, és Kolozsvárott a volt unitárius kollégium könyvtárában található (Ms. 474). A kódex 253—313. f-án található Enyedi Responsiója. A mű végéhez Enyedi a következő zárómegjegyzést fűzte: „*Cum haec iam absoluissem, et alijs quoque describend[a] tradidissem, significatum mihi est, istas Assertiones a Christiano quoque Francken esse confutatum.*”

A továbbiakban arról ír, hogy Francken feleleteit — már amelyiket megtalálta — összegyűjtötte és leírta saját feleletei után. Egyébként Franckennek erről a művéről tudott a szakirodalom egy Francken által Gerendi Jánoshoz írt leveléből (1584. XII. 29.), de elveszteként kezelte. Francken kis művének részletei tehát megtalálhatók az Enyedi-kódexben. Enyedinek az a megjegyzése, hogy műve befejezése után azt másoknak odaadta, valószínűtlenné teszi, hogy a munka 1593-ban Kolozsvárott megjelent volna. (A kézirat befejezésének dátuma 1593. XII. 24.) Más forrásból pedig valószínűnek látszik, hogy később sem jelent meg nyomtatásban. A kolozsvári unitárius kollégiumnak egy másik kódexe (Ms. 1959) is tartalmazza a vitairat pontos másolatát 1597-es datálással, benne a fent idézett Enyedi megjegyzéssel és Francken tételeivel. Az, hogy 1597-ben még másolták ezt a művet, mégpedig Francken tételeivel együtt szinte teljesen biztosá teszi, hogy nem jelent meg 1597-ig nyomtatásban. Enyedi halála után (1597. XI. 24.) pedig fő művének megjelentetését szorgalmazták az unitáriusok, amely meg is jelent 1598 legvégén vagy 1599 legelején (RMNy 836). Ezek alapján tehát törölnünk kell a 720-as tételt. RMNy 720 Vacat!

A nagyírú unitárius püspök egy másik vitairatában viszont utal egy eddig ismeretlen nyomtatványra. Enyedi hosszas vitába keveredett egykori tanítványával, az unitáriusból reformátussá, majd katolikkussá lett Szivási Jánossal. Vitájuk első szakasza valamikor 1593 őszén kezdődött és 1594 kora tavaszán ért véget. Enyedi egy beszéddel válaszolt Szilvási egyik unitáriusokat támadó prédikációjára. Ezt lefordította latinra, majd egy levél kíséretében elküldte Szilvásinak. Szilvási erre egy Apológiával válaszolt, amely nyomtatásban is megjelent, amint ez kitűnik Enyedi feleletének címéből.

„*Defensio concionis Georgij [Eniedini] adversus Apologia[m] [Johannis Szilvasii] eam edita[vit?]*” A Defensio elején Enyedi arról ír, hogy gondolkozott, hogy írjon-e választ az Apológiára, „... *sed quia iam publicata et multis est lecta* ...” válaszolt rá. Ezek alapján feltételezhetjük, hogy Szilvási Apológiája megjelent nyomtatásban.

RMNy 746A <Szilvási János: Apologia. In Transsylvania, 1594 sine typ.>

Református vitairat. — A vitairat részletei megtalálhatók az Enyedi-kódexben.

RMNy 694 Az RMNy 694 tételszám alatt Gismunda és Gisquardus históriájának Manlius-féle monyorókereki kiadása található. Az RMNy valószínűsíti, hogy ez a kiadás a széphistória ún. „hosszabb” változatához tartozott. A széphistória variánsainak vizsgálata során nyilvánvalóvá vált, hogy az ún. Széll Farkas-kódex (Stoll 63.) másolója előtt ez a monyorókereki kiadás feküdt, mivel a kódexben található magyar cím és az RMNy-ben feltüntetett hitelesnek látszó cím megegyezik és különbözik az összes többi variáns címétől. Ezek alapján bizonyos, hogy a Manlius-féle Gismunda kiadás a széphistória „hosszabb” változatához tartozott és tartalmazta a kolozsvári kiadásban (RMNy 514) is megtalálható prózai magyarázatot is. Textológiai érvekkel — amelyektől itt eltekinthetünk — valószínűsíthető, hogy a monyorókereki kiadás nem közvetlenül az 1582-es kolozsvári kiadásról készült, hanem valamelyik azt megelőző variánsról.

RMNy 586A. Lukács László már közölte azt a levelet, amelyben a jezsuita M. Milanesi beszámolt egy nyomtatott unitárius katekizmusról. (*Monumenta antiquae Hungariae. II. (1580—1586)*. Romae, 1976. 901—907. p.) A levelet 1586. április 29-én akarta elküldeni Vilnában tartózkodó rendtársához, Adam Brockhoz. A városban dühöngő pestis miatt azonban valószínűleg csak május vége felé tudta útjára indítani. A levél utóiratában beszámolt a május 18-án vasárnap történt eseményekről, amikor egy villám belesapott a kolozsvári unitárius templom tornyába. A nyomtatványra vonatkozó rész a következő:

„La domenica de 18 di maggio un Demetrio (Hunyadi Demeter) arriano essecrabile, usurpatore del nome episcopale, haveva fatta quella mattina una scelerata predica contro la divinità di Christo, il papa e suoi papisti. Et mentre al mezzogiorno un suo vicario esponeva al popolo alcun passo d'un suo *diabolico Katechismo, stampato di pochi giorni addietro*, in riferire che la SS. Trinità era un insogno, una bagatella, una inventione papistica . . .” (906. p.)

Lukács a következő jegyzetét fűzi hozzá: „Catechismus Demetrii Hunyadi apud Szabó Károly, Régi Magyar Könyvtár non recensetur.” (uo.)

Véleményem szerint nem dönthető el ilyen egyértelműen, hogy Hunyadi Demeter írta volna a katekizmust. A második unitárius superintendens művei között nem tart számon semmilyen hasonló jellegű írást az unitárius egyháztörténeti szakirodalom. Bizonyos azonban, hogy az erdélyi unitáriusoknak szükségük volt katekizmusra, de nem tudjuk biztosan, hogy miképpen oldották meg a hiány pótlását. Elképzelhető, hogy önálló művet írtak, de elképzelhető az is, hogy lengyel hittestvéreiktől vették át. Mivel a szerző nem állapítható meg egyértelműen, javasolom, hogy így kerüljön az RMNy-ba: *RMNy 586A* <Catechismus. Claudiopoli, 1586 typ. Heltai.> XVI. századi adat alapján feltételezhető. — Unitárius katekizmus.

KÁLDOS JÁNOS

Ars Hungarica. 1989. 1. szám. 1973 óta jelenik meg az *Ars Hungarica*, az Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának a közlönye. Eddig nem közölt könyvtárügyi írásokat, most viszont az 1989. évi első számát teljes egészében az 1987 novemberében a kódexek feltárásával, megóvásával foglalkozó tanácskozásnak szentelte és az elhangzott előadásokat 21 cikkben ismerteti.

Csapodi Csaba feleségével együtt összegyűjtötte az 1526 előtt Magyarországon olvasott irodalomra vonatkozó adatokat. Munkájuk első része — 1823 korunkra maradt mű számbavétele — már megjelent. Felsorol minden olyan hazai és külföldi könyvtárban őrzött kódexet és könyvet, amelyről megállapítható, hogy egykor hazánkban használták.

Az egyházi gyűjteményeinkben ma is őrzött kódexekről — Szelestei N. László beszámolója szerint — olyan katalógus készül, amelyik részletesen leírja minden, kötésre, vízjelre, írásra, provenienciára stb. vonatkozó jellegetességüket.

Körmendy Kinga az esztergomi könyvgyűjtemények jelenlegi állományát a 16. századival hasonlítja össze. Ezzel adatszerűen is érkezteti azt az amúgy is tudott tényt, hogy a török fenntarthatóság milyen magas színvonalú gazdasági és szellemi kultúrát semmisített meg.

A kódexek tartalmával három tanulmány foglalkozik. Török József a mise-oratóiák összehasonlítása révén határozza meg, hogy középkori egyházaink milyen kapcsolatban álltak egymással és a nyugati egyházakkal. Veszprémy László Árpád-kori liturgikus könyveink kalendáriumaiban a helyi szentek tiszteletét vizsgálja. Ennek révén jut fontos adatokhoz a kódexek eredetére és szövegük származási helyére vonatkozólag. Holl Béla két 14. században írt domonkos missálé eredetére, keletkezési helyére keres választ. Négy sequentia magyarországi eredetű, s ebből három 1300 táján keletkezett.

A művészet- és műveléstörténet kutatóit a kódikológia megállapításai közül leginkább a kéziratok keletkezési és őrzési helye érdekli. Ezért fontos a proveniencia és a possessor fogalmának pontos meghatározása. A feltett körkérdésre — ki mit ért ezen — kilenc kutató adott választ és bizony a válaszok nem teljesen azonosak.

Sarbak Gábor az eredetmeghatározáshoz a paleográfiát hívja segítségül és azt latolgatja, hogy a nemzetközi paleográfiai tapasztalatokból mit tudunk hasznosítani. Egyben rámutat a magyar paleográfiai irodalom hiányosságaira. Szendrei Janka ebben a kérdésben a hangjegyrész szerepére utal, Dobszay László pedig a középkori liturgikus kódexek keletkezési helyének meghatározásánál a liturgiának ad elsőbbséget.

Madás Edit a Pozsonyból a Központi Szemináriumba került kódextöredék-csoport vizsgálja, és az ezzel kapcsolatos kérdéseket próbálja tisztázni. J. Fodor Adrienne az Egyetemi Könyvtárban a nagyszombati rendházból származó kódextöredékek eredetét kutatja és valószínűvé teszi, hogy a jezsuiták a 17. század első felében Nagyszombatban külön könyvkötő műhelyt rendeztek be. Wehli Tünde számos,

jórészt ugyancsak az Egyetemi Könyvtár anyagából kiválasztott példával szemlélteti a töredékkutatás művészettörténeti jelentőségét.

Öt előadás foglalkozik a kötésekkel és restaurálásukkal. A proveniencia és a kötés kapcsolatairól, a kötések kutatásának céljáról, módszereiről és lehetőségeiről szóló beszámoló felkért előadója Sz. Koroknay Éva lett volna, de elhunytja miatt tanulmányát Boross Klára öntötte végleges formába.

Kutatóink Rozsondai Marianne megállapítása szerint szép eredményeket értek el a gótikus és reneszánsz kötések kutatásában, de még sok a nyitott kérdés. A pontos rendszerezéshez és a műhelyek azonosításához szükséges a díszítőelemek teljes repertóriumának összeállítása.

A kódexek és kötések restaurálása tekintetében még ma sincs biztos módszer. Szalai Veronika előadása figyelmeztet R. Reed megállapítására: a pergamen annyira sajátos tulajdonságú anyag, hogy még a vele dolgozó szakemberek tapasztalatait sem lehet teljes egészében átvenni. Beöthyné Kozocsa Ildikó az illuminált kódexek restaurálásának hazai lehetőségeit mutatja be.

A konferencia két újonnan felfedezett dokumentumról is tájékoztat. Veszprémy László egy, az Árpád-kor végén készült, jelenleg Assisiben őrzött ferences kéziratról ad hírt, Vizelety András pedig a Topkapi Szeráj könyvtárában levő, 1360 körül Magyarországon készült, s általa „Istambuli antifonálé”-nak elnevezett kódexről. Ez utóbbiról még nem áll rendelkezésünkre teljes mikrofilm, s így több kérdésre, például a készülési helynek pontos meghatározására még várni kell. A benne levő iniciálékát azonban Wehli Tünde részletesen leírja.

Az 1987-ben tartott kongresszus s az *Ars Hungarica*-ban megjelent beszámolók jelentős mértékben elő tudják segíteni a magyar művészet- és művelődéstörténet kutatását. Mindegyik írásról készült német nyelvű kivonat s ezek olyan részletesek, hogy belőlük az általuk tárgyalt problémákat a magyarul nem beszélők is jól megismerhetik.

VÉRTESY MIKLÓS

BIBLIOGRÁFIA

A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvkötészeti szakirodalom 1989-ben

Rövidítések:

- Anschluss-München 1938—1988 = Anschluss-München 1938. Tudományos tanácskozás. Szerkesztette NÉMETH István 1988. szeptember 1—2. Bp. 1988, MSZMP Politikai Főiskola
- Kvt = Könyvtáros
- MG = Magyar Grafika
- MKsz = Magyar Könyvszemle
- A Nemzetközi = A Nemzetközi Munkásmozgalom Történeteiből Évkönyv 1989
- Számmer nyomdától... = Számmer nyomdától a Vörösmarty Nyomdáig. Szerkesztette Mekis János. Székesfehérvár Vörösmarty Nyomda 1989
- Térképtudományi Tanulmányok = Térképtudományi Tanulmányok. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Térképtudományi Tanszékének évkönyve

Általános és elvi kérdések

- CSAPODI Csaba: Az 1526 előtt Magyarországon használt és nyomtatott könyvekre vonatkozó adatok gyűjtése = Ars Hungarica 1989. 1. 3—4.
- FEKETE Csaba: A debreceni református kollégium Antiqua-Katalógusa. Előzetes beszámoló a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárában őrzött, 1601 előtti nyomtatványok példány szerinti leírásáról = Könyv és Könyvtár 15. 1987. 7—26.
- GALAMB Györgyné—VARGA Ildikó: Példatár régi könyvek formai feltáráshoz. Bp. 1989, OSzK-KMK. 125 p.
- LISZTES László: Beszámoló a 2. Országos Bibliográfiai Értekezlet előkészítéséről = MKsz 1989. 4. 410—411.

Bibliográfiák, katalógusok, repertóriumok

- ANTALINÉ HUJTER Szilvia: A Kisalföldi Könyvtáros 1958—1986. Repertórium. = Kisalföldi Könyvtáros 1988. 1—2. 1—70.
- CSAPODI Csaba—CSAPODINÉ Gárdonyi Klára: Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt I. Főnnmaradt kötetek 1. A—J. Bp. 1988, MTA Könyvtára. 447 p. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 23.)
- DÖRNYEI Sándor—V. ECSEDY Judit—PAVERCSIK Ilona: A magyarországi iskolai értesítők bibliográfiája. XVIII. századi érdemsorozatok. Bp. 1989. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. 213 p.
- HELTAI János: A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtártörténeti szakirodalom 1988-ban = MKsz 1989. 4. 419—427.
- KÖSZEGFALVI Ferenc: Hódmezővásárhelyi pótlások a Csongrád megyei sajtóbibliográfiához = MKsz 1989. 2. 207—215.
- LAKATOS Éva: Magyar irodalmi folyóiratok. Székely Közélet — Tábortűz. Bp. 1988, 2411—

2715. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetek A. sorozat 27—30.)
- LETT Miklós: A Magyar Tanácsköztársaság sajtó- és könyvanyagának adattára. Bp. 1988, MSZMP KB Párttörténeti Intézet, V. 187 p. ill.
- PAVERCSIK Iлона (ed.)—BAYER Lászlóné, FAJCSÉK Magda, KOMJÁTHY Miklósné, P. VÁSÁRHELYI Judit, V. ECSEDY Judit: Magyarország bibliographiája 1712—1860. VII. pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712—1860 c. művéhez. 1701—1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok. Budapest Országos Széchényi Könyvtár 1989, 570 p.
- PESTI Ernő: Az Est-lapok 1920—1939. Repertórium (4.) 1934—1936. Bp. 1988, Petőfi Irodalmi Múzeum, 538 p.
- PESTI Ernő: Az Est-Lapok 1920—1939. Repertórium (5.) 1937—1939. Budapest 1988, Petőfi Irodalmi Múzeum, 427 p.
- SASI Margit: Általános iskolai tankönyvek. 1945—1948. Bp. 1989, OPKM. V. 54 p. (Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum kiadványai. Kötetkatalógusok.)
- SASI Margit: Líceumi tankönyvek 1945—1948. Bp. 1989, OPKM. IV, 21 p. (Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum kiadványai. Kötetkatalógusok.)
- SASI Margit: Polgári iskolai tankönyvek 1945—1948. Bp. 1989, OPKM. V, 27 p. (Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum kiadványai. Kötetkatalógusok.)
- SASI Margit: Szakközépiskolai tankönyvek 1945—1948. Bp. 1989, OPKM. IV, 27 p. (Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum kiadványai. Kötetkatalógusok.)
- SAÁD József: Magyar Szemle. Repertórium és tartalom elemzés. Budapest 1989, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár — Eötvös Loránd Tudomány Egyetem. (2 db) 223 + 191 p. (Magyar szociológia történeti füzetek 3.)
- SPÁNYI Balászné: Régi és ritka könyveink. A könyvtár 1800 előtt megjelent könyveinek jegyzéke. Budapest Műszaki Egyetem Központi Könyvtára. Bp. 1988, BME Központi Könyvtára. 81 p.
- Statisztikai Szemle. Repertórium 1983—1987 = Statisztikai Szemle 1989. 8—9. szám melléklete 40 p.
- TÓTHPÁL Józsefné: Gimnáziumi tankönyvek, 1945—1948. Bp. 1989, OPKM. IV, 45 p. (Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum kiadványai. Kötetkatalógusok.)
- VANCISISIN Iлона: Szabolcsi tanító 1922—1944. Repertórium. Nyiregyháza 1987, Móricz Múzeum és Városi Könyvtár. XIV, 131 p.

Cenzúratörténet

- FÜLDESI Ferenc: Adalék a „Debreceni Biblia” történetéhez = MKsz 1989. 1. 72—75. (Komáromi Csipkés György Bibliája.)
- KÖNCZÖL Csaba: A cenzúra aranykora 1917—1985. = Kritika 1989. 12. 38—41.
- MÁTRAHÁZI Zsuzsa: A (volt) főcenzor olvasókönyve. = A Könyv 1989. 2. 9—22. (Interjú Lukácsy Sándorral.)
- TAMÁS Pál: Vázlat a szovjet orosz szemizdatról. = Jelkép 1989. 3. 34—38.

Papírtörténet

- BALÁZS József: A diósgyőri papírmalom alapítója. = A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 24. 1986. 69—70.
- BORSA Gedeon: Hess nyomtatványainak papírja és kötése. = MKsz 1989. 1—19 p. ill.
- KONCZ Pál: Papírmalmok Veszprém megyében 1729—1851. = MG 1989. 6. 28—29.
- KONCZ Pál: Sóllyi papírmalom 1790—1851. Bp. 1989, Papíripari Hagyományok Védelmét Szerző Bizottság. 56, 4 p. [18] t., ill.

Nyomdatörténet

Több évszázadot érintő művek

ARANY MAGYAR Zsuzsa: A régi nyomdászat története Fejér megyében = Számmer Nyomdától... 13—85.

DANÓCZI Balázs: A veszprémi nyomdászat kétszáz éve = MG 1989. 4. 55—58. ill.

NAGY Éva: A pannon táj könyvművészete a XVI—XIX. században = Vasi Szemle 1989. 3. 418—424. (Nyomdák és könyvkötő műhelyek)

PETŐCZ Károly: A Dobay-Nyomda (Gyula) betűminta könyve. Békéscsaba—Gyoma 1989, Kner Nyomda. 100+82 p. ill. (A Kner Nyomdaipari Múzeum 14. és 15. füzete)

SZABÓ Ferenc: A békési Drechsel Nyomda történetének vázlata, 1895—1920 + PETŐCZ Károly: Drechsel Géza nyomdájának mintakönyve. Békéscsaba 1989, Kner nyomda. 64 p. + 32 t. ill. (A Kner Nyomdaipari Múzeum 13. füzete)

TORDA István: A három Trattner = A Könyv 1989. 2. 105—114. ill. (Trattner János Tamás, Trattner Mátyas, ifjabb Trattner János Tamás)

15. század

BENCSIK Gábor: Gutenberg, a vállalkozó = A Könyv 1989. 3. 9—13.

BENCSIK Gábor: A nyomtatott könyv tömegtermelésének kezdetei = A Könyv 1989. 2. 123—126.

BORSA Gedeon: A hazai könyvnyomtatás megalapítása = MKsz 1989. 4. 338—354.

BORSA Gedeon: Milyen műhelye lehetett Hessnek Budán? = MKsz 1989. 3. 237—246.

16. század

AUGUSTINUS, Aurelius: Szent Ágoston doctornac elmelkedő magan beszellő es naponkent valo imadságit magyarra fordita Peechi Lukach Nagyszombatba MD XCI. Editio facsimile. A kísérő tanulmányt írta URAI Piroska. Bp. 1988, MTA Irodalomtudományi Intézete. (16), 181, (7) + 62 p. Bibliotheca Hungarica Antiqua XVII.)

⁴De falsa et vera unius Dei Patris, Filii et Spiritus Sancti cognitione libri duo. Albae Juliae 1568. Editio facsimile. Introduced by Antal PIRNÁT. Nieuwkoop: De Graaf — Bp. 1988, Akadémiai Kiadó. LXXVI, 393 p. (Bibliotheca Unitarium. Volume II)

HONTERUS Johannes: Rudimenta Cosmographica. Coronae 1542. Editio facsimile. A kísérő tanulmányokat írták Bartha Lajos, Klinghammer István, Stegena Lajos. = Térképtudományi Tanulmányok... 10. kötet 1987. (88) + 45 p.

JÁNOSY István: Sylvester János. Dráma. = Életünk. 1989. 1—2. 19—44.

KARÁCSONYI Béla—MONOK István—ÖTVÖS Péter: Sylvester János saját kezű számlája 1544-ből = MKsz 1989. 1. 71—72.

SMIDT Erzsébet: Adalékok a bázeli Frobenius nyomda kiadványaihoz = Vasi Szemle 1989. 3. 425—428.

SZLATKY Mária: Az első magyar nyelvű nyomtatott orvosi könyv négy évszázados jubileuma = Orvosi Hetilap 1989. 18. 951—952. (Frankovith Gergely: Hasznos és fölötte szükséges könyv)

VÉRTESY Miklós: Nyomdaalapító írók = Könyvtáros 1989. 7. 421—426.

WERBŐCZY István: Decem divinorum praeceptorum libellus. Viennae 1524. Editio facsimile. A kísérő tanulmányt írta KULCSÁR Péter és SZÉPHELYI F. György. Bp. 1988, MTA Irodalomtudományi Intézete. Akadémiai Kiadó. + (32) + 47 p.

17. század

ifj. BARTHA Lajos: Hevenes Gábor és Magyarország első zsebatlasza = Évfordulóink a műszaki és természettudományokban 1989. 41—45. ill. (Voigt, Leopold. Bécs)

V. ECSEDY Judit: Az Elzevierek nyomdászjegye Magyarországon = MKsz 1989. 2. 126—145. ill.

V. ECSEDY Judit: Szenci Kertész Ábrahám ismeretlen nyomtatványai = MKsz 1989. 1. 20—47. ill.

HOLL Béla: Adalékok a nagyszombati egyetem első kiadványaihoz = MKsz 1989. 2. 183—192.

SIPOS Gábor: Misztótfalusi Kiss Miklós betűhagyatéka a kolozsvári református nyomdában = Könyv és Könyvtár 15. 1987. 77—87.

SMIDT Erzsébet: A Smidt Múzeum „Elzevirjei” = Vasi Szemle 1989. 1. 106—111. ill.

STOLL Béla: Egy ismeretlen kolozsvári nyomtatvány 1601-ből = MKsz 1989. 4. 385—390.

19. század

BÁTYAI Jenő: Engel Lajos emlékezete = Szegedi Könyvtári Műhely 1987—1989. 1—4. 132—133.

- JÁNOSKA Antal: Az Első Magyar Kártyagyár Rt. története (1869—1896) = MG 1989. 2. 43—45. ill.
- VARGA Sándor: Eisenfels Rudolfról és nyomdájáról = MG 1989. 3. 71—76.
- VARGA Sándor: Emich Gusztáv küzdelme a nyomdért = MG 1989. 4. 60—66.
- VERES László: A miskolci nyomdászat története 2. Csöglei Tóth Lajos nyomdája (1842—1850) = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 24. 1986. 65—77.
20. század
- CSAPÓ Mária: Iratok a Tevan Nyomda államosításának történetéhez = Békési Élet 1989. 3. 319—330.
- FARKAS Gábor: A székesfehérvári nyomdai munkások szervezetei 1902—1949 között = Számmer Nyomdától ... 115—138.
- GYENTI Pál: Új utakon járva 1945—1987 = Számmer nyomdától ... 85—113.
- KÖSZEGFALVI Ferenc: Ady és József Attila nyomdásza. Kurucz János centenariuma. = Délsziget 1989. 41—44. ill.
- MURÁNYI Gábor: Egy lélek, levelei tükrében. Száz éve született Tevan Andor = A Könyv 1989. 3. 95—110. ill.
- PAPP János: Tevan Andor Bécsi tanulóévei (1907—1909) = Békési Élet 1989. 4. 515—520. ill.
- RÉNYI Péter: Kner Imre, a reformer = Új Írás 1989. 8. 76—88.
- VARGA Sándor: Visszaemlékező: Bródy-Maróti Dóra = A Könyv 1989. 3. 155—161. (Hungária Hirlapnyomda Rt.)

Könyvművészet, illusztráció térképészet

Több évszázadot érintő művek

- CSENDES László — FRISNYÁK Sándor — GYARMATHY Zsigmond — HRENKÓ Pál: Szabolcs-Szatmár megye régi térképeken. Nyíregyháza 1989, Szabolcs-Szatmár Megyei Pedagógiai Intézet. 144 p. ill. (106 térkép)
- FÜLEMILE Ágnes: Viseletábrázolások a 16—17. századi grafikában = Ars Hungarica 1989. 2. 115—132. ill.
- GRÓF László: Carta Hungarica. Térképgyűjtemény 1540—1841. Budapest 1988, Interpress Kiadó, 191 p.
- JANTSITS Gabriella: Zsámboky János arcképei = Orvostörténeti Közlemények 1985. 217—223. ill.
- PAPÓCSI László: A „Földabroszok Magyarországról” című kiállítás megnyitója (Országos Széchényi Könyvtár 1988. július 6.) = Geodézia és Kartográfia 1989. 5. 313—315.
- PATAY Pálné — CENTGRÁF Károly — DANKU György — PLIHÁL Katalin: Földabroszok Magyarországról. Válogatás 400 év térképeiből 1528—1900. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása a Budavári Palotában 1989 július-augusztus. Budapest 1989, Országos Széchényi Könyvtár. 71 p. ill.
- RÓZSA György: Thesenblätter mit ungarischen Beziehungen = Acta Historiae artium Academiae Scientiarum Hungaricae 1987/88. 3—4. 257—289. ill.
- SÖPTEI István: „Carta Hungarica” Térképtörténeti állandó kiállítás a Nádasdy Múzeumban = Vasi szemle 1989. 1. 137—139. ill. (Gróf László 1986-ban adományozott gyűjteményeiből.)
16. század
- ifj. BARTHA Lajos: „Égi jelek” egy XVII. századi metszeten = Föld és ég 1989. 2. 46—48. ill. (Ortel, Hieronymus)
- BARTHA Lajos: Honterus élete és tevékenysége = Térképtudományi Tanulmányok 10. kötet 1987, 5—19. ill.
- Ein Pariser Stundenbuch. (Faksimileausgabe des in der Werkstatt von Gillet Hardouyn zu Paris gedruckten und mit kolorierten Holzschnitten geschmückten Stundenbuches aus dem Jahr 1510, aufbewahrt unter der Signatur Ant 76 in der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften in Budapest) + CSAPODI Csaba: Ein Pariser Stundenbuch. Einleitung zur Faksimileausgabe. Budapest 1988 Corvina Kiadó. (184) + (20)
- HONTERUS, Johannes: Rudimenta Cosmographica. Coronae 1542. Editio facsimile = Térképtudományi Tanulmányok 10. kötet melléklete [44] fol.
- HRENKÓ Pál: Magyarország 475 éves térképe = Honismeret 1982. 2. 3—5. (A Lázár térképről)
- KLINGHAMMER István: Atlasz Minor = Térképtu-

- dományi Tanulmányok 10. kötet 1987. 35—45. ill. (Honter, Johann)
- PLIHÁL Katalin: Egy „ismeretlen” Wolfgang Lazius térkép = Geodézia és Kartográfia 1989. 3. 200—203. ill.
- STEGENA Lajos: A Rudimenta Cosmographica = Térképtudományi Tanulmányok 10. kötet 1987. 21—32. ill.
- VIDA Mária: A reneszánsz orvostörténeti munkája, a „Medicorum Philosophorumque Icones.” = Orvostörténeti Közlemények 1985. 181—194. ill.
17. század
- CZEIZEL Endre — SIBELKA PERLEBERG Artúr: Ulysses Aldrovandi 1642-ben kiadott „A torzszülöttek története” című művének ismertetése és értékelése = Orvostörténeti Közlemények 1986. 9—36. ill. (Coriolanus, Johannes Baptista)
- NÉMETH Gábor: Szikszót ábrázoló rézkarcok a XVII. századból = A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 24. 1986. 59—68. ill. (Dilich, Wilhelm)

Könyvkötés-történet

- BEÖTHYNE KOZOCSA Ildikó: Két XIV. századi héber kódex restaurálása — MKsz 1989. 4. 411—418. ill.
- BEÖTHYNE KOZOCSA Ildikó: Történeti könyvkötések és illuminált kódexek restaurálása Magyarországon = Ars Hungarica 1989. 1. 75—82. ill.
- CSENKI Éva: Egy kőszegi könyvkötő műhely története = MG 1989. 5. 31—34. (Ruszke család)
- CSÚZI Enikő: Egy 18. századi, pergamenbe kötött nyomtatvány restaurálása = MG 1989. 4. 67—69. ill.
- KONCZ Pál: Hajdani könyvkötőkről = Horizont 1988. 10—12
- KONCZ Pál: Egy 200 éves könyvkötői biznyságlevél. (Würtzburgi könyvkötő-legény Veszprém-ben kétszáz évvel ezelőtt) = Múzeumi Diárium 1989. 17—19. ill. (Prombacher, Oswald)
- Sz. KOROKNAY Éva—BOROSS Klára: Kötéskutatás Magyarországon — Proveniencia és kötés kapcsolatának tanulságai az Egyetemi Könyvtárban. = Ars Hungarica 1989. 1. 57—61. ill.
- LENTE Zsuzsanna: Egy 1536-ban nyomtatott fatablász könyv restaurálása = MG 1989. 5. 35—37. ill.
- ROZSONDAI Mariann: Magyarországi gótikus és reneszánsz bőrkötések. (Vázlat, a feladatok kijelölése) = Ars Hungarica 1989. 1. 63—67. ill.
- TÚRI-TURGONYI Emese: Egy XVI. századi nyomtatvány restaurálása = MG 1989. 6. 30—33. ill.

Könyvkereskedelem-történet, könyvkiadók története és kiadástörténet

Több évszázadot érintő művek

- M. KONDOR Viktória: A Hornyánszky Nyomda és az Akadémia Könyvkiadása. Budapest 1989, MTA Könyvtára. 203, (4) p. ill. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 22 (97))
- KOVÁCS I. Gábor: Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig. A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata. Bp. 1989, Akadémiai Kiadó. 241 p.
- MÉSZÁROS István: A tankönyvkiadás története Magyarországon. Bp. 1989 Tankönyvkiadó-Dabas Dabasi Nyomda. 183 p. [16] t.
- SZABÓ Kálmán: Az olvasáskultúra demokratizálódása — Az első könyvesboltok és kölesönkönyvtárak Sopronban (1785—1820) = Kisalföldi Könyvtáros 1989. 1. 53—56.
- VARGA Sándor: Könyvvarusok egymás között. A Budapest Főváros Levéltára irataiból = A Könyv 1989. 2. 115—122. (XVIII—XIX. század).
- 16—18. század
- ENYEDI Sándor: Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság történetéhez II. = MKsz 1989. 1. 86—94.
- ENYEDI Sándor: Pápai István levelei Aranka Györgyhöz = MKsz 1989. 4. 404—406.
- ENYEDI Sándor: Schedius Lajos és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság = MKsz 1989. 2. 146—165.
- GÖMÖRI György: Magyar szerzők művei a XVI. századvégi Angliában = GÖMÖRI György: Angol—magyar kapcsolatok a XVI.—XVII. szá-

- zadban. Budapest 1989, Akadémiai Kiadó. 16—21.
- SZLATKY Mária: Magyar nyelvű természettudományos és orvosi irodalom a XVI. században = Orvostörténeti Közlemények 1985. 90—97.
19. század
- GLÁSZ Mónika—SERFŐZŐ Sándor: S. Kende bécsi antikvárius levelei és a Magyar Könyvszemlének szánt kiadatlan cikke 1893—95-ből = MKsz 1989. 4. 407—409.
- KÁROLYI Zsigmond: Korizmicus László, a magyar reformkor elfeledett alakja. = MKsz 1989. 3. 303—307.
- KÓKAY György: Bessenyei György „Der Amerikaner”-ének utóélete = MKsz 1989. 4. 399—404.
- KÓPHÁZI Ferenec: Cisio, naptár, kalendárium = Múzeumi Diárium 1989. 20—22. ill.
- POÓR János: Egy nemesellenes könyv a 19. század elejéről = MKsz 1989. 2. 192—200.
20. század
- A Csokonai Kiadó létrejött: Dokumentumválogatás 1977—1988. Összeállította BÉNYEI Miklós. Debrecen 1989, Debreceni Városi Könyvtár — Csokonai Kiadó. 85 p.
- A Gondolat kiadványai 1971—1988. (Bp.) 1989, Gondolat. 173 p. ill.
- HORVÁTH J. József: Ki tud ma úgy latinul, mint a pinty? = A Könyv 1989. 3. 163—167. ill. (A Mici Mackó latin kiadásai.)
- HUBER Kálmán: A Danubia Könyvkiadó RT története = Baranyai Könyvtáros 1988. 1. 19—21.
- JÁVORI Jenő: Književnost naroda Jugoslavije u Madarskoj. Bibliografija, 1945—1987. Predgovor Stepanović Predrag, statistički podaci Edit Varga. Budimpešta 1988 Udruženje Izdavača i Knjižara Madarske. 57 p.
- A Kriterion műhelyében: Beszélgetések DOMOKOS Gézával a Kriterion Könyvkiadóról. Gyűjtötte és gondozta DÁLNOKI SZABÓ Dénes. Bp. 1988, Kossuth. 217 p. [4] t. ill.
- MÁTRAHÁZI Zsuzsa: Könyvesboltírató a szeretet kórházban = A Könyv 1989. 1. 81—84. (Lukács Mandel Yenni)
- TÜSKÉS Tibor: A szemtanú emlékei. A Jelenkor-Magvető kiadványok története (1960—1976) = A Könyv 1989. 1. 71—79.
- PETŐVÁRI Ágnes: Az Exodus Kiadó = MKsz 1989. 2. 166—175.
- PETŐVÁRI Ágnes: A tankönyvektől a szépirodalomig. A Vörösvári Sokszorosítóipari Kiadóvállalat. = Napjaink 1989. 2. 37—38.
- VARGA Sándor: Visszaemlékező: Rác Zoltán = A Könyv 1989. 1. 85—95. (Könyvexport és -import 1930—1960.)

Sajtótörténet, publicisztika

Több évszázadot érintő művek

- LŐRINCZ Zoltán: Százéves a Protestáns Szemle = Theológiai Szemle 1989. 3. 146—148.
- PETERCSÁK Tivadar: Történelem, politikai propaganda, helyi események a képes levelezőlapokon = A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 27. 1988. 297—320. ill.
- TÖRÉCKZI László: 100 éve indult a Protestáns Szemle = Confessio 13. 1989. 3. 60—72.

17—18. század

- BATÁRI Gyula: Péczeli József és folyóirata a „Mindenes Gyűjtemény” = Évfordulóink a műszaki és természettudományokban 1989. 46—47. ill.
- FORGÁCS Zsuzsa: Francia ellenforradalmi röpiratok gyűjteménye a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban = Tanulmányok a francia for-

radalom történetéből. Szerkesztette Vadász Sándor. Bp. 1989, Kossuth Könyvkiadó. 202—234.

- Mindenes Gyűjtemény (1789—1792). Válogatta, szerkesztette, az előszót és jegyzeteket írta TÓTH László. Tatabánya 1989, Komárom—Esztergom Megyei Tanács 130 (2) p.
- MURÁNYI Lajos: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának két XVII. századi német nyelvű újságleveléről = MKsz 1989. 3. 287—294 ill. (Zenarolla, Paolo)

19. század

- BALOGH Mihály: Lappangó 1848-as kisnyomtatványok egy iskolai könyvtárban = MKsz 1989. 1. 48—60.
- BALOGH Mihály: Újabb adalékok Petőfi követválasztási kudarcához (Lappangó 1848-as kis-

- nyomatványok egy gimnáziumban) = Jászkunság 1989. 1. 80—84.
- BATÁRI Gyula: Idegen nyelvű orvosi folyóiratok szakanyagainak ismertetése a hazai gyógyászati időszaki kiadványokban 1857-ig. = Orvostörténeti Közlemények 1986, 113—119.
- BATÁRI Gyula: Orvosi viták a hazai egészségügyi szakajtóban 1850—1867 között = Forradalom után kiegyezés előtt. A magyar polgárosodás az abszolutizmus korában. Szerkesztette NÉMETH G. Béla. Budapest 1988, Gondolat Kiadó. 517—537.
- DIENES Ottó: Az 1848—49-es forradalom és szabadságharc a korabeli északfrancia sajtóban II. = Somogy 1989. 3. 83—95.
- FRIED István: Haza, állam, nemzet a magyarországi német sajtóban a XIX. század első felében = MKsz 1989. 3. 247—262.
- FRIED István: „Slavica” a magyarországi német nyelvű sajtóban a reformkorban = MKsz 1989. 1. 94—100.
- JEMNITZ János: Labour Leader (1889) = A Nemzetközi... 1989. 146—148.
- MADERTHNER, Wolfgang: A bécsi Arbeiter-Zeitung első évei. (1889—1894.) = A Nemzetközi... 1989. 140—146.
- RÁKÓCZY Rozália: Volt-e a Hadi Lapnak tűzészeti melléklapja 1849-ben = Hadtörténeti Közlemények 1989. 2. 200—207.
- RITTER Aladár: Az első magyar szerkesztő. Emlékezés Kánya Emiliára, a Családi Kör alapítójára. = Jel-kép 1989. 1. 134—139. ill.
- Sárospatoki füzetek. Évnegyedes folyóirat. Szerkesztette ERDELYI János. A kiadást szerkesztette és az utószót írta B. BALSÁI Jolán. Sárospatak 1989 Comenius Tanítóképző Főiskola és BAZ Megyei Levéltár. 61 p.
- SZABÓ G. Zoltán: Petőfi az egykorú horvátországi sajtóban = Életünk 1989. 3. 211—219.
20. század
- BERTÓK László: Bárdosi Németh János bibliográfia. Pécs 1989, Városi Könyvtár. 124 p.
- DOMAHIDY Miklós—CZIGÁNY Lóránt—HORVÁTH Elemér—FERDINANDY György: Emlékek az új Látóhatárról = Kortárs 1989. 11. 109—114.
- 1956 a sajtó tükrében. 1956. október 22—november 5. Szerkesztette IZSÁK Lajos, SZABÓ József. Budapest 1989, Kossuth. 415 p. ill.
- VERESSNÉ KISS Anna: A nagy októberi szocialista forradalom visszhangja a Népszava hasábjain 1917—1919-ben. = 1917—1987. A nagy októberi forradalom tiszteletére rendezett tudományos emlékülés tanulmányai. Szerkesztette MOJZESNÉ SZÉKELY Katalin. Debrecen 1988, Debreceni Akadémiai Bizottság. 53—58.
- HARSÁNYI Iván: Az emigráns „Der Kampf” és az Anschluss—Anschluss—München 1938. Tudományos tanácskozás 1988. szeptember 1—2. Szerkesztette NÉMETH István. Bp. 1988, MSZMP Politikai Főiskola. 115—128.
- HARSÁNYI Iván: Der Sozialistische Kampf. (1938—1940) = A Nemzetközi... 1989, 154—158.
- INDALI György: 1945 előtti munkásmozgalmi vonatkozású szöveges plakátok a Budapest Gyűjtemény állományában = A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve 1983—1984. Budapest 1988, 99—118. ill.
- JAGASICS Béla: Negyvenéves a „Geodézia és Kartográfia” című folyóirat = Geodézia és Kartográfia 1989. 3. 153—157.
- JEMNITZ, János: Az Anschluss az angol, francia és belga szocialista sajtóban = Anschluss—München 1938—1988, 129—139.
- JEMNITZ János: München és a szociáldemokrata sajtó = Anschluss—München 1938—1988, 260—270.
- JEMNITZ János: Socialisme et Lutte de Classe. (1914) = A Nemzetközi... 1989. 148—152.
- KENYERES Zoltán: A „Nyugat” története rövid előadásokban = Új Írás 29. 1989. 2. 3—26.
- KÉRI Piroska: Supka Géza „Literatúra”-ja. Egy elfeledett kultúrtörténeti folyóirat jelentősége és története (1926—1938) = Új Írás 29. 1989. 7. 104—114. ill.
- LACZKÓ András: Egy folyóirat nyolcvan éve. Gyorskép a Nuori Voimáról = Napjaink 1989. 1. 39.
- LENGYEL András: A liberalizmus újjáalapozásának kísérlete. A Szép Szó történetéhez. = Jelenkor 1989. 3. 239—250.
- LENGYEL András: A Szeged története (1920—1925) = MKsz 1989. 4. 369—382.
- LUKÁCS László: Sík Sándor szerkesztői műhelyében = Vigilia 1989. 1. 9—16.
- Magyar Nemzet, 50 év. Emlékkönyv, 1938—1988. Szerkesztette MARTIN József. Bp. 1989, Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat. 336 p. ill.
- MÉSZÖLY Miklós: 40 éves az Új Látóhatár — Életünk 1989. 6. 562—563.
- MONTANELLI Indro: 1956 Budapest, a Corriere della Sera kiküldött tudósítója jelenti Budapest 1989, Transznacionális Radikális Párt. 59 p.
- Most — Punte — Híd. A Tiszatáj kelet-európai szemléiből. Szerkesztette OLASZ Sándor. [Szeged] 1989, Zenit Könyvek. 264 p.

- NAGY László, J.: Il Giornale (1939.) = A Nemzetközi... 1989. 152—154.
- Napról napra: 1956 sajtója. Október 23.—november 4. Válogatta SZALAY Hanna. Bp. 1989, Kolonel. 509 p.
- OTTLYK Ernő: Harminc éves a Theológiai Szemle = Theológiai Szemle 1989. 1. 50—55.
- RÁDICS Károly: Móríz Zsigmond, a Nyugat szerkesztője 1929—1933. Nyíregyháza 1989, Móríz Múzeum és Városi Könyvtár. 401 p.
- RITTER Aladár: A sztálini korszak a korabeli magyar sajtóban. Fejezetek a moszkvai koncepciós perekből. = Jel-kép 1989. 4. 115—125.
- SZABÓ Ferenc: A vásárhelyi folyóiratkiadás hagyományai és megújulása. Jegyzetek a „Juss” első évfolyama után. = Békési Élet 1989. 2. 225—228.
- SZAKOLCZAY Lajos: Egy nemzedék nagykorúvá válása. Az Új Látóhatár egyik vitájához = Kortárs 1989. 11. 103—108.
- 100%, Irodalmi és Művészeti Kultúrszemle. 1927—1928. Sajtó alá rendezte SZABÓ Ágnes. Bp. Kossuth Könyvkiadó. 1987, 368 p. ill. (Editio facsimile)
- SZŐKE Domokos: Az értelmiség ifjúság progresszív mozgalmainak megítélése a konzervatív Magyar Szemlében = Félévszázad múltán a Márciusi Frontról. Szerkesztette Pintér István. Bp. 1989, Reform Lap- és Könyvkiadó Részvénytársaság 144—161.
- SZŐKE Domokos: Szekfű Gyula és a Magyar Szemle irányváltása a 30-as évek elején = Magyar Történelmi Tanulmányok 21. 1988. 57—77.
- VÉRTESY Miklós: „MuZi-MoZi”. Könyvtáros humor 1913-ban. = Könyvtáros, 1989. 5. 299—300. (Az Országos Széchényi Könyvtár vicclapja.)
- ZIMONYI Zoltán: Helikon Fonyódon. Az irodalmi folyóiratok szerepe a szellemi életben. = ZIMONYI Zoltán: Öt közelkép. Tanulmányok. Miskolc 1989, 147—166.
- ZIMONYI Zoltán: Visszapillantás. A Napjaink versrovata 1962—1977 = ZIMONYI Zoltán: Öt közelkép. Tanulmány. Miskolc 1989, 167—181.

Könyvtártörténet

Elvi kérdések

- BÉNYEI Miklós: A könyvtártörténetírás problémái, különös tekintettel a helyismereti munkára. Módszertani tanácsadó. Szombathely 1988, Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár. 59 p.

Több évszázadot érintő művek

- BENCZIKNÉ NEMESHÁZI Erzsébet: Száz éve kezdődött Móron = Kvt 1989. 5. 291—298.
- FRÁTER János: Az MTA Könyvtári Bizottságának iratai 1866—1949. Budapest 1988, MTA Könyvtára. 146 p. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei)
- GUNDA Klára: Kalauz. Készült a komáromi történelmi könyvtár látogatói számára = Komárom Megyei Könyvtáros 1989. 2. 34—49. ill.
- GÜNTNER Anita: Az Országos Rabbiképző Intézet könyvtárának története 1945-ig. = Kvt. 1989. 10. 603—609.
- HARASZTI Erika Ágnes: A Kisfaludy Megyei Könyvtár Milkovich-Zámory különgyűjteménye = Kisalföldi Könyvtáros 1989. 1. 57—60.
- KÖRMENDY Kinga: Középkori esztergomi könyvgyűjtemények = Ars Hungarica 1989. 1. 41—46.
- KÖVY Zsolt: A könyvtár különgyűjteményei = A Pápai Református Gyűjtemény. Szerkesztette KÖVY Zsolt. Pápa 1987, A Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei. 45—71.
- OJTOZI Eszter: Die ausländischen Frühdrucke und ihre Possessoren in der Universitätsbibliothek zu Debrecen. Debrecen 1989, KLTE Könyvtára. 234 p. + 58 t. ill.
- OJTOZI Eszter—KÁRPÁTI László: Cirillbetűs könyvek Miskolcon, Nyíregyházán és a Pálos Könyvtárban = Könyv és Könyvtár 15. 1987. 139—175. ill.
- RÓZSA György: „A történetileg kialakult gyűjtemények és a legkorszerűbb technológia ötvöztetésével...” = Magyar Tudomány 1989. 2. 115—117. (A MTA Könyvtáráról)
- VÉGH Ferenc: 140 éve alapították a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárát = Műszaki Egyetemi Könyvtáros 1988. 2. 1—5.
- VEKERDI László: Egy könyvtár otthonai, eredményei és gondjai = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás 1989. 4. 147—153. ill. (Az MTA Könyvtára)
- ŽBIKOWSKA-MIGOŃ, Anna: Joachim Lelewel (1786—1861), a lengyel bibliológia klasszikusa = MKsz 1989. 3. 263—276.

15—18. század

- J. FODOR Adrienne: A nagyszombati jezsuiták könyveiről lefejtett kódextöredékek = *Ars Hungarica* 1989. 1. 51—56.
- LE CALLOC' H, Bernard—BATÁRI Gyula: Kőrösi Csoma Sándor, a Bengáliai Ázsiai Társaság Könyvtárosa = *MKsz* 1989. 3. 299—305.
- MADAS Edit: Adalékok a Központi Szeminárium Pozsonyból származó kódextöredékeinek vizsgálatához = *Ars Hungarica* 1989. 1. 47—50.
- POGÁNY György: A császlói és a kaplonyi egyház 1444-es könyvjegyzékéről. = *MKsz* 1989. 3. 277.
- SZABÓ György: Torkos Jakab püspök kanonikavitációjának könyv- és esztörténeti tanulságai = *MKsz* 1989. 4. 391—399.

19. század

- BODA Miklós: Szepesy Ignác öröksége = *Baranyai Könyvtáros* 1989. 1. 30—33. ill.
- JAKÓ Zsigmond: Ipolyi Arnold és a Konstantinápolyba került korvinnak megtalálása = *MKsz* 1989. 2. 200—205.
- GAZDAG István: Az első nyilvános olvasóterem Debrecenben = *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 1986. 519—528.
- KAPRONCZAY Katalin: A Budapesti Kir. Orvosegylet könyvtárának története = *Orvosi Hetilap* 1988. 40. 2149—2151.
- REISZ László: Egyetemi könyvtárak a dualizmus idején = *Statisztikai Szemle* 1989. 6. 620—632.

20. század

- FUTALA Tibor: A műszaki tájékoztatás és könyvtárügy múltja, jelene és jövője = *Tudományos és műszaki tájékoztatás* 1989. 11. 467—472.
- HEGEDŰS Béla: A Jókai- és a helyismereti gyűjtemény a komáromi Jókai Mór Városi Könyvtárban = *Komárom Megyei Könyvtáros* 1988. 2. 25—32.
- JURKOVICS János: Kétszer is a nulláról. Könyvtár-alapítók Tószegen = *Együtt* 1988. 1—2. 79—83.
- KLINDA Mária: Pótlások a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 1712 előtti régi magyarországi nyomtatványainak jegyzékéhez = *A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve* 1983—1984. Budapest 1988. 87—88.
- MÓNUS Imre: A győri MÉMOSz-könyvtár állománya és olvasói = *MKsz* 1989. 3. 307—312.
- SIMON Gizella: Levelek ezerkilencszázötvennégyből, avagy a kétszintű igazgatás kezdetei = *Kvt* 1989. 9. 548—553; II. rész 10. 618—622.
- SZELESTEI N. László: Magyarországi egyházi könyvtárakban őrzött kódexek = *Ars Hungarica* 1989. 1. 5—9.
- TAPOLCAINÉ SÁRAY-SZABÓ Éva: Bemutatkozik a József Attila Megyei Könyvtár Helyismereti Gyűjteménye = *Komárom Megyei Könyvtáros* 1987. 3. 29—38.
- TÓTH Róbert: Dienes László életútja = *Kvt* 1989. 6. 357—359.
- VARGA Lajos: A váci Egyházmegyei Könyvtár = *Pest Megyei Könyvtáros* 1988. 2. 14—20.

Bibliofília, könyvgyűjtés, ex librisek

Több évszázadot érintő művek

- KELECSÉNYI Gábor: Magyar bibliofilek. Meditáció egy könyv születéséről = *Olvasó Nép* 1989. 3. 88—94.
- KEVEHÁZI Katalin—MONOK István: Egy Sleidanus-kötet története. Adalék Lőcse művelődéstörténetéhez és a tizenöt éves háború eseményeihez = *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* 1988. 151—163.
- VILMON Gyuláné: Egy erdélyi könyvgyűjtő orvoscsalád. (A Patakiak gyűjteményének sorsa.) = *Orvosi Hetilap* 1989. 2. 89—91.

16—19. század.

- ALBINA, L. L.: Az író és könyvtára. Fordította Rónai Gábor = *Helikon* 1989. 2. 243—254. (Voltaire)
- BENCSIK Gábor: Klasszikusok évjáraedékért. Gróf Reviczky Károly (1736—1793) könyvtáráról. = *A Könyv* 1989. 1. 134—136.
- JANKOVICS József: Apponyi Balázs könyveddikái = *MKsz* 1989. 3. 278—283.
- GÖMÖRI György: Ifj. Köleséri Sámuel levelei Sir Hans Sloane-hoz = *MKsz* 1989. 3. 283—287.
- RÁSZLAI Tibor: „A könyv és kép szerető” *Kazinczy* = *A Könyv* 1989. 1. 125—129.

SZÖNYI György Endre: Sir Walter Raleigh könyvtára és magyar vonatkozású könyvei = MKsz 1989. 2. 177—182.

20. század

HORVÁTH Hilda: A XX. sz. elején készült magyar ex librisek tematikai csoportosításának lehetőségei. 5. Tájébrázolások és tájképek. 6. Állatok és keveréklények. 7. Növények az ex libriseken = Kisgrafika 1989. 1—2. 20—31; 3. 17—19. ill.
SZ. KÜRTI Katalin: Vadász Endre (1901—1944) debreceni éveit és könyvjegyeit = Könyv és Könyvtár 15. 1987. 111—127.

SZABÓ Ernő, P.: Erdélyi ex librisek = A Könyv 1988. 3. 121—128.

SZABÓ Ernő, P.: Európai utazások Csernus Tiborral = A Könyv 1989. 3. 111—119. ill.

SZÍJ Rezső: Dedikált könyveim a gyűjteményben. Csorna 1988. Városi Tanács. 147 p. (A Csornai Szij Rezső—Kovács Rózsa Művészeti Gyűjtemény kiadványai)

SZÍJ Rezső: Mata János. (1907—1944.) = Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1986. 405—481. ill.

Olvasástörténet

KACZIÁN János: Olvasókörök Tolna megyében = Tolna Megyei Könyvtáros 1988. 1—2. 46—54.

KATONA Sándor: A Makó Békési úti Olvasókör működésének 50 éve. = Csongrád Megyei Honismereti Híradó 1988. 99—105.

MARTON Istvánné: Olvasókörök és egyesületek Mindszenten = Csongrád Megyei Könyvtáros 1989. 1—2. 71—74. ill.

MURÁNYI Lajos: Adalékok a reformkori Fejér megye olvasáskultúrájához = Fejér Megyei Könyvtáros 1989. 2. 37—48. ill.

PLESKONICS András: Adatok, képek és dokumentumok a Pusztaföldvári olvasókör 100 éves történetéből (1880—1980) = Könyvtári Jegyzések 1989. Különszám 1 + [152] p.

POZSONYI József: Közösségi élet a balmazújvárosi olvasó-népkörökben = Társadalmi Szemle 1988. 2. 57—65.

UDVARDY József: A hittudományi főiskolák olvasóiskoláinak szerepe a reformkorban = Katolikus Egyháztörténeti Konferencia Keszthely 1987. Szerkesztette HÖLVÉNYI György. Bp. [1989], TIT. 83—88.

A múlt könyvtárosai, bibliográfusai, újságírói

BENCSEKNÉ KUCSKA Zsuzsa: Egy életmű tanulságai gyermekkönyvtárosok számára = Kvt 1989. 6. 362—364. (Dienes László)

BORSA Gedeon: „Neve fogalommá vált” = Kvt 1989. 9. 545. (Petrik Géza)

BAI József: Apponyi Sándor gróf élete és munkássága = Tolnai emberek. Szerkesztette ROSNER Gyula. Szekszárd 1989, 6—8. ill.

FITZ József köszöntése. Válogatta, szerkesztette és a bevezetőt írta POCÁNY György. Bp. 1988. Magyar Bibliofil Társaság. 91 p.

FUTALA Tibor: Könyvtárszak az Olümposzon = Kvt 1989. 2. 111—113. (Varjas Béla, Waldapfel Eszter, Kóhalmi Béla, Barabási Jenő)

FUTALA Tibor: Az önkéntes neve: Rafanidesz = Kvt 1989. 4. 244—246. (Rafanidesz István)

GERŐ Gyula: Emlékezés a mesterre = Kvt 1989. 5. 257—263. (Sallai István)

HARASZTHY Gyula: Fitz József, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója. = Kvt 1989. 2. 62—66.

HORVÁTH Géza: In memoriam Szinnyei József. = Komárom megyei könyvtáros 1988. 2. 33—37.

HULLÁN Zsuzsa: Dienes László munkásságának időszerűsége = Kvt 1989. 6. 359—362.

KÖVENDI Dénes: Három találkozásom Stefan Gruiával = Kvt 1989. 4. 240—242.

KÖVENDI Dénes: Sallai István „zsenialitása” ügyében = Kvt 1989. 5. 286—287.

LÁSZLÓ Ruth: Műveimet én már az ároksparton is megcsinálom. Hamvas Béla üzenete = Kvt 1989. 12. 736—738.

LENGYEL András: Tömörkény István kérvénye „a Somogyi-könyvtár segédkönyvtárnoki állásáért.” = Kvt 1989. 4. 236—237.

MÓRA László: Dr. Herepey Árpád 1888—1968 = Kvt 1989. 3. 181—184. ill.

PAPP Júlia: Képzőművészeti ismeretek és a „művészettörténeti gondolkodás” kezdetei Sándor István írásaiban = MKsz 1989. 4. 355—368.

SOLTÉSZ Zoltánné: Fitz József, a könyvtártörténelem = Kvt 1989. 2. 66—88.

SZELESTEI NAGY László: Bod Péter levele Cornides Dánielhez = MKsz 1989. 3. 294—299.

TÓTH Gyula: Szabó Ervin útja az emlékiratig = A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve 1983—84. Budapest 1988, 119—131.

VÉRTESEY Miklós: Szabó Ervin levelei Gárdonyi Alberthez = Kvt 1989. 10. 610—613.

ZÖLD Ferenc: A könyvkereskedő halhatatlansága. = Kvt 1989. 9. 546—548. (Petrik Géza)

HELTAI JÁNOS

SZEMLE

Magyar Könyvművészet 1921—1944. Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke. Bibliographia Hungarica 1921—1944. Catalogus systematicus librorum in Hungaria editorum. 5. Művészet—Sport—Földrajz—Életrajz—Történelem. Közread. az Országos Széchényi Könyvtár. Szerk. KERTÉSZ Gyula. Bp. 1989., Franklin Ny. 787 l.

Újabb, darabszám szerint a hetedik, kötet számozás szerint az 5. kötettel gyarapodott a „Horthy-korszak” magyar könyvszete. Ez azt jelenti, hogy a mutatókat nem számítva már csak egyetlen, nem is annyira sürgető, hiszen a tudományos kutatómunkában leghamarább elavuló, a természettudomány területeit felölelő (5-ös és 6-os ETO szakaszok) kötet hiányzik a vállalkozás teljességéhez.

Ez a teljesség kétfajta értelemben fogandó fel. Nemcsak az 1921 és 1944. közötti évek teljes magyarországi könyvtermelésének számbavétele fejeződik be, hanem az a nálunk nagyobb nemzetek némelyike által is méltán irigyelt vállalkozás, amelyet a száz esztendeje elhunyt Szabó Károly indított el a Régi magyar könyvtár, az RMK első és második kötetével. Ennek a történész-bibliográfusnak megkezdett munkáját lelkes utódok olyan ügybuzgalommal folytatták, hogy rövidesen rendelkezésünkre fog állni Hess András 1473-ban Budán felállított officinájának nyomtatványaitól kezdve egészen napjainkig a Magyarországon valaha is sajtó alól kikerült művek teljes nemzeti bibliográfiája. Nemzeti büszkeségünk ez még akkor is, ha ennek egyes régebbi kötetei pontosságban és mélységben kívánni valót hagynak maguk után, és a jövőben pótlásra, kiegészítésre, netán komolyabb átdolgozásra szorulnak.

A most megjelent kötet az ETO 7-es és 9-es szakjait öleli fel, mint a címléírásból kitűnik. Mindez az előző kötetekben már jól bevált, az ETO szakrendjének a használók által ott megszokott

alkalmazásával és összevonásával, továbbá a használhatóságot elősegítő tárgymutatóval.

Az előző köteteknek a folyóiratban megjelent ismertetéseinel már rámutattunk arra, hogy — főleg a humaniorák esetében — olykor csak nehezen lehet az ETO páncélatában mozogni. Jelen kötetben is elmondható ez a művészek, de főleg a történelem szakterületéről. Éppen ezért örömmel lehet nyugtázni a sok utalást az előző kötetben, más szakterületen már részletesen feltárt művekre. Például hogy a *Művészet általában* című fejezet bőségesen sorol fel olyan könyvcímeket, amelyek elsősorban egyéb szakterülethez tartoznak. Példaként megemlíthetjük Ralph Waldo Emerson filozófiai műveit, amelyek természetesen elsősorban az 1-es szakba tartoznak, de a tájékozódást megkönnyítendő dicséretesnek mondható a művészet mezején történő említése is, akárcsak a 3-as szakterület sok művének itteni felsorolása. Hiszen a művészet, de még inkább a művészek problémái, azoknak szociális és gazdasági vetületei minkét szakterületen primér jelleggel jelentkezhetnek.

Más szempontból érdekes felütni a *Kiállítások, múzeumi katalógusok* című fejezetet. Ennek — akárcsak például az emlékkönyveknek — analitikus felvételei a mutatók elkészülte után kincsesbányát fognak jelenteni a kutatóknak. Ezzel kapcsolatban meg kell említenünk egy aggodalmunkat. A jelenlegi címfelvételekben a névváltozások, magyarosítások, álnevek nem jelenkeznek. Ezeket a mutatóknak majd fel kell tüntetniük. Vannak ugyan közismert, különösebb gondot nem okozó névváltozások, azonban éppen e recenzió írójában — hajdani személyes ismeretség alapján — felmerült a kétely: tudják-e majd a kutatók, hogy a *Filmművészet* fejezetben egymástól mindössze négy tételnyi távolságban lévő Krampol Miklós és Kispéter Miklós azonos személyek?

Főntebb szoltunk már az ETO páncélszorításáról, ami különösen érezhető a történelem területén, lévén a história ósrégi és nagyon is szerteágazó

— ha úgy tetszik ágas-bogas — tudomány. E szakterület gazdag, nagy mélységű bibliográfiai feldolgozásokkal rendelkezik, ezek azonban nem nagyon nyúlnak a tizedes osztályozás rendszeréhez. Jelen kötet természetszerűen köteles volt ehhez alkalmazkodni. Némi lazításokkal, eligazító fejezetcímekkel sikerült is a feladatot megnyugtatóan megoldania. Ebben segítségére szolgált az is, hogy a könyvtermelés szempontjából mindössze egy negyed századot kellett felölelnie.

Negyed század... A „Horthy-korszak” könyvtermelése, amelynek megnyugtató feldolgozása olyan sokáig váratott magára. Ebben azonban nem a könyvtárosok a hibásak. Sokkal inkább a könyvtári ügyek „szakértő, felkészült és jól tájékozott” irányítói, akik között még az a nézet is felmerült, hogy a Horthy-korszakot egyszerűen el kell felejteni, és teljesen fölösleges bibliográfiákkal foglalkozni. Komjádi Miklós né áll az élen azoknak, akik ezzel a magyar művelődéstörténet és könyvtörténetet kicsúfoló nézettel bátran szembeszálltak, s aki évek hosszú során át irányította, sőt végezte a cédulák összegyűjtésének és rendezésének lélekölő munkáját egészen nyugdíjba vonulásáig, s akinek keze nyomát az eddig megjelent kötetek őrzik.

Most, ha ebben a legújabb kötetben elmélyülten tájékozódik az ember, méltán állapíthatja meg, hogy e negyed század például éppen a történelmi művek területén mennyi értéket, időtálló művet produkált. Lehet, hogy az erre a korszakra következő évtizedek termése számszerűen többet tesz ki. Mint például a *Marxista ismeretek kis könyvtára* a maga másfél százánál több brosúrájával, ill. kötetével, vagy Kádár Jánosnak a szocializmus útján elhangzott és az internacionalizmus jegyében a világhelvekre is lefordított beszédei, nem is szólva Leninnek válogatott és a könyvtárak polcain ide-oda tologatott, de senki által nem olvasott műveiről. Elfogultság lenne persze azt állítani, hogy az elmúlt négy évtized nem produkált nagy felkészültséggel és erudícióval megírt történelmi műveket. Ezeket azonban sokszor megkérdőjelezi, vagy akár elavulttá teszi az éppen érvényes ideológia által beakémszerűsített bekezdés vagy fejezet. Tagadhatatlan, hogy a Horthy-korszak is produkált olyan utat tévesztett történészeket, mint Baráth Tibor vagy Málnási Ödön — de gondoljunk csak arra, hogy az 1928 és 1943 között hét kiadást megért „Hóman—Szekfűt” napjainkban is érdemesnek tartják reprintben megjelentetni. Hasonló módon ki ne forgatná még ma is haszonnal és élvezettel a Domanovszky Sándor által fémjelzett

és a Magyar Történelmi Társulat által 1932 és 1942 között kiadott *Magyar művelődéstörténet* öt kötetét.

A kezünkben lévő bibliográfiából keresztmetszetet kapunk egy korszakról, amely nem ismerte még az aluljárót és az ehhez kapcsolódó „irodalom” mindent elsöprő térfoglalását sem.

KELECSÉNYI ÁKOS

Régi magyarországi szerzők. Összeállította SZABÓ Géza közreműködésével PINTÉR Gábor. A bevezetést írta BORSA Gedeon. Bp., 1989, Országos Széchényi Könyvtár.

Az RMNy Szerkesztőségében készült lajstrom saját bevallása szerint 10 623 magyaroszerző nevét és legszükségesebb azonosítót, illetve megkülönböztető adatait tartalmazza az 1800-ig terjedő időszakból, mintegy 3000-rel többet annál, amennyit Szinnyi regisztrált egy évszázada. „Hungarus szerző alatt értendő minden olyan Magyarországon született vagy az alkotás idején itt megtelepedve tevékenykedett személy, aki valamely 1801 előtti nyomtatvány legalább egy önálló része szellemi létrehozásában közreműködött” — szövegi le a bevezető annak megfelelően, ahogy a „hungarus” fogalma az utóbbi évtizedekben hosszas megbeszélések nyomán és főleg az RMNy munkálatai közben kikristályosodott. A definícióban előforduló fogalmak pontosabb értelmezésére még vagy másfél lapot szán, azonban nem tér el attól a felfogástól, amelyet a szakma már bevett. A munka a régi (1801 előtti), nem magyar nyelvű, külföldön megjelent hungarikák — az ún. RMK III. — felkutatására és az RMNy-hez hasonlóan korszerű és teljes bibliográfiai feldolgozására irányuló vállalkozás előkészületei közé tartozik. Ezért érthető az a megszorítás, hogy a kizárólag kéziratban fennmaradt művek szerzőit kihagyja a sorból. (A cím, persze, ilyenformán megtevesztő, illetve csak a bevezetővel együtt jelöli meg a tartalmat.) Úgy látom, az RMK I—II., illetve az RMNy keretébe tartozók viszont belekerültek, a kötet tehát komplett jegyzéket kíván adni azokról a magyaroszerzőkről, akik 1800-ig bárhol, bármilyen nyelven nyomtatásban publikáltak valamit. Ahogy saját, a hazai történelmi irodalomra irányuló anyaggyűjtésemet nézem, ez a jegyzék körülbelül a harmadrészét tartalmazhatja az 1801 előtti komolyabban munkálkodó magyar (hungarus) írógárda nomenklatúrájának, és teljes mun-

kasságának talán ötödrészt képviselheti. A „komolyabban munkálkodó” kifejezés nyilvánvaló jogosultsága az abszolút számok tekintetében valószínűleg alaposan megemeli az arányt, hiszen az a szerző, aki mindössze egyetlen üdvözlő versikével írta bele a nevét a magyar irodalom történetébe, az ez egyetlen bibliográfiai adalékkal 100%-ban képviselve van. A komolyabb szerzők kétharmad része azonban vagy 1800 után jelent meg nyomtatásban, vagy máig sem, olyan is akad, akinek csak az emléke maradt. A nyomtatásból is ismert auktorok mögött pedig nagy tömegben áll a kiadatlan kézirat. Hogy ez a harmad- meg ötöd-rész sok-e vagy kevés, azt nem tudom, az minden- esetre tény, hogy ekkora adatmennyiség még soha- sem állt együtt. Kiváló alkalom kínálkozna tehát a kiegészítésre, ha volna, aki rászánja magát.

A kiadvány gyakorlati céllal készült, hiszen efféle kalauz nélkül képtelenség lenne könyvtárak tucatjaiban és százaiiban őrzött könyvek és katalóguscédulák tízmillióiból a hungarus szerzők műveit kiemelni. A dolog egy bűvös körön forog, mert amíg nincs név, addig a kiadvány nem kerül elő, amíg nincs kiadvány, nem tudható, hungarus-e a szerző. Úgy gondolom, hogy ezért a teljesség létrejöttében meglehetősen nagy szerep juthat a véletlennek, azoknak a bibliográfiai tételeknek, amelyek az RMNy munkálatai közben melleleg bukkantak fel. A bevezető a mű forrásai között hivatkozik is a Szerkesztőség saját XVIII. századi adatgyűjtésére. No már most az a helyzet, hogy az olvasó, aki ezt az adattömeget nem látja, nem tudhatja, honnan került elő az a 3000 név, amely — mint idéztem — Szinyeihez képest többet. A források között feltüntetett Gulyás, RMK, RMNy, a horvát meg a szlovák életrajzi lexikon (az egyik „Bi”-nél, a másik „D”-nél tart) és még néhány más kiadvány ennyi újdonságot kínálna? Az összeállítók kétségben hagyják az olvasót a tekintetben, hogy Almádi István, Apácai Tamás vagy Dallos Miklós tényleg idetartozik-e, tehát tényleg megjelent-e valami munkája nyomtatásban 1801 előtt, vagy csak idetartozhat, esetleg. Azt a tényt, hogy én ilyen nyomtatványról nem tudok, természetesen nem használhatom érveként. A tekintélyes többlet valódisága akkor fog megbizonyosodni, ha az említett adatgyűjtés bibliográfiai tételei megjelennek, mint ezt a bevezető ígéri.

Magától értetődik, hogy a másik oldal, amelyen hiányok vannak, könnyebben ellenőrizhető. Az A—C betűt néztem meg tüzetesebben. (Másnak nem ajánlom, mert a kötet percek alatt ízeke hullott.) A tipikusnak mondható szerzők és kiadványok esetében a pontosság és teljesség igazán

imponáló. Van azonban két olyan tekintélyes kör, amely — úgy látszik — egészében elkerülte a szerkesztők figyelmét. Ezek egyike a XVI—XVIII. századi forráskiadványokban megjelent hazai szerzők csoportja. Andreas Ungarus, akit Du Chesne adott ki 1649-ben, Anonymus a Schwandtner-féle *Scriptores I.* kötetében (1746), Hartvik püspök, de Vitéz János is ugyanott a II. kötetben. Rogerius, aki az 1488-as Thuróczy-kiadásokban benne van. Általában, amilyen precíz munkát mutat a későbbi századok feltérképezése, olyan elhanyagoltnak látszik a XV.-é. Mondhatnám Mátyás királyt (levelek, kiad. 1743), Várad Pétert (kiad. 1776), Nyírkállói Tamást (1798). Nem szerepel Georgius de Hungaria (a „Sebesi Névtelen”), aki a nemzetközi mezőnyben is a XV—XVI. század legtöbbször kiadott szerzői közé tartozott. (A hasonló nevű matematikus megvan.) És így tovább. Majdnem az egész korszak kimaradt.

Kimaradt továbbá egy jóval kisebb jelentőségű, de jóval népesebb társaság, annak ellenére, hogy a bevezető külön kitér erre, jelentvén, hogy hungarusnak, tehát fölveendőnek tartja azt a külföldi személyt, aki hazánkban véleg vagy átmenetileg megtelepedett. Lehet, hogy a „megtelepedett” szóban gyökerezik a félreértés közöttünk. Ez kétségkívül hord magában valamit a tartósságból és az egy helyhez kötöttségből, meg van némi hivatalos íze is: állampolgárság, ingatlanszerzés és hasonlók. Ezek azonban olyan tényezők, amelyek egyrészt anakronisztikusak, másrészt az esetek többségében nehezen adathatók, harmadrészt semmi közük sincs az irodalomhoz. Negyedrész pedig tág teret nyitnak a szubjektív döntésnek, hacsak nem tűzünk ki merev határpontokat, napban, hónapban megszabva az átutazó és az ideiglenesen itt élő közötti különbséget. A szerkesztők a merevség helyett a szubjektivitást választották, és Galeotto Marziónak megadták az ideiglenes magyar állampolgárságot, de Pietro Ransanonak nem. Hess Andrásnak sem, pedig ő alkalmasint szívesen lakott volna Budán hosszasan is, és ha többet nem is, krónikájának ajánlását itt írta meg. A lengyel Hieronym Laszky diplomata neve benne van a jegyzékben, a másik diplomatáé, a raguzai Felix Petančićé nincs. Egy Csernigai nevű osztrák, mint látom, egyetlen évben járt nálunk, és ezzel beiratkozott a hungarusok közé. Comenius is, aki 3 évig tanyázott itt. Ellenben Dernschwam János hiába húzott le több mint ötven esztendő Magyarországon, a listáról mégis hiányzik, pedig emlékirata (megjelent 1797-ben) nem értéktelen hozzájárulás történeti irodalmunkhoz. Az „átmeneti megtelepedés” (vagy a bevezető egy más, már idézett

helyén „megtelepedve tevékenykedett személy”) eléggé nehezen megragadható és eléggé következtelenül megragadott fogalom, nem erőltetném.

Nem tartom kihagyhatónak azokat, akik hosszabb-rövidebb ideig Magyarországon éltek (jártak vagy tartózkodtak), itt írtak valamit (rendszerint rólunk), és írásuk az adott időhatárig (többnyire azonnal) nyomtatásban megjelent. Ezek pedig főleg az utazók, a diplomata, a katonák, a haditudósítók. Az utóbbiak közül némelyik (például Nikolaus Gabelmann) meg is van, a nagy többség azonban hiányzik: Paolo Amerighi, Hans Jacob Amman, Ludwig von Baden, Thomas Barton, Chevalier de Beaujeu, J. Fitz Berwick, Béthune, Henry Blount, Girolamo Felice Bonini, Samuel Brett, Edward Brown, Giovanni Battista Comazzi, Sebastian Pedro Cubero. És még sokan. Életüket is kockára tették azért, hogy híruil adják, mi történik Magyarországon. És voltak évek, amikor az ő jóvótuikból velünk volt tele a világsajtó. Nem lehetünk olyan hálátlanok, hogy megfélekedzünk róluk. Ha kifelejtődtek, pótlólag be kell írni őket, ha elvszerűen maradtak ki, felül kell vizsgálni az elvet. Nem lehet őket átutalni az „RMK IV.” kategóriájába, ahol elvegyülnék a hírlírók tömegében, elvégre éppen a szóban forgó bibliográfia szempontjából nem mindegy, hogy az egyik Tokaj mellett ír, a másik meg Dijonban lesi a postást.

Van egy olyan réteg, amelyről nemcsak a jelen összeállítás, de egész irodalomtörténet-írásunk is lemond, kiutasítván még az „ideiglenes hungarus” körből is. Jellemző képviselője Jacques Bongars vagy Wolfgang Lazius. Megfordultak nálunk, itt gyűjtötték anyagukat, talán itt is fogalmaztak meg egy-egy részletet. Lazius például történelmünk egyik legszorgalmasabb munkása volt. Az ő nevüket és társaikat nem volna idomos e kötet szerkesztőin számon kérni, de nekem mégis hiányzik. Hol vegyék tudomásul, hogy a magyar történeti forráskiadás Bongarsiuszal kezdődik, ha nem Magyarországon?

Ami az egyes személyek azonosító adatait illeti, megállapításuk rengeteg munkát igényelhetett. Futó áttekintés után azt mondhatom, hogy hiba szinte nincs is. Ami a szemembe akadt, szövé sem tennem, ha Borsa Gedeon nem kérne fel rá a kilátásba helyezett második kiadás érdekében. Martin Albrich 1694-ben halt meg. Bercsényi Miklós 1651-beli bécsi tanuló helyett a kuruc generális adatai vannak megadva. Martin Bertlef 1666-ban született, és 1712-ben halt meg. Paul Breffft adatai egészen rosszak: neve helyesen Paul Prefling, szü-

letett Nagyszébenben 1643-ban, és meghalt 1710-ben. Calanus püspök szerzősége rég meg van cáfolva. Chiakor György sem létezett, a neve alatt megjelent munkát Nicolaus Buccella írta. „Corylus lásd Nitschmann”, ott azonban nincs, hanem fél lappal följebb van Nietschmann. Paulus Crosnensis meghalt 1517-ben. Csányi János helyesen Johann Tschány, és meghalt 1709 után. Cserényi Mihály Balázsfalván született. Nyilván több is szemébe ötlene annak, aki az egészet végigböngézi, de a precizitást nem tudná megkérdőjelezni.

Az életrajzi adatok önmagukban megfelelnek céljuknak, lehetővé tesszik az azonos nevek közötti eligazodást: földrajzi megkötés, időmeghatározás, tevékenységi kör, azaz „a legmagasabb, ill. legjellemzőbb beosztás”. Ez utóbbi helyett praktikusabbnak tartanám, ha a jellemzés elsősorban a meghatározó irodalmi tevékenységet venné figyelembe. Például a 2. Ádám János valóban királyi testőr volt Londonban, azonban a kötetbe nem ezért került bele, hanem azért, mert költeményt írt Londonról. Albelius Simon „ev. lelkész, tanár”, ehelyett többet mondana az „ev. egyháztörténetíró”. Nem tudom, megoldható-e, de az biztos, hogy a kötet egyéb irányú hasznosítását a jelenleginél is jobban szolgálná, és adna valami áttekintő tájékoztatást a literátoraink által művelt területekről is.

Végezetül pedig egy sokkal súlyosabb probléma, amelyre azért kell nyomtatékosan felhívnom a figyelmet, mert jóvátételten torzuláshoz vezethet, most azonban még korrigálható. Úgy látom ugyanis, hogy az RMNy Szerkesztőségében folyó tevékenység nem tart kapcsolatot az *Új magyar irodalmi lexikon* munkálataival. Néhány hónappal ezelőtt kapták kézhez a lexikon munkatársai azt a jegyzéket, amely a magyar írók névsorát tartalmazza. Ennek természetesen nem kell egybeesnie az RMNy lajstromával, hiszen a felvétel szempontjai nem azonosak. Azonban annyi elvárható volna, hogy az egybeeső tételek egybeessenek. Erről azonban szó sincs: Ádányi (RMNy)—Ádányi (ÚMIL); Almádi—Almády; Alvinci—Alvinczi; Amadé—Amade; Juraj Ambrozi—Ambrózy György; Ján Andricius—Johann Andritsch; Kassai Antonius János—Johannes Antonius Cassovienensis; Armbruster—Armbruszt; Mária Theresia Artner—Artner (Mária) Terézia; Árvay—Árvai; Aszalai Szabó János—Aszalai János; Samuel Augustini—Augustini ab Hortis Sámuel. Ez csak az „A” betű. Lesz tehát egy irodalmi lexikonunk, amelyben más szerzők fognak szerepelni, mint az

ugyanezen irodalomról készült bibliográfiában. Nem az én dolgom, hogy igazságot tegyek a két vállalkozás között. Az azonban bizonyos, hogy ha az egyeztetés elmarad, az egyiknek sem válik a dicsőségére.

KULCSÁR PÉTER

Antalóczi Lajos: Az egri Főegyházmegyei Könyvtár története (1793—1989). Eger, 1989. 64 p.

Rövidesen 200 éve lesz annak, hogy Eszterházy Károly, az utolsó egri püspök létrehozta az általa egyetemnek szánt épületben (ma a Tanárképző Főiskola központi épülete) az egri főegyházmegyei könyvtárat. A külföldön is ismert neves intézményben őrzött hatalmas értékű gyűjteményről eddig már száznál több tanulmány és cikk jelent meg, de annak fejlődéstörténetéről eddig még egy ismertető füzetet sem adtak ki.

Ezért örvendetes tény, hogy a majdnem két évszázados múltú híres intézményről a közelmúltban könyv jelent meg, amelynek szerzője a könyvtár vezetője.

A munka írója a könyvtárra vonatkozó levél és irattári források alapján és az eddigi irodalomra támaszkodva készítette el könyvét. Tanulmánya elején rövid összefoglalót adott a könyv és a könyvtárak hazai és egri múltjáról. Ezt követően a főegyházmegyei könyvtár alapításának előzményeit vizsgálta. E fejezetben kiemelte a Barkóczy Ferenc (1710—1765) püspök által 1754-ben alapított Püspöki Nyomda, valamint Barkóczy és Eszterházy Károly püspök (1725—1799) egyetem alapítási terveinek jelentőségét.

Az előzmények vázolója után az eredeti, 1793-ban megnyitott, egyetemi könyvtárnak szánt, barokk — könyvtárterem és az 1959-ben berendezett kápolna-könyvtár berendezéseinek, az itt látható freskónak a leírását tárta az olvasók elé. (Kracker János Lukács és Franz Anton Maulbertsch alkotásai)

A két bevezető fejezetet követi a munka lényegi része, a könyvtár állományának és történetének a bemutatása. Ebben a részben a szerző először az Eszterházy-féle gyűjteményről szolt. Rámutatott arra, hogy a nagy püspök módszeres gyűjtőmunkát végzett. Fősegítője külföldön Garampi bécsi pápai követ, Magyarországon pedig Büky József könyvtáros volt. Ezenkívül sokat segítette Bathány Ignác egri prépost-kanonok is.

A kitartó munka révén 1793. december 28-án nyílt meg Egerben az ország második nyilvános könyvtára 16 000 kötettel. Az állományt gyarapította az alapító püspök hagyatéka, amelynek révén az állomány 20 293 kötetre emelkedett. Ezt nevezzük Eszterházy-gyűjteménynek.

A szerző az alapítás feltárása után a könyvtár 19. századi történetéről írt, különös tekintettel Monte Degoi Albert Ferenc könyvtárosi munkásságára, aki a gyűjtemény első katalógusát készítette el. A könyvtárban 1867-ben már 45 449 kötet volt (31 331 munka), amelyből kilencvenöt mű ösnyomtatvány volt. Ebben az időszakban került a gyűjteménybe Toldy Ferenc irodalomtörténész jóvoltából Mikes Kelemen Törökországi Leveleinek kéziratos példánya.

A 19. század végén Michalik Manó Könyvtáros elkészítette a gyűjtemény katalógusát, amely 1900-ig egy kötetben és két pótfüzetben látott napvilágot. A nyomtatott katalógus eljutott a világ minden nagyobb könyvtárába. Ezáltal vált az egri gyűjtemény világszerte ismerté.

Míg a könyv szerzője a 18. és 19. századból a könyvtár örvendetes fejlődéséről adhatott számot, addig az 1900—1983-ig terjedő periódusról ezt nem tehetette meg. Ennek oka, hogy a századfordulót követő évtizedekben különböző okok miatt a könyvvásárlás a minimálisra csökkent, megritkultak a hagyaték-adományozások, visszaesett a feldolgozás mennyisége és minősége, valamint a könyvforgalom.

A bibliotéka életének legszomorúbb időszaka 1949 és 1959. közötti évekre esett, amikor a gyűjteménynek el kellett viselnie az államosítás negatív következményeit. 1959 nyaratól, a kápolna-könyvtár megnyitásától, amely együttjárt főkönyvtáros alkalmazásával, a gyűjtemény körülményei és munkája fokozatosan javultak. A könyvtár 1959-től 1983-ig tartó történetében hervadhatatlan érdemeket szerzett Iványi Sándor főkönyvtáros. Az említett évet követő időszakban a gyűjtemény Iványi nyomdokain haladva a könyv szerzőjének vezetésével nagy eredményeket ért el a könyvtár anyagának feldolgozásában.

A könyv összeállítója a történeti leírás után ízelítőt adott a könyvtár kincseiből, felsorolva több fontos munka címét. Ezt követi a könyvtárosok nevének és alkalmazási idejének közlése, majd a felhasznált források jegyzékét olvashatjuk. A kötet a Magyarországon található egyetlen, 1787. június 2-án írt Mozart-levél közlésével zárul.

A munka ismertetése kapcsán szólnunk kell néhány kisebb pontatlanságról is, amely azonban

nem csökkenti a kiadvány értékét. A 29. oldalon (amely mellesleg a nyomda hibájából nincs oldal számmal ellátva) az Eszterházy-féle gyűjtemény elemzésekor közölte a szerző a könyvtár néhány alapvető jelenlegi adatát. Ezeket az adatokat a munka utolsó fejezetében kellett volna ismertetnie. Kisebbség pontatlanság a 14. oldalon, hogy a könyv írója az 1949-ben Egerbe költözött Tanárképző Főiskoláról szól, holott az intézmény neve Állami Pedagógiai Főiskola volt. Elírásnak számít a 46. oldal alján „Általános Pedagógiai Főiskoláról” beszélni. A szerző munkájának 6. számú jegyzetében Soós Imre: *Miért nem lett Eger egyetemi város?* című 1973-ból származó kéziratára utalt. Helyesebb lett volna, ha az említett szerzőnek az Egeri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 1967-es kötetében olvasható: *Az egeri egyetem felállításának terve (1754—1777)* című jobban hozzáférhető dolgozatára utal.

Bár az ismertetett kiadvány az idegenfogalom, a könyvtárba látogató turisták érdeklődésének kielégítésére készült, nyeresége a könyv- és könyvtártörténetnek, a helytörténetírásnak. Bizonyára a szerző elkészíti majd a nevezetes könyvtár részletes monográfiáját is.

SZECSKÓ KÁROLY

Tanulmányok Karácsonyi Béla hetvenedik születésnapjára. Szeged, 1989. 157 p.

Nemes hagyományt folytattak azok a pályatársak és tanítványok, akik hetvenedik születésnapján tanulmánykötet kiadásával tisztelegtek Karácsonyi Béla előtt. Néhány írás a könyvtártudomány körébe tartozik, s ezeket nézzük meg közelebbről.

Ha valaki II. Lajos özvegye, Habsburg Mária királynő könyveinek nyomába szegődik, bevallva vagy bevallatlan a Corvina eddig még nem ismert köteteit szeretné megtalálni. Monok István szerencsére nem ezt a hagyományos, már többször bejárat utat választotta, hanem valóban Mária királynő könyvtárait vette vizsgálat alá, s azokban természetesen hungaricákat keresett és talált, bár igen kis számban. Magyarországon sokáig corvinaként tartották számon a Codex Aureust, amely ma a madridi királyi könyvtárban, az ún. Escorialban van. A címe (*Evangelia quattuor*) nem alkalmas a biztos azonosításra, ezért a kérdés legjobb ismerője, Csapodi Csaba a kétséges corvinák közé sorolja. Monok István most kétséget kizáróan bebizonyította, hogy sajnos semmi köze sincs a Corvinához.

Mindössze két másik könyvről sikerült igazolni, hogy Budáról származik, de ezek hazai könyvtárainkban több példányban is megvannak.

A magyarországi obszerváns ferencesek krónikájának szövegkiadási gondjait, illetve az eddig szerzett tapasztalatokat tette közzé Keveházi Katalin. A *Chronica seu origo fratrum minorum de observantia in provincia Boznae et Hungariae Christo Jesu militantium ab anno 1313* című munka hosszú idő óta alapvető forrása a ferencesek hazai történetével foglalkozó szakirodalomnak. Alapszövegnek a Szegeden őrzött kódexet vette a szerző, és ehhez viszonyítja a többi variánst (Gyöngyösi-kódex, Müncheni-kódex, Nádasdy-omniárium, Gyulafehérvári-kódex, Aradi-kódex). A krónika szerzőinek kérdése máig tisztázatlan, a korábbi feltevések (Szalkai Balázs, Újlaki Gergely, Esztergomi Mihály, Laskai Osvát, Ivanicsi István, Somlyai Mihály) erősen vitathatók, amint ezt Tarnai Andor is hangsúlyozta. A ferences krónika eddigi egyetlen szövegkiadása Toldy Ferenc érdeme. Most, amikor lehetővé vált a gyulafehérvári Batthyaneumban őrzött kódex tanulmányozása, kitűnt, hogy Toldy ezt vette alapul. Vizsgálódásainak eredményeképpen, óvatosan bár, de megkockáztatja azt a feltevést, hogy a magyarországi obszerváns ferencesek krónikájának esetleg volt egy (vagy több) olyan változata, mely a megörökítésre méltónak tartott dolgokat 1642-ig tartalmazta, és az ez után következő eseményeket önállóan, egymástól függetlenül jegyezték fel egy-egy rendházon belül. Úgy véljük, hogy ez a felismerés jelenti a megfejtes útját.

Kulcsár Péternek jutott az a szerencse, hogy harminc évvel ezelőtt néhány hetet a gyulafehérvári Batthyány-Könyvtárban tölthetett. Az itt talált 565 ősnymtatványt azután közzé is tette, miután bizonyossá vált, hogy a tüzetesebb tanulmányozáshoz szükséges fotók soha sem fognak megérkezni, és a visszatérésre sem nyílik egyharmar alkalom. Most azonban azt vizsgálta meg, hogy az 565 mű, mely egytől egyik Batthyány Ignác szerzeménye, hogyan és miként került az alapító püspök tulajdonába. Hosszú sort foglalnak el a polcon a Bécsből elszármazott nyomtatványok. Gyakran bukkannak elő az ottani Szent Jeromos Ferenc-rendi konvent, a jezsuita kollégium, a Szent Dorottya ágostonos kolostor, a Szent Theobald és Bernardin nevére szentelt karmelita zárda possessorbejegyzései, és ismert bécsi neveket fedezhet fel az olvasó: Leonhard Alantsee, Adam Berndt, Johann Fabri, Christoph Pirckheimer és hasonlók. A bécsi egyetem filozófiai fakultásának nevével jegyzett kötetek száma a legna-

gyobb, amelyek csaknem egyöntetűen a *Facultas philosophicae viennae 1686* bejegyzést viselik magukon, mégpedig ugyanazon kéztől. Ez annál fel-tűnőbb, mert maga a bécsi Egyetemi Könyvtár-ban ma elenyésző számban akadnak csak ilyen provinenciájú ősnymotatványok. Az erdélyi köte-tekben egy olajos festésű, mélyfekete bélyegzővel felülnyomták, szinte kibetűzhetetlenül megsem-misítették az egykori tulajdonost. Ismeretes, hogy Migazzi Antal Kristóftól — aki váci püspök és egyúttal bécsi érsek volt — kerültek e kötetek Batthyány Ignáchoz. Kulcsár Péter most bravú-ros nyomozással bizonyította be, hogy Migazzi félig-meddig illegálisan jutott az eredetileg jezsui-ták tulajdonában volt könyvekhez, és mindenáron meg kellett szabadulnia tőlük. Ezért voltak ennyi-re kedvezőek — alacsony ár, négyéves fizetési ha-táridő — a vásárlás feltételei, mint ahogyan az a megmaradt szerződésből kiolvasható.

A tanulmánykötet magas színvonalú értekezé-sei mindenképpen megérdemelték volna a jobb nyomdai kivitel.

KÖHEGYI MIHÁLY

Külömb-külömb féle jó és rossz szagú virágokkal telles kert. Pasquillusok a XVII—XVIII. század-ból. Válogatta, szerkesztette, utószóval és jegyzetekkel ellátta LŐKÖS ISTVÁN. Kiad. Magvető Könyvkiadó. Bp. 1989. 386 l.

Néhány év leforgása alatt a Magvető Kiadó a régi magyar nyelvű gúnyköltészetből válogatott antológiával immáron kétszer lepte meg az olvasó-közönséget. A *Hatvanhat csúfos gajd. XVI—XVIII. századi magyar csúfolók és gúnyversek* 1983-ban látott napvilágot. A kiadvány a versek két nagy csoportját különbözteti meg: a tréfálkozó csúfolókat és a komoly hangú gúnyverseket. Egyik műfaji kategóriát sem tudjuk azonban kellő pontossággal, szabatosan definiálni. Ezért kerültek bele a gyűjteménybe olyan írások, melyek egyáltalán nem vagy olyan mértékben tartalmaznak ironikus, gúnyos elemeket, hogy ezek nem teszik a verseket csúfolókká, gúnyversekké. Nehe-zen minősíthető ilyenek pl. a komoly hangú *Adhortatio mulierum* (1548), vagy a párválasztás problémájával tusakodó, a jó feleségnek való kivá-lasztásához Isten segítségét kérő verselőnek a „Mint az úton járó . . .” kezdetű éneke. Neme-gyszer a férjhezmenésre vágyakozó leány éneke sem nevezhető (Bánotja nincs ez világon annak . . .)

csúfos gajdnak, mint ahogy a lakodalmakban el-hangzó mulatónóta sem („Lakjatok vígan . . .”), még ha tréfából kiénelki is az ott jelenlévő meste-reket. Kétségtelen, a szatirikus hang, az ironikus bíráló, sőt a maró gúny is megjelenik a „Csinom Palkó . . .”-ban, egészében mégsem tekinthető po-litikai gúnyversnek, és kéri a csúfos gajdok társa-ságából, mint ahogy kevés keresnivalójuk van ott a halandzsaverseknek.

Versállományát tekintve Lőkös István kiadvá-nya is hasonlít az előbbihez. Bár a „külömb-külömb féle virágokkal telles kertben” sok min-dennek helye akadhat, a *pasquillusok* alcím miatt szigorúbban kell figyelniük a „jó vagy rossz” sza-gú termékekre. Lőkös a fentebb említett kiadvány „almúfajai” szerinti különbözéstelre nem ügyel. A pasquillusok között publikál panaszverseket, siraloménekeket, mint pl. *Jeremiás prófétának si-ralma*, *Patria Nimpha plorans* vagy *A Magyar Nemes Hazának panaszolkodó versei*. Nem pasquil-lusok a panaszos feddőzőénekek: *Principio dissi-milis finis Hungariae*, *Mostani időkre való versek*, *A Nemes Nemzetes Dupés Urakról*; a programadó serkentő: *Egy igaz Magyar Hazafinak serkengető versei*. Nem pasquillusok Faludinak, Daykának, Gvadányinak a kötetbe felvett szerzeményei, de nem mindig érezzük annak az adott helyzetről, országgyűlési állapotokról általánosságban tájé-koztató verseket, melyekre egyébként illenek a sajtó alá rendezőnek a szavai: „céljuk az ország-gyűlést figyelemmel kísérő közönség tájékoztatá-sa”. A pasquillusnak ilyesfajta tájékoztatás nem műfaji ismérve. A pasquillust az jellemzi, hogy az indulat személyes sérelemként kap hangot, az al-jasság, bűn olyan mértékben telíti írójának a lel-két, hogy a személyes ügyének tekintett dologban elfogultan támad, bírál, fedd, ócsárol, rágalmaz, gorombáskodik, neme-gyszer trágár módon. (Ez utóbbira találunk példákat a kiadvány darabjai-ban, a durvaság, malackodás azonban nem tesz egy verset pasquillussá, csak ha a vaskosságban rabelais-i erő, irodalmiság van.)

Kétségtelen azonban, hogy a kötetben közölt 68 vers többsége pasquillus. Cask nem ennek a gazdagon burjánzó költői hajtásnak a legszebb ága. Az egész nemzetet érintő, országos jelentősé-gű ügyekről tárgyalnak az országgyűléseken, de a lényeges-kérdések, a nemes szándékok ritkán jut-nak kifejezésre az általánosságban elsőkélyese-dettnek bizonyuló, irodalmiságából kivetkőzött paskvillversek egyik-másikának részleteiben. Az ismétlődő, elcsépelet mondanivaló kifejezése leg-többször erőtlén és költőtlen. A provinciális szin-

tű alkalmi költészeti antológia kordokumentumként jelent érdekességet.

Lőkös István anyagának mintegy a negyedrészt érmeríti a XVII. századból. Hat pasquillust, egy kétstrófás gúnyverset Lórántffy Zsuzsannáról. A 7—16. számú darabok Szentpáli Ferenc (a s. a. r. nem nevezi meg!) *Imago veritatis* c. hosszú korrajzából vett részletek. Valamennyi újraközlés. A XVIII. századi versek közül sok itt jelenik meg először, illetőleg új forrásból készült kiadás. Legtöbbet merített Lőkös az Egri Főegyház-megyei Könyvtár gyűjteményeiből (21 esetben!).

Felesleges lenne arról beszélni, hogy talán érdekesebb anyagon jobban be lehetett volna mutatni a két század gúnyköltészetét. Meg kell azonban emlitenünk, hogy ennek a két századnak a latin nyelvű pasquillus-termése gazdagabb a magyar nyelvűnél. A latin nyelvű versekről a kiadványban említés sem történik. Néhány a XVIII. század elejéről való írás kivételével a versek az 1764—, 1790—91-i országgyűléshez kapcsolhatók. Pedig gazdag visszhangja volt az 1728-as országgyűlésnek. És 1741-ben, 1751-ben is volt országgyűlés, meg a megyegyűlésekről, de más történeti eseményekről is maradt ránk a kiadottakkal vetekező értékű verselmény. Ezt figyelembe véve hitelesebb és teljesebb kordokumentációként szolgálhatott volna a kiadvány. Bizonyos azonban, hogy az 1764- és 1790—91-es országgyűlést kísérte a minden újítással szemben mereven elzárkózó konzervatív (és főleg protestáns) nemesség érzelmeit, hangulatát kifejező versfaragók legdúsabb termése.

Egy személyes jellegű vers, mint amilyen a pasquillus, annyira alkalmi írás, hogy a keletkező körülményeinek, a szereplő személyeknek, magának a szóban forgó ügynek ismerete híján a verset nem tudjuk megérteni. Ha az olvasó nem látja a sorok mögött meghúzódó célzásokat, nem tudja a néven nevezett személyeknek ki- és milétét, az ügyszó való viszonyulását, a sötétben botorkál. A sajtó alá rendezőnek nagyobb gondot kellett volna fordítania a háttér megvilágítására. Egy-két problémátlan vers kivételével alig van a kiadványnak olyan darabja, melyet a jegyzetapparátus segítségével teljesen megérthetne az olvasó. Bizonyára a Kiadó igényelte a maximális tömörséget. De vajon a kiadói szerkesztő gondatlansága, hogy a versek nincsenek sorszámozva sem a szövegkiadásban, sem a tartalomjegyzékben? Így aztán nem sok hasznát vesszük annak, hogy számozva vannak a szövegek forrásjegyzékében. Legalább itt tájékoztatni kellett volna a versek keletkezésének időpontjáról.

A sajtó alá rendezőnek nagyobb gondot kellett volna fordítania az egyes darabok kommentálására, a jegyzetelésre, következetesen kellett volna eljárnia. Pl. az *Annagrammatica descriptio Tabulae Regiae* című kollektív pasquillus valamennyi személyéről (13!) olvashatunk a jegyzetben. A *Gúnyvers az Ung megyei kurucokról* névadatából mindössze kettőről kapunk tájékoztatást a tizenhét magyar név közül, de ebből is az egyik azonosításnak nem vesszük itt hasznát.

Nyilván, sok személy azonosítása ma már nemcsak sok fáradsággal jár, de néha lehetetlen. De mindenképpen a nehéz esetek felgöngyölítésére kell törekedni. Felesleges volt a közzét szövegek megértéséhez olyan bőséges magyarázat, mint amilyent a sajtó alá rendező adott az antik (Achilles, Diana, Ovidius, Seneca stb), a bibliai (Dániel Illés, Judit, Pilátus, Salamon stb), a vallási (Antichristus, Bassus, Arnobius, Loyola Ignác, Ruffius, Tertullianus, Calvinus, Luther stb), a magyar irodalmi (Dávid Ferenc, Dayka, Etelka, Szaitz Leo stb) személyekről. Ezeknek az azonosítása nem jelentett problémát, annál inkább az országgyűlésen szereplő sok-sok, a mai olvasó számára ismeretlen személyé.

Nehezen lehet az *Ad Graecos pannigeros* 7. sorának Mehmet császára azonos IV. Mehmeddel (1641—1691), mikor a versben arról van szó, hogy a görögök nem őrizték meg tőle Konstantinápolyt. Az *Ad Papistas*ban Bassus nem lehet a IV. században élő püspökkel azonos, minthogy Irenaeus (+ 200 k.) idején élt. (Ő II. században élt vallásbölcse, aki tagadta Krisztus emberségét.) A *Contra Franciscum Illesy* című gúnyversben a következő sorokban: „Akkor ő eszében már meg boldulván „Ördögös Pinthia vére fel bordulván” (javítani kellett volna: fel bozduvánra!) Illésyt Pinthiahoz hasonlítja. Lőkös az ókori pithagoreus filozófussal *Pinthias*-szal azonosítja. Minden bizonnyal Apollón delphoi jósnőjére, *Pythiára* történik itt hivatkozás; a másoló nem a név utolsó betűjét, az *s-et* hagyta el tévesen, hanem egy *n* beiktatásával rontotta el a nevet. Mért nevezné a filozófust ördögösnak, akinek a vére felbuzdul (felforr)? Pythia vére buzdult fel, és a mérges gázoktól öntudatlan állapotában „Eszétül a teste eppen el tágult”. E három példával arra utalunk, milyen gondal kell végezni az azonosításokat.

Bőkezűbben kellett volna osztogatni a szövmagyarázatokat is. Rengeteg szó maradt azonosítás nélkül. Az ismeretlen szavak miatt számos esetben értelmetlenül áll az olvasó a szöveggel szemben. A jegyzet tudtul ad ilyen jelentéseket, hogy mi a diárium, examen, kurafi, papistaság, pispek, por-

tio, praedikator, tyrannus stb, de nem mondja meg pl. mit jelent a peniczel (ecsettel), kokónak (koholt hírnek — Thaly értelmezése!), kordélyban (gondviseletlenül), biflangos (sallangos, cifra), stróngalni (kószálni), pipite (csecsebecse), post-scriptáddal (seggeddel), pillangós kard (csillogó kard), ázag (nyárs) stb. (A példák a *Gúnyvers az Ung megyei kurucokról*-ból valók.). Sajnálatos módon a megmagyarázatlan szavak tömege fordul elő a kiadott szövegekben. Talán azért, mivel a Kiadó profiljába nem fért bele a bőségesebb szóazonosítás? Akkor nem kell ilyen igényeket támasztó könyveket kiadnia.

Lőkös István helyenként []-be tett betűkkel, szavakkal javít a kéziratok rontott, értelmetlen helyein. Az eljárást helyeseljük. De a javítás, szótagkiegészítés még több helyen kívánatos lett volna. A *Patria Nympha plorans* 2. sorában: „Csak nem vízzé válván, mint *Biblia* könyvében” — nyilvánvalóan *Biblis* könyvét (= könnyét) rontotta el. Ugyanitt a 37. sorban „Apollo *Hasamat* gyakran látogatta” — bizonyára a *Házamat* szót hibázta el a másoló. A javítást megkönnyítette volna, hogy az egri kéziratot kívül a vers megvan az OSZK Kt-ban a Fol. Hung. 1109. 212—216. lapjain is. A *Mostani időre való versek 1790 75.* sorában másolási hiba következtében állhat ez az értelmetlenség: „Kösd fel oldaladra a *sarkaknak Handját*.” Az utolsó szó minden bizonnyal *Kardját* kell, hogy legyen; az előtte álló egyelőre megoldatlan. Vagy ezekben a sorokban, egyszerűen sajtóhibát követett el a nyomda? Mint ahogy kétségkívül sajtóhiba a 357. oldalon a *gyakandó* szó helyett álló *gyanakvó*. Vagy pl. a 376. lapon *Spielenberg* lapjának a címében a *Politico* a *Politicae* helyett. A felvett pasquillusok közül nem a XVII. századiak képviselik az első szövegközlést, mint ahogyan a 333. oldalon olvasható, hanem a XVIII. századiak egy része.

És a kiadványnak ez a tény az egyik nem lebecsülendő értéke. Eddig ismeretlen forrásokból ad ki új szövegeket. Hogy közöttük vannak érdekesebbek, értékesebbek és kevésbé izgalmasak, ez a sajtó alá rendezőtől független tény. Lőkös István érdeme, hogy a kiadvánnyal a még mindig kevésbé ismert XVIII. századot közelebb hozta hozzánk.

VARGA IMRE

István Futaky — Kristin Schwamm: *Die Ungarn betreffenden Beiträge in den Göttingischen Gelehrten Anzeigen 1739—1839.* Bp. 1987, MTA Könyvtára 309 l.

A 18. század második felében és a reformkorban a németországi folyóiratok viszonylag sokat foglalkoztak hazánk kulturális, tudományos és politikai viszonyaival. Főként a magyarországi német és latin nyelvű, de elvétve a magyar nyelvű könyvekről is szívesen írtak recenziókat, kritikákat. Ezeknek teljes számbavétele mind ez ideig nem történt meg, bár jelentős publikációk is jelentek meg már e tárgyban. Ilyen volt pl. Karl-Heinz Jügeltnek az *Allgemeine Literatur Zeitung* magyar vonatkozású cikkeiről készült feldolgozása (*Die Recensionen der ungarischen und Ungarn betreffenden Schriften in der „Allgemeinen Literatur-Zeitung“ (1785—1803)*). E magyar vonatkozású és a külföldi sajtóban megjelent publikációknak a teljes feltárása mind tudománytörténeti mind pedig kapcsolattörténeti szempontból nagyon fontos lenne.

Futaky István és Kristin Schwamm összeállítására újabb jelentős lépést jelent a fenti cél elérése szempontjából. Ők a legrégebb német recenziós folyóiratnak, a ma is élő és már a 242. évfolyamánál tartó *Göttingische Gelehrte Anzeigen* első évszázadának magyar vonatkozású cikkeit tárták fel a kutatás számára. Felvilágosodás- és reformkori tudományosságunk élénk kapcsolatai már jól ismertek a neves göttingi egyetemen, melynek hallgatói között számos magyarországi diák is volt. E kapcsolatoknak, melyeket igen sokan tovább ápoltak, hazatérésük után is, igen jelentős megnyilvánulásai voltak a göttingi Akadémia folyóiratának magyar vonatkozású cikkei is. A lap fénykorának legnevesebb szerkesztői: J. D. Michaelis és Ch. G. Heyne egyszersmind az egyetem neves professzorai is voltak. Heynéről ismeretes, hogy az egyetem könyvtárába frissen beérkező könyvekről nyomban recenziókat íratott. E könyveknek mintegy fele külföldi eredetű volt. Mindezekből és még Heynének a magyarok iránti szimpátiájából következőleg történhetett meg, hogy ebben az időszakban a göttingi folyóiratban csaknem hatszáz magyar vonatkozású recenzió látott napvilágot. Ezeknek feltárása, kivonatos

ismertetése már csak azért is nagy jelentőségű a kor kutatása szempontjából, hiszen ennyi ismertetés a korabeli magyar sajtóban együttvéve sem jelent még meg.

A feldolgozás értékét tovább növeli az a körülmény, hogy a folyóirat göttingai példányaiban található kézirásos bejegyzések alapján a szerzők feltűntethették az eredetileg névtelenül megjelent recenziók íróinak nevét is. Ez valóban ritka és irigylésre méltó alkalom volt a 18. században oly gyakori sajtóbeli névtelenség megfejtésére! A kritikák szerzői között egyébként gyakran szerepelnek az olyan jól ismert és tekintélyes nevek mint Michaelis, Heyne, Gatterer és Kästner.

A kötet az anyagot négy tárgyi csoportban, ezeken belül időrendben sorolja fel, a recenziók kivonatos ismertetésével. Ezt követően különböző mutatók könnyítik meg a kiadvány használatát.

A magyar—német kulturális és tudományos kapcsolatok történetének újabb fejezeteit feltárni hivatott kiváló segédkönyv megjelentetését — stílszerűen — szintén magyar—német együttműködés eredményének köszönhetjük. A göttingai szerzők gondos munkáját a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára adta ki.

KÓKAY GYÖRGY

Paisey, David L.: Deutsche Buchdrucker, Buchhändler und Verleger 1701—1750. Wiesbaden, 1988, Harrassowitz. XIII, 361 p. — 24 cm.

A régi, kézzel nyomtatott könyvek, azaz az 1801 előtti kiadványok közül a legrégebb korszakban, a 15. században készült ún. ősnymtatványok feltárása már hosszú ideje gondozott a Berlinben működő *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* c. kiadvány szerkesztője által. A további három század nyomdatermékeinek azonban e téren összehasonlíthatatlanabban sanyarúbb sora van. Nemzetközileg az utóbbi évtizedekben mind több jelentős vállalkozás igyekszik ezt a súlyos lemaradást részletekben felszámolni. Természetesen erre csak fokozatosan és lassan lehet számítani, hiszen óriási mennyiségekről van szó. Amíg összesen kb. 30 000 fajta ősnymtatvánnyal kell számolni az egész világról, addig a következő század szedett betűkkel előállított kiadványait mintegy félmillió bibliográfiai egységben lehet — természetesen csak roppant hozzávetőleg — kifejezni. A 17. és 18. századra vonatkozólag — tudomásom szerint — eddig még becslésekbe sem mert bocsátkozni

senki. Az bizonyos, hogy ez sok-sok millió. Ha pedig a példányok számára gondol az ember, úgy az valóban iszonyatos mennyiség, hiszen százmilliókról lehet szó.

Mindennek előrebocsátása azért tűnt szükségesnek, hogy fogalmat lehessen alkotni, hogy micsoda mennyiségekről van nemzetközileg szó a régi nyomtatványok bibliográfiai feltárása során. Ehhez kimagaslóan hasznos segítséget és támaszt nyújt a korábbi idők nyomdászainak és kiadóinak, tehát a könyvek hivatásos előállításának és forgalomba hozóinak bizonyos területek, ill. korszakok szerinti csoportosított összeállítás. A régebb századok nyomdatermésének előbb döntő, majd jelentős többségét Német-, Olasz- és Franciaország területén állították elő. Saját, szükségszerűen igen csak elnagyolt becslésem szerint pl. a 16. század mintegy félmillió féle kiadványa közül kb. 180 000 a német, kb. 120 000 az olasz és kb. 80 000 a francia nyelvterületen készült.

E három legfontosabb terület közül a francia 16. századi nyomdászokról és kiadókról még 1970-ben jelent meg összefoglalás: Muller, Jean: *Dictionnaire abrégé des imprimeurs/éditeurs français du seizième siècle.* (Baden-Baden 1970.). Ez mintegy segédlete a 16—18. századi franciaországi nyomtatványok nyomdahelyek szerint összefoglaló bibliográfiájának: *Répertoire bibliographique des livres imprimés en France.* (Baden-Baden 1968—). Ez lényegében a retrospektív francia nemzeti bibliográfia, amelyből a 16. század — Párizs és Lyon leszámításával, amelyek külön vállalkozások keretében nyernek regisztrálást — több mint harminc füzetben elkészült. A 17. századból mintegy tucatnyi, míg a 18.-ból csupán néhány kötet látott eddig napvilágot.

Itáliához magam készítettem el az 1601. év előtt ott működött nyomdászok és kiadók jegyzékét: *Clavis typographorum libroriorumque Italiae 1465—1600. I—II.* (Bp.—Baden-Baden 1980.). Jól hasznosítja ezt a segédkönyvet — mások mellett — a 16. századi olaszországi nyomtatványok itáliai központi katalógusa: *Le edizioni italiane del XVI secolo. Censimento nazionale.* (Roma 1985—Rövidítése: EDIT 16. — Eddig az A és B-betűs szerzők munkáit tartalmazó első két kötet látott napvilágot.) A 17—18. század kiadványainak feltárására még nincs terv.

A három óriás közül utójára maradt a német nyelvterület, amely a korábbi századokban a messze legnagyobb számú nyomdai kiadványt mondhatta magáénak. Egyedül a 16. századi kiadványok távolról sem véglegesnek szánt első összefoglalása lát mostanában folyamatosan napvilá-

got: *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts*. (Stuttgart 1983— Rövidítése: VD 16. — A XII. kötet eljutott az M-betűbe.) A nyomdászok és kiadók feletti áttekintést ehhez e terület egykori kimagasló szaktekintélye, Josef Benzing biztosította. Ő egyrészt külön dolgozta fel a nyomdászokat és külön a kiadókat, másrészt a 16. mellett feltárta a korábbiól még sokkal kevésbé ismert 17. századot is: *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts in deutschen Sprachgebiet*. (2. Aufl. Wiesbaden 1982.) és *Die deutschen Verleger des 16. und 17. Jahrhunderts, eine Neubearbeitung*. (Archiv für Geschichte des Buchwesens (AGB) 18. 1977. 1077—1322.). Benzing mindkét összeállítását folyamatosan csiszolta, hiszen a nyomdászokról előtte már két ízben, a kiadókról egy alkalommal készített összefoglalót. A német területen is a nyomdász/kiadói áttekintés előtte járt a bibliográfiai feltárómunkának. Az erre vonatkozó 17. századi terveket még csak kovácsolgatják, míg a 18. század kiadványaival még ilyen szinten sem foglalkoznak.

Benzing városonként és azon belül tevékenységük időrendjében ismertette a nyomdászokat és külön a kiadókat. Mindegyikhez sommás szöveges összefoglalót is adott, amely az esetleges családi összefüggésektől a jelentősen eltérő névalakokon és a pontos címen (cégér, utcanév stb.) át a legfontosabb életrajzi adatokig sok fontos adatot tartalmaz. Ehhez járul még az illető nyomdászra vonatkozó legfontosabb szakirodalom közlése is. Ezzel kiváló munkaeszközt adott a régi nyomtatványokkal foglalkozók kezébe. De mint minden ilyen jellegű összeállítás, Benzing munkái is kiegészítésre és igazításra szorulnak, párhuzamosan azzal, hogy a régi könyveket világszerte egyre intenzívebben dolgozzák fel. Eltekintve Benzing könyve ismertetéseiben felvetettektől (pl. *Buchhandels-geschichte* 1983. 25.) az első összefoglaló jellegű pótlást a 17. századra vonatkozólag David L. Paisey, a londoni British Library munkatársa adta közre: *German printers, booksellers and publishers of the seventeenth century: some amendments and additions to Benzing*. (Gutenberg Jahrbuch 1989. 165—179.).

Hangsúlyozni kell, hogy a londoni British Library, ill. jogelődje a British Museum könyvtára a régi nyomtatványok feltárásában már hosszú évtizedek óta nemzetközileg is élenjáró intézmény. A mintaszerű ősnymtatvány-katalógustól kezdve, a 16. századi kiadványok országok szerint csoportosított és rövidített címleírást tartalmazó (STC) katalógusain át immár átlépték a mások számára többnyire még elérhetetlen távolságban lebegő

1600. esztendő, és immár a 17. századi állományuk részletesebb számbavételével is foglalkoznak. Ezt a feladatot a német nyelvterületen az említett Paisey végzi. (Itt kell megjegyezni, hogy a régi könyveknek ebben a világon leggazdagabb londoni gyűjteményében folyik a magyar STC összeállítása is. A mi sajátos, az élvonaltól mindig elmaradó fejlődésünknek megfelelően a felső időhatárt az (1850. évben vonták meg. Az igényes összeállításon a kitűnő magyar hungarológus, Geoffrey J. Arnold dolgozik.) Paisey tehát munkájának mintegy értékes „melléktermékeként” adta közre igazításait Benzing munkáihoz.

A neves angol szakember azonban egyben tovább is lépett, amikor a 18. század első feléből a német nyomdászoknak és kiadóknak összesített jegyzékét a világon első ízben elkészítette. Tekintettel a roppant nagy területre és az érintett személyek nagy számára, most a század első felének adatait foglalta össze. Ehhez a British Library óriási anyagán és a szakirodalmon felül igénybe vette a wolfenbütteli Herzog August Bibliothek nyomdahelyek szerinti katalógusát. (Ennek az igen jelentős és értékes régi könyvekkel rendelkező gyűjteménynek ez a katalógusa világviszonylatban is a kevesek közé tartozik, és így szinte egyedülálló áttekintést ad a régi nyomdahelyekről és azokon belül nyomdászok/kiadók szerint a Wolfenbüttelben őrzött könyvekről. A magyarországi adatok kivonatalosa ebből már sok évvel ezelőtt megtörtént.) Így állította össze Paisey rendkívül hasznos adattárát, amelyet ő barátainak, kollégáinak a jelenben és a jövőben dolgozó könyvtárosoknak ajánlott. Joggal tette ezt, hiszen egyrészt a régi nyomtatványokkal foglalkozók ezt a kiadványt szinte bibliaként fogják forgatni nem csupán most, de még hosszú idő múltán is.

A kötet több mint három és félezer nyomdász és kiadó nevét tartalmazza betűrendben. Az elfogadottól jelentősen eltérő névformákról utaló található. A működés helye és időköre mellett betűjeles meghatározás áll az illető tevékenységi körének jellemzésére. A nyomdászok között, attól függően, hogy ha nem önállóan, hanem rendszeresen valakinek a megbízásából, ill. alkalmazásában dolgozott, megkülönböztet akadémiái (egyetemi és gimnáziumi), püspöki, udvari, udvari és hivatali, hivatali, tanácsi és egyházi nyomdászt. A kiadók nem kis részét akkoriban a könyvkereskedők és a könyvkötők alkották, akiknek nem volt saját tipográfiai felszerelésük. Ezek sorában a könyvkereskedők között akadémiái (oktatási intézményhez tartozó), vizsgatétel és udvari, míg a könyvkötőknél udvari, valamint udvari és hivatali alcsoportot

különít Paisey el. Ezekon felül regisztrálja még a könyvekkel kapcsolatban álló több más szakmához tartozást is, mint amilyen a kisebb kiadványokat előállító és terjesztő un. Briefmahler, a főleg fametszetekkel foglalkozó Formschneider, a műkereskedő és a rézmetsző. A fenti csoportok már szinte önmagukban bemutatják a 18. század első felében a német könyvvilág működési színterét: kik is foglalkoztak könyvek vagy hasonló sokszorosítványok előállításával és forgalomba hozatalával hivatásszerűen.

Nem kevesebb, mint 436 város adatai szerepelnek Paisey kötetében Aechentől Kronstadtig (Brassó) és Revaltól (Tallin) Bozenig (Bolzano). Hatalmas terület, amely keleti irányban jelentősen túlmutat a Benzing által számításhoz vetten. Ez utóbbi ugyanis az összefüggő német nyelvterületre szorítkozott. Paisey ezt tágitotta: megtalálható nála Olmütz (Olomouc) és Brünn (Brno), Reval és Riga, Raab (Győr) és Ofen (Buda), Hermannstadt (Szeben) és Kronstadt (Brassó) stb. Ha alaposabban szemügyre veszi az ember a Kárpát-medence városait, úgy a kötet használója időnként elbizonytalanokodhat. Kétségtelen, hogy a 18. század első felében a németeknek keletre történő kirajzása már csaknem elérte nálunk csúcspontját. A hazai városok lakóinak többsége németül beszélt. Ez volt a helyzet a fentiekben említett helységek mindegyikében, valamint a Paisey által ugyancsak feldolgozott Oedenburgban (Sopron), Eisenstadtban (Kismarton) és Pressburgban (Pozsony) is. Ugyanakkor azonban az ember hiába keresi pl. Bártfát, Kőszegét, Késmárkot, Lőcsét, ahol a lakosság zömmel ugyancsak németül beszélt. De ugyanezt a nyelvet használhatták — legalább is családnevük alapján — pl. a három hazai jezsuita műhely vezetőinek túlnyomó többsége is Nagyszombatban, Kassán és Kolozsvárott.

Félretéve ezt a bizonytalansági tényezőt, a sok ismert adat mellett érdekes újra is lehet találni. Így kiderült, hogy a Győrött 1746-ban kiadóként működött Simon Holtzer könyvkötő ezt megelőzően Innsbruckban folytatott hasonló tevékenységet, amiről a hazai szakirodalom eddig nem tudott.

A nyomdászok és kiadók betűrendes névsorát Paisey kötetében a városok szerinti mutató követi. Ebből kiolvasható — legalábbis az ott tevékenykedettek számát alapul véve — a 18. század első felének a könyvek közreadásában legfontosabb német városainak rangsora. Az élen — mintegy 150-150 céggel — Augsburg és Leipzig (Lipce) áll, melyeket — kb. 100-100 névvel — Frankfurt a. M., Köln és Nürnberg követ, majd — átlag-

ban 75 személlyel — Halle a.S. és Hamburg, végül pedig — átlag 50 névvel — Basel, Berlin, Jena és Wien (Bécs). Igen érdekes ez a rangsor, hiszen egyrészt a két vásárváros már előkelő helyen áll, ugyanakkor a később fontossá vált Berlin még mindössze egyharmada az egykori fényéből hamarosan sokat veszítő Augsburgnak stb.

Paisey munkájának többszáz titeles forrásjegyzéke a kiadvány végén egyben kitűnő szakbibliográfiának is beillik. Közöttük — a két brassói száz írásán felül — négy magyar szerzőtől származik: kettő németül, egy franciául és a nyelvileg szinte semleges Petrik VI. kötet. Nyelvünk sajnos továbbra is jelentős akadályt gördít az elé, hogy szakirodalmunk nemzetközileg használttá válhassék.

Bizonyosak lehetünk, hogy mindenki, aki régi nyomtatványokkal foglalkozik, legyen az könyvtáros, bibliográfus, antikvárius, könyvgyűjtő stb. csakis őszinte háláját fejezi ki Paiseynak eme értékes könyve közreadásáért. A hiányos impresszumadatok ezrei lesznek segítségével a jövőben megnyugtató módon feloldhatóak. Szeretnénk remélni, hogy a neves angol szakember a 18. század második felének hasonló jellegű adattárával is megörvendezteti majd a nemzetközi szakmát.

BORSA GEDEON

Schmidt-Künsemüller, Friedrich-Adolf: Bibliographie zur Geschichte der Einbandkunst von den Anfängen bis 1985. Wiesbaden, 1987, Reichert Verlag. XVIII, 511 l.

A németek mindig elől jártak a könyvcsinálásban. Sok minden igazolhatja ezt, most éppen Schmidt-Künsemüllernek a könyvkötésművészetéről összeállított vaskos bibliográfiája a maga 8033 tételével, s az ehhez csatlakozó összesen 40 oldalas ötféle indexével. Schmidt-Künsemüller 43 fejezetbe sorolva a kezdetektől 1985-ig terjedően rendszerezte bibliográfiájában a könyvkötésre vonatkozó szakkönyveket, tanulmányokat és cikkeket. Jó száz év anyagáról van szó. Hasonlót Wilhelm Meyer 1925-ben adott ki Lipszében (*Bibliographie der Buchbinderei-Literatur*), majd folytatását 1932-ben Hermann Herbst, ugyanezen a címen. Nincs az a bibliográfia, amely vállalni tudná a teljességet. Schmidt-Künsemüller is bizonyos megszorításokkal veszi be bibliográfiájába a könyvkiállítási, antikvár- és aukció-katalógusokat (ez utóbbi kettőt csak akkor, ha azok kizárólag kötéseket ajánla-

nak), és csak a könyvtörténeti szempontból fontos *kötéstechnikai* munkákat. Nem foglalja magában ez a bibliográfia az egyes könyvművészekről szóló általános művészeti és bibliográfiai műveket sem.

Az egyes tételek a fejezeteken belül a cikkek keletkezésének *időrendjében* következnek; néhány kivétel pl. a 8a fejezetbe sorolt nemzetközi kötés-kiállítások vagy a 8c fejezetben a helyi kötés-kiállítások, amelyek a város *betűrendjében* követik egymást. A fontos monográfiákhoz és az összefoglaló művekhez a különösen jelentős recenziók bibliográfiai adatait is hozzárendeli.

A tételeket folyamatosan számozza 1-től 8033-ig. Egyes cikkek témájuknak megfelelően több helyen is előfordulhatnak, de mindenütt ugyanazon az egyetlen számon. Pl. Vera Sacknak Peter Schöffner gótikus díszítésű kiadói kötéseiről írt cikke a német gótikus kötések fejezetében (18b) kap számot: 2983. tétel, majd újra megtalálható a kiadói kötések története fejezetben (39) eredeti számán, mely itt kerek zárójelben áll. Az egész bibliográfia rendszere világos, egyfajta szakkatalógusként kezelhető. A kutató a fejezetek és alfejezetek témája szerint kereshet benne, de rendelkezésre állnak hátul a betűrendes indexek: a szerzők, a könyvkötők, a könyvkötések gyűjtői, és a helynevek (a címben szereplő helynevek) mutatói. Ezen kívül van még egy tárgymutató is, amelyben olyan tárgyszavak vannak mint pl. *alla greca*, vagy a kötések ára, vagy az egyes országok kötési korszakok szerinti bontás nélkül. A folyóiratcímek rövidítési jegyzéke (mintegy 180 folyóiraté) a mű elején, az előző után áll. A bibliográfia tehát igen sokoldalú használatot tesz lehetővé.

Az 1. fejezetben vannak a korábbi kötésbibliográfiák, a-tól d-ig terjedően alcsoportokba rendezve, pl. periodikus, retrospektív, speciális stb. Ezt követik a kötésművészeti szakszótárak (2), majd a gyűjteményes munkák (3). Az 5. fejezet a kötés-kutatás irodalmát foglalja magában, és olyan alfejezetre oszlik, mint pl. terminológia, módszertani kérdések, kötéskatalogizálás vagy kötéshamisítások. A 10. fejezettől kezdődik a könyvkötéstörténet általában, majd az egyes országokra bontva. Ezt követi az antikvitás könyvszerve (11), a középkor kötési (12), a kora keresztény, pl. kopt, bizánci kötések (13), a rendkívül értékes, nemesfémekkel, drágakövekkel díszített ötvöskötések (14), a karoling (15), a román kori kötések (16), a bőrrajzos és bőrmetszéses kötések (17). A gótikus kötések nagy száma megkívánja az országok szerinti besorolást (18a—o), de külön fejezetben vannak a díszítetlen középkori kötések (19) és a különleges díszítésű,

pl. festett kötések (biccherna táblák, 20b). Nem túl nagy fejezet a keleti és a távolkeleti kötések (23, 24) csoportja. A több századot, de nem a teljes kötéstörténetet tárgyaló munkák a 25. fejezetben, országokra bontva találhatók, s csak ez után következnek a reneszánsz (28), a XVII. (31), a XVIII. (34), a XIX. (36) és a XX. század (38) kötéstörténeti bibliográfiája, mindig előbb az általános munkák, majd az egyes országokra vonatkozóak. A 40. fejezetben a kötéskuriózumok között búvárkodhatunk. A 41. fejezet a kötéstechnika fejlődését a XIX. század közepéig, a 42—43. a könyvkötőipar alakulását a XIX. század végéig követi.

A hihetetlenül gazdag forrásból nemcsak a kötés-kutató, hanem az általános könyvtörténész is haszonnal meríthet. Kellemes meglepetés, hogy milyen gondosan összeszedték ebbe a bibliográfiába a magyar vonatkozású anyagot. Amíg név szerint ismert magyar könyvkötő nem túl sok van (tíz tétel), addig a hatvankilenc magyar szerző könyvei és cikkei olyan fontos anyaggyűjtést jelentenek, hogy Hunyady József könyvének (*A magyar könyvkötés művészete a mohácsi vészig*, Bp. 1937) ötven oldalas bibliográfiája óta nem jelent meg hasonló a magyar kötés-kutatásról itthon sem. Olyan magyar könyvgyűjtő, aki esetében a kötések is fontosak, négy van mindössze: Vitéz János, Mátyás király, Oláh Miklós és Apponyi Sándor. Legalábbis róluk jelentek meg cikkek és könyvek. Ehhez annyi kiegészítés kívánkozik, hogy bár Mátyás király könyvtáráról és kódexeiről több könyv és sok cikk megjelent, ez a bibliográfia is azt mutatja, hogy szigorúan a korvínak *kötéseiről* alig írtak, s ez a téma még mindig várja kutatóját. De ha a tárgyszóindex alapján a kíváncsi olvasó vizsgálja pl. „a romániai kötések”-et, olyan román szerzőkkel találkozik, akiknek cikkei nem lehetnek közömbösebbek a magyar kutató számára sem: pl. Nyugat-Transzilvánia könyvkötései, vagy Kolozsvár régi román könyveinek katalógusa stb. (5120—5122. tétel).

Nem lehetett könnyű a kis nyelveken, pl. lengyel, lett, cseh, magyar, román nyelven írott cikkek, könyvek feldolgozása. Ezek esetében az eredeti cím mellett ennek német fordítását is megtaláljuk. Elvértve hiba is előfordul. Pl. a 6056. tételben: Pór Nándor: *A modern festőművészet hatása a német könyvkötéskorációra* (Der Einfluss der ungarischen Malerei auf die deutsche Einbanddekoration) In: Magyar Grafika 8. 1927, S.29/30, 267/270. Vagy pl. Temesvári Pelbárt európai népszerűsége a könyvkötések alapján — ez a cikk (3710a tétel) az általános reneszánsz (28) fejezetbe

került, holott a Pelbárt-műveket borító eredeti kötéseknél csak egy része reneszánsz, a művek nagyobb része még gótikus bőrkötésben van. Sokszor nem sikerült a magyar elválasztás, vagy felcserélődött az sz és a zs, pl. kö-nyvtár, kö-nyve, kö-nyvkötés, renes-zánsz-kötések stb.

A 3973. tételeszám kétszer szerepel, az egyik nyilvánvalóan 3073. helyett, ahogy 4554. helyett 4544-nek kell lennie. Mindkét szerzőnél (Fiorillo és Fraknoi) az indexben helyesen van a tételeszám. Téves lehet viszont a névalak a szerzői betűrendes mutatóban Anton Kisa, ill. Anton Kiss esetében, mindkettőnél 5227. a tételeszám, s a kérdéses cikk szerzőjének neve helyesen Kisa. Ahogyan sajtóhiba miatt áll Cobden-Sanderson helyett Cobden-Anderson a szerzői betűrendes indexben (a könyvkötők mutatójában helyesen szerepel ugyanez a név). Nem sikerült megállapítani, hogy Elisabeth Soltésznek melyik cikke lehet a 3647-re tévesen besorolva, vagy Anton Kobergernek mi köze lehet az 1997-es tételezhez. Mindezek persze apró sajtóhibák, a bibliográfia értékét aligha csökkentik.

Alapvető kézikönyvet kapunk tehát Schmidt-Künsemüller-től. Dicsérendő az egész bibliográfia jó áttekinthetősége, könnyű kezelhetősége, kellemes tipográfiája. Ennek a műnek minden nagyobb könyvtár kézikönyvtárában ott a helye.

ROZSONDAI MARIANNE

Barker, Nicolas: Treasures of the British Library. Compiled by N. BARKER and the Curatorial Staff of The British Library. London 1988. The British Library. 272 p. 30 cm. 140 színes, 190 fekete-fehér képkel.

A British Library három évezred szellemi kincseit őrzi. A szerző, Nicolas Barker, tartalmilag és kiállításában egyaránt csodálatos könyvével, meghívja olvasóját, hogy kiválasztott kincsek bemutatásával a világ egyik legnagyobb és leggazdagabb könyvtárában kalauzolja. A könyv fejezetei nagyjából a könyvtár és egyes gyűjteményei történetét követik.

Egyáltalán nem könnyű meghatározni, hogy melyek is egy nagy könyvtár kincsei. Egy múzeum vagy galéria darabjai egyenként műtárgynak számítanak, a könyvtárak állományát viszont jobbra ezekben vagy folyóméterekben mérik. Még a legkiválóbb könyv is csak eszköze valamely célnak, s a könyv értéke abban van igazán, amit olvasója nyer általa. A könyvek értékesebbek együtt, mint egyenként. Egy nagymúltú könyvtár

minden egyes könyve az egész könyvtár történetéhez járul hozzá a magáéval, s csakis ezáltal válik az adott könyvtár története teljessé. Egy nemzeti könyvtár igazi értéke, hogy benne helyeztetett el a nemzet kollektív bölcsessége. Nicolas Barker gondolatai ezek a könyv előszavában.

A British Library az 1753-ban alapított British Museum könyvtárából nőtt ki, s ma Nagy-Britannia nemzeti könyvtára. Évszázadokon keresztül összekapcsolódott a könyvtár és a múzeum története. 1973-ban szétválasztották a könyvtárat és a múzeumot, s lett a könyvtár új neve British Library. Ekkor csatolták hozzá a Szabadalmi Hivatal könyvtárát (Patent Office Library) és a központi nemzeti könyvtárat (National Central Library), amely az ország public library rendszerének magja volt. 1982-ben csatlakozott az India Office könyvtára, 1983-ban pedig a Nemzeti Hangarchívum (The National Sound Archive). Persze a régi osztályok is átalakultak, mind nevükben, mind szerkezetükben.

I. A British Library egy sor különgyűjteményből jött létre. Alapítójának Sir Hans Sloane (1660—1753) tekinthető, orvosi és természettudományi könyvek írója, korának egyik legnagyobb gyűjtője, aki a könyvek és kéziratok mellett képet, grafikát, térképet, érmet, hangszert, pecsétet, ásványt, állatokat és növényeket is gyűjtött. Később a Royal Society elnöke lett. Könyveit nem önzónféléten szerette, hanem nagylelkűen kölcsönözte is. Így történt például, hogy ifj. Köleséri Sámuelnak, kérésére, elküldött egy walesi nyelven nyomtatott bibliát. (Barker is kiemeli ezt, de bővebben ír a kölcsönzés körülményeiről Gömöri György a *Magyar Könyvszemle* 1989/3. számában, és tőle tudhatjuk meg, hogy éppen Sloane javaslatára Köleséri a Royal Society tagja lett 1729-ben. Az angol Tudományos Akadémiának ő az első magyar tagja.)

Sloane végrendeletileg a nemzetre hagyta nagy értékű könyvtárát és természettudományos gyűjteményét, a British Museum létrehozására vonatkozó olyan feltételekkel, hogy azokat az angol Parlament nem hagyhatta figyelmen kívül. Az alapítást tehát 1753 júniusában királyi jóváhagyással szentesítették, sőt II. György (1721—1760) az ún. Old Royal Libraryt 1757-ben a British Museumnak adományozta. A tudós és érdeklődő közönségnek a British Museum és könyvtára 1759. január 15-én nyitotta meg kapuit. 1823—57 között új épületet kapott, 1854—57 között emelték bámulatos kupolatermet, a legendássá vált olvasótermet. Ennek képe látható Barker könyvének elején. 1882-ben a természettudományos

gyűjtemény a South Kensington múzeumba került.

2. Az *Old Royal Library* anyaggyűjtésének kezdete IV. Eduárd (1442—1483) nevéhez fűződik, s ettől kezdve az angol királyok és királynők, akik olykor maguk is könyvek szerzői voltak — hadd utaljuk pl. VIII. Henrik Luther ellen írott munkájára, vagy a sok autográf bejegyzésre egykori könyveiben, amelyeket ma a British Library eme gyűjteményében őriznek — tudatosan gyűjtöttek a kéziratokat és a könyveket. I. Erzsébet korából e könyvtár állományáról egy vázlatos katalógus tájékoztató, s ez időre esik az Elisabethan Society of Antiquaries megalakulása (1586), amelynek tagjai főúri könyvgyűjtők voltak. De kiemelhetjük I. Jakab királyt (1603—1625), aki a tudományok patrónusaként kora tudósaival levelezett. Az *Old Royal Library* története egy kicsit Anglia királyainak is története.

3. A British Museum 1753-as alapítását megelőzően már mások is próbálkoztak nemzeti könyvtár létrehozásával. Sir Robert Cotton (1571—1631) és a két Harley, Robert (1661—1724) és fia, Edward (1689—1741), mind a bibliofilek legnemesebb fajtájából valók voltak. Nemszak felbecsülhetetlen értékű kódexeket gyűjtöttek — ilyen például a VII. századból való Lindisfarne Evangélium, a VIII. századi angolszász Psalterium, avagy a legfontosabb angolszász nyelvemlék, az óangol epikus költszet remeke, a Beowulf unikum példánya —, hanem okleveleket is. Az első angol történeteszek, a fentebb említett Elisabethan Society of Antiquaries tagjai, a szó legszorosabb értelmében régiségbúvárok voltak, angol nemesek, akiknek nem csupán akadémiai kérdés volt címereik, titulusaik, birtoklevelük, kinevezési okmányaik és egyéb okleveleik stb. gyűjtése, hanem egyéni, jól felfogott érdekük, joaik és kiváltságaik bizonyítása. A Cotton-gyűjteményben található az 1215-ben kelt Magna Charta egy eredeti példánya is. Robert Cotton érdeklődése nemcsak Angliára és Európára terjedt ki, hanem Keletre, sőt a Távol-Keletre is. (Gyűjteményében kínai kéziratok is találhatóak.) 1700-ban Cotton unokája a mérhetetlenül gazdag családi könyvtárat felajánlotta az államnak. — Edward Harley könyvtárában korának tudósai, írói és költői (pl. Pope, Swift) és más gyűjtői is megfordultak, épp a British Museum alapítója, Hans Sloane is gyakori vendég volt ott. A Harley-féle gyűjtemény Anglia legkiemelkedőbb magánkönyvtára volt. Különösen gazdag latin és görög klasszikusok kézírataiban, pl. Cicero *De oratore* című műve IX. századi másolatban van meg, vagy Livius műve Petrarca annotációi-

val, ill. részben az ő másolásában! Az ifjabb Harley nyilvános közkönyvtárat akart alapítani, de mielőtt kivitelezhetné volna nemes tervét, meghalt. Könyvtárából sokmindent eladtak, de a kéziratgyűjteményt, beleértve a kódexeket, leánya határozott kívánságára a Cotton-könyvtárhoz csatolták, s így együtt kerültek a British Museum Könyvtárába.

4. A British Museum az ún. Montague-házban kezdte működését, s a könyvtárnak juttatott értékesebb adományok továbbra sem szűntek meg. Ezek története teszi ki a negyedik fejezetet. Közülük ki kell emelni Clayton Mordaunt Cracherode (1730—1799) gyűjteményét. Ez az első olyan kollektív, amelyben tudatosan érvényesült a külső szépség, így a kódexek pazar kiállítása, a könyvek szép kötése is. Cracherode az angolok közül az első, aki Grolier- és Maioli-kötéseket vásárolt és gyűjtött. A Londonba érkező tehetséges német könyvkötők patrónusa volt, de igazi kegyeltje a kortárs Roger Payne, minden idők talán legnagyobb angol könyvkötőművésze. Ez a gyűjtemény ma is együtt van, speciális klímagyűjteményként kezelik.

5. Anglia történelmében a legnagyobb külföldi vállalkozás India volt. Az angol kereskedők által 1600-ban ott alapított Kelet-Indiai Társaság (East India Company) kereskedelmi, politikai s közvetett kulturális hatása a British Museumra is nagy befolyással volt. Az Indiában évekig szolgáló angol hivatalnokok közül sokan gyűjtöttek keleti kéziratokat, régi térképeket, indiai miniatúrákat. Megnőtt az érdeklődés a hindu kultúra, a szanszkrit dokumentumok, egyáltalán a keleti nyelvek, a nyelvi és irodalmi emlékek iránt. Sorra alapították az angol tudósok a folyóiratokat: *Oriental Magazine*, *The Asiatick Miscellany* (mindkettőt 1785-ben), az *Asiatick Researches* (1788-ban). Ugyanakkor angol betűmetszők elkészítették néhány indiai írás: bengáli, módi, gudzsarati stb. betűit. Ennek előmozdításában elévülhetetlen érdemei vannak Charles Wilkinsnek (1749—1836), a majdani India Office Library and Records egyik kezdeményezőjének. De feltétlenül meg kell említenünk Sir William Jones (1746—1794) nyelvész, orientalista (eredetileg jogász) nevét is, aki a szanszkrit, görög, latin és gót nyelvek közötti rokonság felfedezésével megvetette az indoeurópai nyelvészet alapjait. A Kelet-Indiai Társaság iratai, az ottani angol adminisztráció jegyzőkönyvei (bár jó részük mint elévültnek ítélt veszendőbe ment), az ott élő, ott született vagy elhunyt angolok anyakönyvei stb. végül is az East India Company 1801-ben megalapított könyvtárába kerül-

tek. És természetesen sok orientalista angol tudós és Indiában tevékenykedő magasrangú angol hivatalnok gyűjteménye, sok régi könyv, kódex, metszet, amatőr és művészi rajz és akvarell, később fotó, térkép stb. is a Társaság könyvtárának kincsévé lett. Az új alapítású könyvtárnak nyújtott első nagy adomány az a dokumentumanyag volt, amelyet Robert Orme (1728—1801) gyűjtött össze a Társaság történetének megírásához.

E gyűjtemények további történetében (11. fejezet) az India Office veszi át a Társaság szerepét. Az India Office könyvtára már 1867-ben törvényesen megkapta az indiai könyvek kötelespéldány jogát, amelyet tíz évvel később kénytelenek voltak módosítani a könyvek nagy száma miatt. A könyvtár ezután csak válogatott könyveket fogadott, s ma már az Indiában megjelent könyvekért fizetnie is kell. A XX. század derekára, India függetlenségének idejére, a brit-indiai kapcsolatok mintegy 350 éves történetének inkább tudományos értékűvé váló dokumentumai számára egy összevont könyvtár és levéltár (India Office Library and Records) létrehozása vált szükségessé, melynek felügyelete 1982-ben a külügyminisztériumból a British Library jogkörébe ment át. Ez a British Library minden addiginál nagyobb gyarapodását jelentette.

6. A svájci származású Joseph Planta (1743—1827) 54 évet szolgált a British Museum könyvtárában, s ebből 28 évig a könyvtár élén állt. Kiváló képzettsége és jó szervezőképessége folytán a könyvtárnak olyan struktúráját alakította ki, amely az 1973-as nagy átszervezésig működőképes volt. Igazgatása alatt kapta meg a könyvtár a kötelespéldány jogot, s jutott további felbecsülhetetlen értékű gyűjteményekhez (pl. William Pitt hagyatéka). E fejezet címét, *The King's Library*, mégis III. és IV. György király könyvtárának a British Museumba kerülése határozta meg. Ehhez azonban új könyvtáráépület, s benne a királyi könyvtár befogadására méltó terem kellett, amit 1828-ban meg is valósítottak.

7. Plantához méltó igazgatót kapott a Könyvtár Antonio Panizzi személyében. Panizzi Modena mellett született 1797-ben, s Itália függetlenségéért játszott szerepe miatt kényszerült Angliába menekülni 1823-ban. 1831-ben került a British Museum könyvtárába, és 1837-ben már a Department of Printed Books élére. Határozott egyéniségéből következően tevékenységének jegyeit a könyvtár mind a mai napig magán viseli. Az ismertetésben lehetetlen felsorolni azokat a kincseket, első kiadásokat, amelyeket a könyvtár ez idő tájt szerzett be (pl. az 1472-ben Folignóban nyom-

tatott Dantét vagy az első, 1470-ben Franciaországban nyomtatott könyvet, Gasparino Barziza: *Epistolae* c. művét, vagy kínai és héber könyvritkaságokat). De Panizzi nemcsak a válogatottan jó és ritka könyvek beszerzését, hanem egy ritka jó könyvtárosi kollektíva létrehozását is célul tűzte maga elé. (Akkor is, ha netán egyik-másik kollégával enyhén szólva nem volt baráti viszonyban.)

8. Ha az előző fejezet a nyomtatott könyveknek volt szentelve, akkor természetes, hogy a 8. fejezetben a Kézirattár kerül sorra. Sir Frederic Madden (1801—1873) már fiatalon nevet szerzett magának mint paleográfus. 1826-ban került a British Museumba, majd 1828-ban a Kézirattárba. 1837-től 1866-ig volt a Kézirattár vezetője. Neki is fantasztikus kéziratos sikert sikerült megszerezni, pl. Lope de Vega autográf szindarabjait 1624—28-ból, vagy egy Tours-ból származó, IX. századi, karoling minuszkulával írt *Evangeliumot*, két csodálatos *Herbariumot* (az egyik Paduából az 1400 körüli évekből való), *hóraskönyveket*, *Michelangelo-leveleket*, *Leonardo da Vinci vázlatkönyvét* stb.

9. A következő fejezetben a Keleti Gyűjtemény fejlődését mutatja be a szerző az előzőekhez hasonló élénk és olvasmányos stílusban. A British Library kiemelkedő dél-ázsiai könyvészeti és kézirategyűjteménye a csaknem 200 éves indiai angol uralomnak köszönhető. Csak a figyelmet tudjuk felhívni ezekre az oldalakra, a recensens meg sem kísérelheti a kopt, török, tibeti, perzsa, kínai, arab, indiai, örmény, egyiptomi, japán irodalmi, nyelvészeti, történeti, csillagászati, orvosi, művészeti stb. kincsek felsorolását. Egyetlen nevet azonban nekünk magyaroknak meg kell jegyeznünk a British Library Keleti Gyűjteményével kapcsolatban: a magyar származású indológus és régész Sir Stein Aurélét. Neki és 1900—01-es, 1906—08-as és 1913—16-os expedícióinak köszönhető, hogy ez az osztály ma a világ leggazdagabb közép-ázsiai dokumentumgyűjteménye. Utazásairól, régészeti ásatásainak történetéről naplót vezetett. Leletei nemhogy az addigi koraázsiai gyűjtemény jellegét változtatták meg nagyon, de átformálták a korai civilizációról addig kialakított történelmi képet. A Stein Aurél-gyűjtemény zöme kéziratos, de van benne hús nyomtatvány is, amelyek egyike a világhírű *Gyémánt Sutra* 868-ból. Ez a világ legrégebbi nyomtatott könyve!

10. Egy nagy könyvtár sem teljes földgömbök és térképek nélkül. A British Museum könyvtárában 1867-ben önálló osztállyá lett Térképtár is több mint kétszáz éves múltra tekinthet vissza. Természetesen igen gazdag történeti atlaszokban

és glóbuszokban, hiszen szinte mindegyik irodalmi hagyatéka, amely a British Museumba került, tartalmazott térképeket, pl. a Cottonian Library is. Olyan térképek is találhatóak itt, amelyekből nincs több a világon: Giovanni Matteo Contarini 1506-os világtérképe az első, amelyen már Amerika is látható. De ahogy a térképgyűjtemény nem különíthető el élesen a Kézirattártól, ugyanúgy a zenei gyűjtemény sem. A térképek, ill. kották mellett mindkettőben vannak kéziratos anyagok, levelek, jegyzetek, vázlatok stb. A Harley-féle kéziratok között van a leghíresebb angol középkori zenei kéziratgyűjtemény. A legtöbb komponistától őrznek autográfot.

12. Bár először a Cracherode-féle gyűjteményben (4. fejezet) találkozhattunk kimondottan a kötésükért megszerzett könyvekkel, azért a korábbi gyűjtemények, pl. a Sloane-féle vagy az Old Royal Library is gazdagok történeti könyvkötésekben. Ez utóbbi éppen hogy bővelkedik a királyi család tagjai számára készített, gyakran címerrel díszített kötésremekben. II. Károly udvari könyvkötője Samuel Mearne volt (megh. 1683), akinek neve a könyvkötéstörténetben az ún. all-over és cottage-roof stílus megteremtésével kapcsolódott össze. Az első nagyobb könyvkötés-gyűjtemény, amelyet tudatosan úgy gyűjtöttek, hogy darabjai a kötéstörténet fejlődését illusztrálják, Felix Slade-é, akinek hagyatéka 1868-ban került a British Museumba. Nicolas Barker néhány kiemelkedő példát hoz a British Museum kötés-gyűjteményéből, kezdve X. századi nemesfém ötvöskötésektől XX. századi csodás modern kötésekig. Persze közben találkozhatunk az angol könyvkötés-kutatás nagy neveivel is, mint W. Y. Fletcher, W. H. J. Weale, H. M. Nixon stb. A legnagyobb kötés-gyűjtemény, amely mindezidáig a British Library-ba került, a Henry Davis-féle gyűjtemény. Erről külön két nagy kötetben számol be M. M. Foot (vö. a *Magyar Könyvszemle* 1990/1 számában a könyvismertetést). Ugyanebben a fejezetben olvashattunk a British Library folyóiratrézlegéről (Newspaper Library) és a szintén felbecsülhetetlen értékű bélyeggyűjteményéről.

13. A könyvek és kéziratok XX. századi gyarapítása nagyon tudatosan folyik az angol Nemzeti Könyvtárban. A sok értékes szerzemény említése mellett azonban nem lehetett szó nélkül hagyni a századunkra eső háborús pusztítást sem. A II. világháborúban a British Museum délnyugati szárnyát bombatalálat érte, s 150.000 könyv pusztult el, köztük XVI. századi pótolhatatlan görög nyomtatványok. De kellemesebb témára térve vissza, néhány magyar szerzeményt szeretnénk itt

kiemelni: Thuróczy János *Chronica Hungarorum* c. művét Augsburgból 1488-ból, Misztótfalusi Kis Miklós magyarul Amszterdamban nyomtatott 1685-ös Bibliáját, Bessenyei György *Ágias tragédiáját* (Bécs 1772), Jókai Mór *A gazdag szegények* teljes kéziratát, végül Ady Endre összes műveit 25 egységesen bekötött kötetben. Még érdekességként hadd említsük meg, hogy 1934-ben a British Museum megvette a szovjet kormánytól a IV. századi Codex Sinicus görög kódexet 100.000 fontsterlingért.

14. Az utolsó fejezetet a szerző az egykori angol kolóniák: az Egyesült Államok, Ausztrália, Új-Zéland stb. könyvtári kapcsolatainak szenteli.

A British Library története, mint ahogy Nicolas Barker könyve is, több szálból fonódik össze. A szerző követi az időrendet, de a párhuzamos történéseket is csak egymás után mondhatja el. Így fordulhat elő, hogy összefüggő részek egymástól messzebbre kerülnek. Például az 5. fejezet, a Kelet-Indiai Társaság könyvtára és levéltára története majd a 11. fejezetben az India Office könyvtárának történetével folytatódik, s mindkettőtől független, de ugyancsak keleti vonatkozású a British Library Keleti Gyűjteménye. A szakmabeli sem fogja bizonyára a könyvet egyvégtében elolvasni, hanem egy-egy éppen őt érdeklő fejezetet tanulmányoz majd. Mindegyik fejezet gazdagon van illusztrálva (330 kép!), így az is érdeklődéssel és haszonnal lapozgathatja, aki nem akar a részletekben elmélyedni.

Ez a gyönyörű albumkötet nemcsak arról győz meg bennünket, hogy a British Library micsoda kincsek őrzője, hanem arról is, hogy ez a könyv maga is kincset ér.

ROZSONDAI MARIANNE

Bibliographie des écrivains français de Belgique 1881—1960. Tome 5 (O—P—Q) sous la direction de Jacques DETEMMERMAN, Bruxelles, Palais des Académies, 1988. 249.

Belgium 1830-ban lett független ország, az újabb belga irodalomtörténet jobbára mégis 1881-re datálja a belga irodalom megszületését. Az előzményeket Gustave Charlier *Le mouvement romantique en Belgique (1815—1850)* című monumentális monográfiája (I. köt. 1948, II. köt. 1959) és más kézikönyvek ellenére is többnyire elhanyagolják. Ez magyarázza a címben az 1881-es dátumot.

A Bibliográfia első kötete egy ember, Jean-Marie Culot műve volt. Nevét az ötödik kötet címlapján mint alapítóét tüntetik fel. A második, harmadik és negyedik kötetet Roger Brucher irányításával könyvtárosok kis csoportja hozta létre.

1981 márciusában a királyi Akadémia Bibliográfiai Bizottsága megbízta Jacques Detemmermant és munkatársait (A. Art, J. Blogie, R. Brucher, R. Fayt, C. Prins, R. Van De Sande) az ötödik és további kötetek elkészítésével. Munkájukat különböző intézmények, könyvtárak, a *Le Soir* című brüsszeli napilap támogatták. A kutatók központja az Archives et Musée de la Littérature volt, mely az elmúlt évtizedben a belga irodalomtudomány egyik legfontosabb (ha nem a legfontosabb) műhelyévé vált. Ez az ötödik kötet, a korábbiakkal ellentétben, kollektív vállalkozásnak tekinthető.

Az ötödik kötetben ötvenegy szerző (költő, regényíró, drámaíró, esszéista, irodalomtörténész) szerepel. Az 1881-es határt természetesen nem veszik mereven, hiszen például a költő, drámaíró, történész és filozófus Charles Potvin (1818–1902) esetében feltüntetik többtucatnyi 1881 előtt kiadott művének adatait is.

Minden cikk három jól elkülönülő részre oszlik: címre, a tulajdonképpeni cikkekre (a szerző műveinek bibliográfiájára) és a *consulter* alcímen a szerzőre vonatkozó bibliográfiára.

1) A cím tartalmazza a szerző irodalomban használatos nevét (családnév vagy állandó írói álnév, keresztnév), születési és halálozási adatait, további alkalmi álneveit. Amennyiben állandó álnevet használ, a cím végén a családnévét is feltüntetik.

2) Minden cikk a következő részekből áll:

a) a szerző műveinek bibliográfiai leírása (cím, alcím, esetleges előszó vagy illusztráció, a kiadás helye, a kiadó neve, oldalszám, a kötet(ek) formátuma, sorozat. Újrakiadás esetében az azonos kiadót „idem” jelzi, más kiadót pedig leírása.

Fordítás esetén a nyelvek ábécé sorrendben követik egymást. Közlik a fordítás címét, a fordító, (esetleges) előszóíró nevét, a megjelenés helyét, a kiadó nevét és a kiadás dátumát.

A bibliográfia műnek (ouvrage) tekint minden olyan könyvet, melyet legfeljebb három szerző írt, tíz lap terjedelmet elérő különlenyomatot, az értékkritériumra figyelve minden olyan antológiát vagy szövegválogatást, melynek nem célja az, hogy a kísérő tanulmányt illusztrálja. A bibliográfia továbbá műnek tekinti más szerzők művének tudományos igényű kritikai kiadását.

b) a szerző más szerzők műveire írt előszavai, utószavai, jegyzetei

c) a szerző fordításai

d) a szerző részvétele antológiákban, folyóiratok különszámaiban, háromnál több szerzőt tartalmazó könyvekben.

d) folyóirat és napilap közlemények (évszám-mal jelölve)

3) az a *consulter* a szerzőre vonatkozó szakirodalmat ismerteti. Első tétel: általános irodalomtörténeti összefoglalás(ok).

Második tétel: a szerzővel foglalkozó önálló kiadványok.

Harmadik tétel: folyóirat és napilap cikkek (a cikk írója, a periodika neve, a cikk pontos dátuma: év, hónap, nap, oldalszám. A szakirodalmat 1965. december 31-ig közlik.

A Bibliográfia rendkívül könnyen használható, szép szedésű, jól áttekinthető kiadvány. Hátránya viszont, hogy a műveket csupán 1960-ig, a szakirodalmat pedig csupán 1965-ig gyűjtötték. Ezért néha már megjelenése pillanatában is teljesen elavult. Nem tájékoztat az 1922-ben meghalt Panssaers „feltámadásáról”, sem az 1952-ben elhunyt Plisnier folyamatos népszerűségéről. A Bibliográfia egészét tekintve rendkívül hasznos és megbízható mű.

FERENCZI LÁSZLÓ

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat igazgatója
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat végezte

Felelős vezető: Zöld Ferenc igazgató

Budapest, 1991. — Nyomdai táskaszám: 19567

Felelős szerkesztő: Kókay György

Műszaki szerkesztő: Sándor István

Megjelent: 8,4 (A/5) ív terjedelemben

HU ISSN 0025-0171

TARTALOM

<i>Gerics József—Ladányi Erzsébet</i> : Szent István királlyá avatása és egyházszerzése Theotmar krónikájában.	93
<i>Veszprémy László</i> : Ransanus krónikája Géza-Sz.t. István fejezetének forrásproblémája	99
<i>Pavercsik Ilona</i> : Johann Gerhard Mauss és a pesti könyvkereskedelem a 18. század közepén II.	113

KÖZLEMÉNYEK

<i>Borsa Gedeon</i> : Új példánya került elő az első hazai nyomtatványnak	129
<i>Grüll Tibor</i> : Lackner Kristóf könyvtárának maradványai	132
<i>Fehér Katalin</i> : A Mindenes Gyűjtemény és a felvilágosodás kori pedagógia kérdései	134
<i>Szilágyi Márton</i> : Egy XVIII. század végi verseskönyv kiadástörténete	137
<i>Pintér Márta Zsuzsanna</i> : A budapesti Egyetemi Könyvtár jezsuita könyvjegyzékeinek drámakötetei.	139
<i>Enyedi Sándor</i> : Szigethy Mihály könyvnyomtató levelei Aranka Györgyhöz	147
<i>Lenygel András</i> : Egy szegedi lapalapítási kísérlet 1881-ben	152

FIGYELŐ

<i>Kelecsényi Ákos</i> : Kner Imre emléke 1890–1990.	155
<i>Káldos János</i> : Adalékok az RMNY 1. kötetéhez.	156
<i>Vértesy Miklós</i> : Ars Hungarica 1989. 1. szám	158

BIBLIOGRÁFIA

<i>Hellai János</i> : A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtártörténeti szakirodalom 1989-ben	160
---	-----

SZEMLE

Magyar könyvészet 1921–1944. Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke. Bibliographia Hungarica 1921–1944. Szerk. Kertész Gyula. Bp. 1989. (<i>Kelecsényi Ákos</i>)	170
Régi magyarországi szerzők. Bp. 1989. OSZK (<i>Kulcsár Péter</i>)	171
Antalóczi Lajos: Az egri főegyházmegyei könyvtár története. Eger, 1989. (<i>Szecsó Károly</i>)	174
Tanulmányok Karácsonyi Béla hetvenedik születésnapjára. Szeged, 1989. (<i>Kőhegyi Mihály</i>)	175
Külömb-külömb féle jó és rossz szagú virágokkal telles kert. Pasquillusok a XVII–XVIII. századból. Szerk. Lőkös István. Bp. 1989. (<i>Varga Imre</i>)	176
István Futaky—Kristin Schwamm: Die Ungarn betreffenden Beiträge in den Göttingischen Gelehrten Anzeigen 1739–1839. Bp. 1987. (<i>Kókay György</i>)	178
Paisey, David L.: Deutsche Buchdrucker, Buchhändler und Verleger 1701–1750. Wiesbaden, 1988, Harrassowitz. (<i>Borsa Gedeon</i>)	179
Schmidt-Künsemüller, Friedrich Adolf: Bibliographie zur Geschichte der Einbandkunst von den Anfängen bis 1985. Wiesbaden, 1987. Reichert. (<i>Rozsondai Marianne</i>)	181
Barker, Nicolas: Treasures of the British Library. London, 1988. (<i>Rozsondai Marianne</i>)	183
Bibliographie des écrivains français de Belgique 1881–1960. V. Bruxelles, 1988. (<i>Ferenczi László</i>)	186

Antalóczi, Lajos: L'histoire de la bibliothèque de l'archidiocèse d'Eger. — Eger, 1989. (<i>Szecskó, Károly</i>)	174
Études en l'honneur du soixante-dixième anniversaire de la naissance de Béla Karácsonyi, Szeged, 1989. (<i>Kőhegyi, Mihály</i>)	175
Külömb-külömb féle jó és rossz szagú virágokkal telyes kert. (Un jardin plein de fleurs de diverses espèces, sentant bon et mauvais.) Pamphlets du XVII ^e et du XVIII ^e siècles. Réd. par István Lókös. Bp. 1989. (<i>Varga, Imre</i>)	176
István Futaky—Kristina Schwamm: Die Ungarn betreffenden Beiträge in der Göttingischen Gelehrten Anzeigen 1739—1839. Bp. 1987. (<i>Kókay, György</i>)	178
Paisey, David L.: Deutsche Buchdrucker, Buchhändler und Verleger 1701—1750. Wiesbaden, 1988, Harrassowitz. (<i>Borsa, Gedeon</i>)	179
Schmidt-Künsemüller, Friedrich Adolf: Bibliographie zur Geschichte der Einbandkunst von den Anfängen bis 1985. Wiesbaden, 1987, Reichert. (<i>Rozsondai, Marianne</i>)	181
Barker, Nicolas: Treasures of the British Library. London, 1988. (<i>Rozsondai, Marianne</i>)	183
Bibliographie des écrivains français de Belgique 1881—1860. V. Bruxelles, 1988. (<i>Ferenczi, László</i>)	186

SOMMAIRE

<i>Gerics, József—Ladányi, Erzsébet</i> : Le sacre du roi Saint Étienne et l'organisation de l'Église hongroise dans la chronique de Theotmar	93
<i>Veszprémy, László</i> : Le problème de source du chapitre de la chronique de Ransanus se rapportant à Géza et à Saint Étienne	99
<i>Pavercsik, Ilona</i> : Johann Gerhard Mauss et le niveau du commerce de livres à Pest au milieu du XVIII ^e siècle, II.	113

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Borsa, Gedeon</i> : Un exemplaire récemment retrouvé du premier imprimé de Hongrie	129
<i>Grüll, Tibor</i> : Les restes de la bibliothèque de Kristóf Lackner	132
<i>Fehér, Katalin</i> : La revue <i>Mindenes Gyűjtemény</i> (Collection Universelle) et les problèmes de la pédagogie de l'époque des Lumières.	134
<i>Szilágyi, Márton</i> : L'histoire de la publication d'un recueil de vers de la fin du XVIII ^e siècle.	137
<i>Pintér, Márta Zsuzsanna</i> : Les volumes de drames des Listes de livres jésuites de la Bibliothèque de l'Université de Budapest	139
<i>Enyedi, Sándor</i> : Les lettres de l'imprimeur Mihály Szigethy à György Aranka	147
<i>Lengyel, András</i> : Une tentative de fonder un journal à Szeged en 1881	152

CHRONIQUE

<i>Kelecsényi, Ákos</i> : La mémoire d'Imre Kner, 1890—1990	155
<i>Káldos, János</i> : Contributions au vol. I. des Anciens Imprimés Hongrois (RMNY)	156
<i>Vértesy, Miklós</i> : <i>Ars Hungarica</i> , N° 1, 1989.	158

BIBLIOGRAPHIE

<i>Heltai, János</i> : La littérature spéciale hongroise de l'histoire de l'imprimerie, du livre, de la presse et des bibliothèques en 1989	160
---	-----

REVUE

Bibliographie Hongroise 1921—1944. Un registre spécialisé des livres imprimés en Hongrie. <i>Bibliographia Hungarica</i> 1921—1944. Réd. par Gyula Kertész. Bp. 1989. [<i>Kelecsényi, Ákos</i>].	170
Anciens auteurs de Hongrie. Bp. 1989, OSzK (Bibliothèque Nationale Hongroise) (<i>Kulcsár, Péter</i>).	171